

**Svalbard – del av
Norge siden 1925**

Justis- og beredskapsdepartementet Festskrift 14. august 2025

Redaktører
Morten Ruud
Hanne Margrethe Ingebrigtsen

I redaksjonen
Marit Granlund

1925

— 528 —

14 aug.

Kongelig kunngjørelse.

VI HAAKON, Norges Konge, gjør vitterlig:

I henhold til Vår resolusjon av 7 august 1925 bestemmes, at Svalbard (Spitsbergen med tilliggende øer og Bjørnøya) idag overtas som en del av Kongeriket Norge.

Gitt på Oslo slott den 14 august 1925.

Under Vår hånd og rikets segl.

H A A K O N.

(L. S.).

Joh. Ludw. Mowinckel.

N. F. Leganger,
kst.

Faksimile fra Norsk Lovtidende, 1ste avdeling, 1925

FORSIDEFOTO

Sigurd Andreas Rasmussen/Svalbard museum

BILDE SIDE 6:

Bjørn Frantzen

UTGIVER

Justis- og beredskapsdepartementet

DESIGN OG TRYKK

Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon

08/2025 – opplag 300

INNHOOLD

FORORD

– 07 –

INNLEDNING

– 09 –

ROLF EINAR FIFE

Svalbardtraktaten og norsk suverenitet på øygruppen

– 13 –

MORTEN RUUD

Svalbardloven – En livskraftig hundreåring

– 24 –

MARIT ANNE HAUAN

Svalbards norske befolkning

– 35 –

HANNA GEIRAN

Kulturminner på Svalbard

– 44 –

INGE LORANGE BACKER

Svalbardmiljøloven

– 50 –

GEIR WING GABRIELSEN

Svalbard som norsk og internasjonal forskningsplattform

– 61 –

THOR BJØRN ARLOV

Svalbard, staten og Store Norske

– 70 –

KJERSTIN ASKHOLT

Om polititjeneste, redning og beredskap i Norges nordligste region

– 84 –

TERJE AUNEVIK

Heis flagget!

– 95 –

Sysselmenn og sysselmester gjennom 100 år

– 100 –

FORORD

av statsminister Jonas Gahr Støre

I august 2025 er det 100 år siden Svalbard ble en del av Kongeriket Norge.

«Det meste er nord», skrev Rolf Jacobsen. Og vår aller nordligste landsdel er Svalbard, en snau halvannen times flytur fra Tromsø.

Jeg er glad for at dette festskriftet forteller historien og de lange linjene i vår svalbardpolitikk og bidrar med kunnskap og erfaringer. For Svalbard bør være pensum for alle som er interessert i geografi, historie, klima, forvaltning, folkerett og forskning – i en del av verden som kanskje aldri har vært viktigere enn nå.

Som statsminister gjør jeg meg fire korte refleksjoner når jeg tenker på dette unike øyriket i nord:

1. I historisk og rettslig sammenheng bidro Svalbardtraktaten til en tidlig og tydelig avklaring av norsk suverenitet over et territorium i Arktis – et område som lenge hadde vært et ingenmannsland, *Terra Nullius*. I dag kan vi med styrke understreke at Arktis ikke er noen uregulert eller rettsløs region. Dette er av betydning i dagens økte geopolitiske spenninger.
2. Klimaendringene gjør Svalbard til et av de viktigste varslingsystemene vi har. Navnet Svalbard kommer fra norrønt – *svalr* kald og *barð* kyst, altså *kalde kyster* – men i dag er det varmen som uroer oss. Arktis varmes opp tre til fire ganger raskere enn resten av kloden. Det merkes på smeltende isbreer, i økosystemene og i havet. Det gjør det internasjonale forsknings-samarbeidet på Svalbard enda viktigere. Dette skjer under norsk ledelse. Forskning

og høyere utdanning skal være en viktig del av norsk nærvær og aktivitet på Svalbard i årene fremover.

3. Svalbardpolitikken har stått seg godt gjennom 100 år med vekslende regjeringer i Norge og mot et svært skiftende utenriks- og sikkerhetspolitisk bakteppe. Vår politikk har vært fast, forutsigbar og gjenkjennelig, og dette har bidratt til trygghet og stabilitet – på øygruppen og regionen omkring.
4. Svalbard er i dag en sentral del av nordområdepolitikken, som siden 2005 har definert nordområdene som Norges viktigste strategiske satsningsområde. Vi skal være tilstede i nord, vi skal ha aktivitet i nord, vi skal utøve nasjonal kontroll, og vi skal skape et så godt grunnlag som mulig for velferd, reiseliv og andre næringer. Og vi skal sørge for sikkerhet.

Til lykke med jubileet – og god lesning!

Statsminister Jonas Gahr Støre

Longyearbyen 14. august 1925. Flagget er heist til topps etter justisminister Bergs befaling. Svalbardloven har trådt i kraft. Svalbard er en del av Kongeriket Norge.

Foto: Thor Iversen/Norsk Polarinstitutt

INNLEDNING *av justis- og beredskapsminister Astri Aas-Hansen*

I år er det 100 år siden Svalbard ble innlemmet som en del av Kongeriket Norge. Dette skjedde gjennom ikrafttredelsen av Svalbardloven 14. august 1925. Dagen ble behørig markert i Longyearbyen. Justisminister Paal Berg holdt tale, og beordret det norske splittflagget heist på Skjæringa. Både minister og flagg ble behørig fraktet til Svalbard med marinens kommandoskip KNM «Heimdal». Siden den gang har Svalbard, som i areal utgjør like store områder som Norge sør for Dovre, vært en del av det som etter Grunnloven § 1 er et «fritt, selvstendig, udelelig og uavhengelig rike».

Også den 14. august i år, på selve 100-års dagen, heises flagget på Skjæringa. Denne gangen med representanter fra Kongehuset til stede, sammen med statsminister, justis- og beredskapsminister, sysselmester, lokalstyreleder og andre representanter for forvaltning og samfunnsliv. Men først og fremst vil dette være en folkefest.

Svalbard er vår nordligste landsdel, med en helt spesiell og rik historie. Fra å ha vært et samfunn preget av fangst og kulldrift, har vi i dag et bredere mangfold av virksomheter. Vi er stolte av familiesamfunnet Longyearbyen med en befolkning på over 2500 innbyggere. Øygruppen forvaltes ut fra langsiktige mål som det er bred politisk enighet om. Vi har balansert mellom det å sikre norsk suverenitet, forvalte Svalbardtraktaten, beskytte natur og dyreliv, og legge til rette for aktivitet.

I dette festskriftet vil vi først og fremst skue bakover i tid, og har derfor samlet et knippe bidragsyttere til å fortelle deler av Svalbards historie. Dette gjøres gjennom ulike innfalls-

vinkler, fra personer som gjennom arbeid og virke har eller har hatt en særlig befatning med Svalbard.

Før jeg presenterer de ulike bidragene til festskriftet vil jeg likevel dele noen tanker om fremtiden og hva som preger Svalbard og svalbardpolitikken i dag.

Det er bred enighet om hovedmålene i svalbardpolitikken. De har ligget fast gjennom lang tid. Det vil imidlertid være dilemmaer og interessekonflikter når det gjelder spørsmålet om hvilke virkemidler vi skal ta i bruk for å nå målene. Dette er en del av dynamikken i ethvert demokratisk system, og skaper levende debatter om politiske veivalg.

Et av de viktigste overordnede virkemidlene for å sikre en langsiktig og konsekvent forvaltning, er de helhetlige stortingsmeldingene om Svalbard. Den første ble lagt fram av regjeringen Bratteli i 1975. Deretter er svalbardmeldingene lagt fram med 8–10 års mellomrom. Den sjettede i rekken ble behandlet av Stortinget rett før jul i fjor.

Foto: Magnus Skaara Drabløs

Justis- og beredskapsminister Astri Aas-Hansen

Meldingene er interessant lesning – ikke bare for politikere og byråkrater – men for alle med svalbardtilhørighet eller svalbardinteresse. Meldingene gir et godt blikk på den utviklingen Svalbard har gjennomgått de siste femti årene. De bygger på hverandre, og gir dermed en samlet fremstilling av det som har vært en rød tråd i vår forvaltning. De treffer inn i sin tid og peker veien fremover.

Meldingen fra år 2000 banet veien for opprettelsen av Longyearbyen lokalstyre. Den neste i rekken ble lagt frem i 2009 av justisminister Knut Storberget. Jeg var da statssekretær i Justisdepartementet, med et spesielt ansvar for blant annet Svalbard og meldingsarbeidet. Denne meldingen ble skrevet i en tid da innbyggertallet i Longyearbyen hadde passert 2000, og hvor det lå til rette for en fortsatt utvikling av reiseliv, forskning og undervisning. Samtidig ga meldingen klarsignal for fortsatt kulldrift innenfor stramme miljømessige rammer. Den tok også for seg muligheter og utfordringer knyttet til klimaendringer og økende aktivitet i nord, ikke minst beredskapsmessige sider ved økende skipsfart.

Svalbardmeldingen fra 2016 ga et klarsignal om omstilling av Longyearbyen, i lys av at kulldriften etter hvert hadde redusert betydning som grunnlag for dette samfunnet. Videreutvikling av reiseliv og annet næringsliv samt forskning og undervisning, ble pekt på som veien videre.

I den nyeste meldingen, som ble behandlet av Stortinget i desember 2024, er hovedbudskapet at staten tar et sterkere grep om utviklingen og styrker den nasjonale kontrollen med aktivitet på Svalbard. Dette budskapet reflekterer den situasjonen vi nå står i, i Norge og i hele Europa. Nasjonal sikkerhet er høyt på agendaen, og dette treffer også Svalbard.

Det er de konkrete grepene som til sammen utgjør en helhetlig politikk og for Svalbard er dette konkretisert i fire hovedutfordringer, eller mål: Vi skal styrke det norske familiesamfunnet i Longyearbyen, ta et sterkere statlig grep om infrastruktur, styrke den norske forskningsledelsen og også ta et sterkere grep om ferdsel rundt Svalbard. Jeg opplever at vi har god kontakt med lokalsamfunnet i Longyearbyen, og at det er kort avstand mellom staten og lokale aktører. Dette skal vi bygge videre på når vi fremover skal fylle disse målene med innhold.

Det har vært, og vil alltid være, knyttet sterke nasjonale interesser til Svalbard. De grepene som signaliseres i vår siste svalbardmelding følger den samme linjen av en konsekvent og forutsigbar forvaltning som også de øvrige meldingene har fulgt. Norsk forvaltning av Svalbard skal være gjenkjennelig og tydelig. Det er viktigere enn noensinne. Her har vi alle et ansvar.

Et viktig bidrag fra Svalbard for de neste hundre årene – og enda lenger – er Svalbard Globale frøhvelv, som ligger like utenfor Longyearbyen. Dette er verdens største sikkerhetslager for frø, en verdensomspennende forsikring for matforsyningen til kommende generasjoner.

Foto: Riccardo Gangale/Svalbard Global Seed Vault

Så til festskriftet. Den 14. august 1925 markerer 100 år både for Svalbard som en del av kongeriket, og for Svalbardloven. Dette er også datoen for ikrafttreddelsen av Svalbardtraktaten. Gjennom traktaten ble norsk suverenitet over Svalbard anerkjent og bekreftet, slik at Svalbard gikk fra å være et ingenmannsland, til å bli en fullverdig del av norsk territorium. I artikkelen om Svalbardtraktaten settes dette i en rettslig og historisk sammenheng, og vi får også belyst noen av de viktigste prinsippene i traktaten.

Svalbardloven, som trådte i kraft 14. august 1925, innlemmer Svalbard i kongeriket og gir bestemmelser om hvordan øygruppen skal administreres. Den er fremdeles av grunnleggende betydning for forvaltningen av Svalbard, og dermed også for forståelsen av Svalbard. I artikkelen om Svalbardloven, fortelles det om tilblivelsen av loven og om ordskiftet rundt svært viktige og prinsipielle spørsmål som fortsatt legger føringene for hvordan vi forvalter øygruppen.

Tidligere var det først og fremst menn som drev med fiske, fangst og bergverk som ble trukket til Svalbard, noen ganger av eventyrlyst, men som regel fordi det ga muligheter for arbeid og inntekt. I dag fremstår Longyearbyen som et moderne familiesamfunn med et mangfold av virksomheter og tilbud. Hvem er det egentlig som har befolket Svalbard opp gjennom historien, og hva vil det si å være fastboende eller å ha svalbardtilhørighet i et samfunn som også i dag er preget av midlertidighet? Dette får vi også høre mer om i artikkelen om Svalbards norske befolkning.

Svalbard har en unik natur og et rikholdig dyreliv. Det ligger i Svalbardtraktaten at vi har en forpliktelse til å bevare og om nødvendig gjenopprette dyre- og plantelivet. Dette er en

forpliktelse vi holder høyt, og i dag er 68 % av landarealet fredet som enten nasjonalpark eller naturreservat. Det viktigste virkemidlet vi i dag har for å sikre en forvaltning i tråd med de svært høye miljømålene vi har satt for øygruppen, er svalbardmiljøloven som ble vedtatt i 2001. Dette er en samlet miljølov, til forskjell fra den mer oppdelte og spredte miljølovgivningen vi har på fastlandet. Vi vier en egen artikkel til denne loven, og til de viktige prinsipper som knesettes gjennom den.

De mange sporene mennesker har satt etter seg i den storslåtte Svalbard-naturen tegner et bilde av en rik og spennende historie. Det påligger oss et ansvar for å verne og ivareta disse kulturminnene, som en del av Svalbards kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljøforvaltning. I artikkelen om kulturminner på Svalbard får vi lese mer om hva slags kulturminner vi har på Svalbard, og hva som særpreger disse.

Norge har en lang tradisjon for polarforskning. Forskere fra Norge og fra mange andre land har gjennom historien blitt trukket til Svalbard. Fra å være et uoppdaget område med ubesvarte spørsmål, er Svalbard i dag en viktig plattform og et utgangspunkt for å forstå mange av de komplekse mekanismene som klimaendringene medfører. Dette er en stor oppgave, og Norge er opptatt at vi her skal være langt fremme, samtidig som vi sikrer at den forskningsaktiviteten som samlet sett foregår på Svalbard bidrar inn i det store løftet som klimaforskning er. I artikkelen om Svalbard som plattform for norsk og internasjonal forskning får vi et tilbakeblikk på historien, og om hvordan vi jobber med dagens utfordringer.

Det er mange aktører og personer som på hvert sitt vis har preget historien om Sval-

bard. Vi har plukket ut Store Norske, et selskap som har vært til stede gjennom alle disse hundre årene og mere til. Året 2025 markerer også slutten på norsk kulldrift på Svalbard. Store Norske spiller imidlertid fremdeles en viktig rolle, og driver i dag innen viktige områder som bolig, næringsseidom, logistikk og energi. I artikkelen om Store Norske får vi høre mer om selskapets historie og betydning for vår tilstedeværelse på Svalbard, og også om dynamikken mellom selskapet og staten i en del av denne perioden.

Vi har siden 1925 hatt en sysselmann på Svalbard, eller sysselmaster som det heter i dag. Fra å være en sysselmann og en fullmektig, har Sysselmasterkontoret i dag nærmere femti ansatte. Dette sier noe om utviklingen, både når det gjelder omfang og karakter av oppgaver. Ivaretagelse av innbyggernes trygghet og å sørge for ordnede forhold har alltid vært kjernen, i tillegg til det å påse at det unike naturmiljøet og dyrelivet forvaltes i tråd med lovverk og mål. Forholdene på Svalbard er krevende, og når hendelser inntreffer krever dette maksimal innsats av sysselmaster og redningsmannskap i tett samvirke med

lokale krefter. I den nest siste artikkelen får vi et innblikk i noen slike hendelser og i det som blir stående som den viktigste men også ofte mest krevende oppgaven for en sysselmaster: Å redde liv.

Som vi vil lære i artikkelen om Svalbardloven, har vi hverken fylke eller kommune på Svalbard. Dette har ikke vært naturlig eller hensiktsmessig. Det har likevel alltid vært et sterkt lokalt engasjement i Longyearbyen, som har tatt ulik form opp gjennom tidene. I løpet av 1990-tallet og med den gradvise omstillingen fra å være et samfunn drevet av Store Norske, til et mer allsidig og variert samfunn, var tiden i 2001 endelig moden for å opprette et lokalt folkestyre i Longyearbyen. Vi avslutter festskriftet med en hilsen fra lederen for Longyearbyen lokalstyre og fra det som er verdens nordligste familiesamfunn.

Hundre år med norsk suverenitet over Svalbard har sikret lov og orden og ro og stabilitet i et sårbart område som før var ingemannsland, og som kunne blitt offer for mange konflikter. Det er virkelig verdt en feiring.

Longyearbyen 17. mai 2025.

Foto: Eva Therese Jenssen/Sysselmasteren på Svalbard

1

Svalbardtraktaten og norsk suverenitet på øygruppen

Av Rolf Einar Fife

| 13

Foto: Sjøwall

Rolf Einar Fife er spesialrådgiver i Utenriksdepartementet og medlem av FNs folkerettskommisjon. Han er utdannet cand.jur og tjenestegjorde i Justisdepartementets polaravdeling 1984–1985. Siden 1985 har han vært tilknyttet Utenriksdepartementet. Han var ekspedisjonssjef i UD's rettsavdeling 2002–2014, ambassadør i Paris 2014–2019, og ambassadør og leder for EU-delegasjonen i Brussel 2019–2023. Fife var norsk forhandlingsleder for delelinjeavtalen i Barentshavet med Russland i 2010.

14 | *Flagget heises i Longyearbyen 14. august 1925.*

Foto: Svalbard Museum

Svalbardtraktaten trådte i kraft 14. august 1925. Samme dag trådte Svalbardloven i kraft og øygruppen ble en del av Kongeriket Norge. Dagen ble markert i Longyearbyen med flaggheising og tale av justisminister Paal Berg. I Adventfjorden like nedenfor lå KNM Heimdal, i sin tid det første marinefartøyet med rent norsk flagg og fartøyet som i 1905 brakte kong Haakon til Norge. Der lå også KNM Farm, marinefartøyet som i 1909 eskorterte den første norske undervannsbåten KNM Kobben (A-1) til Horten. Fotografier fra begivenheten på Skjæringa viser marinegaster stående på rekke og rad i givakt. Marinebesøket i Longyearbyen ble ikke oppfattet av noen, verken i inn- eller utland, som stridende mot traktaten. Hundre år etter markeringen, minner historien oss også om at traktaten pålegger konkrete forbud mot

enkelte militære tiltak, men ikke er til hinder for utøvelse av selvforsvarsrett i henhold til folkeretten.

– I –

Poenget her er ikke å gi en detaljert drøftelse av traktaten på det sikkerhetspolitiske eller på andre politikkområder. Perspektivet som følger er et forsøk på å gi en kortfattet innføring i hva traktaten faktisk sier, hva den krever, og hvordan den må tolkes i sin rettslige og historiske kontekst. Vi starter med avgjørende utviklingstrekk som fant sted like etter flaggheisingen i 1925, og visualiserer konkrete situasjonsbilder som kan hjelpe oss å forstå vår egen nåtid.

– II –

En vesentlig del av Svalbardtraktaten som stort sett er glemt i dag, spilte en avgjørende rolle da traktaten trådte i kraft i 1925. Den er fortsatt vesentlig ikke bare i et historisk perspektiv, men også for å forstå dagens eierstruktur og nærvær på øygruppen. Den delen er ikke minst av betydning for å sette seg inn i traktatens system.

Traktatens artikkel 6 og et eget bilag fastsatte hvordan man skulle ta stilling til krav på eiendomsrett på øygruppen etter okkupasjon eller besittelse før traktaten ble undertegnet i 1920. En detaljert prosedyre skulle følges under ledelse av en kommissær, som skulle være en uhildet ekspert utnevnt av den danske regjeringen. Kravene skulle formidles av kravshavernes hjemland innen tre måneder etter at traktaten var trådt i kraft, og russiske krav kunne innmeldes via den danske regjeringen. Kommissæren skulle så prøve, og eventuelt godkjenne, kravene. Ved fortsatt uenighet skulle saken avgjøres ved internasjonal voldgift. Innen tre måneder etter positiv avgjørelse skulle ervervet eiendomsrett aner-

kjennes i henhold til norsk lov, og få rettsvern ved utstedelse av hjemmelsdokumenter til grunneier. Andre krav skulle derimot anses bortfalt (ekstingvert).

Professor dr. jur. Kristian Sindballe ved København universitet ble utnevnt til Svalbard-kommissær sommeren 1925. Han fikk kontor i det danske utenriksdepartementet og bistand fra folkerettskyndig saksbehandler Gustav Rasmussen, som senere skulle bli Danmarks utenriksminister (1945–1950).

Anerkjennelsen av grunneiere skjedde med hjemmel i Svalbardloven. Denne bestemte videre at all øvrig grunn på øygruppen er statseiendom. Som følge av den norske stats rettigheter og plikter som suverenitetsinnehaver, ble den folkerettslærde, tidligere utenriksminister, dr. juris Arnold Ræstad oppnevnt som statens advokat for Svalbardsakens behandling, og norsk kontaktpunkt overfor kommissær Sindballe. For kart og oppmåling knyttet til eiendomsgrenser fikk kommissæren assistanse fra De norske Svalbardekspe- disjoner ledet av Adolf Hoel.

Det var private krav fra partenes *borgere* som skulle avklares (i traktatens autoritative språkversjoner brukes uttrykkene *ressortissants* på fransk og *nationals* på engelsk). Det var derfor ikke tale om noen anerkjennelse av fremmede staters etablering eller om avståelse av territorium til fremmed stat. Uttrykk som «territoriale krav» og resulterende «traktateiendom» er tidvis blitt brukt for å beskrive saksgangen. Slike formuleringer kan imidlertid lett bli misvisende. Saken gjaldt anerkjennelse i norsk rett av privat eiendomsrett til grunn. Senere omsetning ville eventuelt skje, og alminnelige ekspropriasjonsregler gjelde, i henhold til norsk rett og i samsvar med traktatens artikkel 7 uten diskriminering.

Eksempel på skilt for markering av krav på eiendomsrett på Svalbard før 1920.

Foto: Paul Berge/Norsk Polarinstitutt.

Innen fristen mottok kommissæren til sammen 75 krav fra 26 private foretak og enkeltindivider i 6 land. Kravshaverne var fra henholdsvis Nederland (1), Norge (13), Sovjetunionen formidlet via Danmark (4), Storbritannia (3), Sverige (1) og Tyskland (4). Under granskingen av den mottatte dokumentasjonen ble enkelte krav frafalt. Det gjaldt blant annet samtlige tyske krav og de russiske kravene som var blitt formidlet via den danske regjeringen. Enkelte andre krav ble forkastet, mens andre igjen ble akseptert. Det ble dessuten konstateret tilfeller av overlapping og behov for nærmere grensedragning.

Uenighet ble løst gjennom forhandlinger. Kommissæren opptrådte som megler. Gjenstående saker ble forlikt, i noen tilfeller etter frivillig tilbud om oppkjøp. Ressurskrevende internasjonal voldgift ble helt unngått.

Sindballe fullførte oppdraget i løpet av to år. Endelig rapport ble levert 10. september 1927, og oversendt de respektive regjeringene.

På dette grunnlaget og med hjemmel i Svalbardloven ble 17 personer og selskaper anerkjent som grunneiere for til sammen 40 områder som dekket 4 223,4 km² av øygruppens totale areal på 61 022 km². Dette satte slutt-punkt for en prosess som ellers kunne hatt et betydelig konfliktskapende potensial. Avklaringen av omstridte substansspørsmål med en rekke utenlandske aktører ble oppnådd effektivt og uten store kostnader for partene. Den var bemerkelsesverdig i samtiden. Den fortjener også honnør i ettertid.

Traktatens bilag har for lengst helt utspilt sin rolle. Når man i dag gjengir eller refererer til traktaten, blir det derfor ofte utelatt. Det har imidlertid «samme kraft og gyldighet som» traktatens hoveddel. Til sammen utgjør artikkel 6 og bilaget om lag halvparten av traktatens totale tekst med operative bestemmelser.

Saksbehandlingen ble endelig fullført i 1927. Avklaringen bygger på et grunnleggende begrepsmessig skille mellom privat eiendomsrett til grunn og på den annen side statlig suverenitet og myndighetsutøvelse over territorium. Den markerte et klart brudd med den tidligere rettstilstand, eller med mangelen på sådan. Det ble slutt på rettslig uklarhet blant annet for investeringer, noe som kunne medføre risiko for aktiviteter i ingenmannsland (*terra nullius*). Rettsgrunnlaget og eierstrukturen på øygruppen var nå avklart. Det sentrale oppgjøret etter *terra nullius* var fullbyrdet.

– III –

Besittelse av grunn var gjerne knyttet til bergverksvirksomhet, med økonomiske interesser

organisert i aksjeselskap. Tidlig på 1900-tallet pågikk det storstilt leting etter kull, gull, nikkel eller andre verdifulle mineraler, også i nord-områdene. Klondike-gullrushet 1896–1903 i Yukon i Canada var en ekstrem illustrasjon på tidligere spekulasjon og forventninger om rikdom. I en rekke land var investorer tiltrukket av nye muligheter til å lete etter kull, som strategisk energikilde. I fjerntliggende og isolerte strøk anla gruveselskap både vei, boliger og annen nødvendig infrastruktur. Dette *company town*-fenomenet var velkjent i Kiruna, Sydvaranger, Nikel, og i andre arktiske strøk. Fram til flyplass ble anlagt i 1975, var Svalbard isolert om vinteren, fordi islagte farvann forhindret regulær skipstrafikk.

I 1927 var ingen russiske selskap blitt anerkjent som grunneiere på øygruppen, selv om et London-registrert foretak stiftet i 1920 med russiske deleiere, Anglo-Russian Grumant Company Ltd., fikk godkjent et krav formidlet av Storbritannia.

Gruveanleggene i Barentsburg og Pyramiden var eid av henholdsvis et nederlandsk og et svensk foretak (N.V. Nederlandsche Spitsbergen Compagnie og Svenska Stenkolsaktiebolaget Spetsbergen). Store Norske Spitsbergen Kulkompani AS (SNSK) var blitt stiftet i 1916 etter oppkjøpet av det amerikanske selskapet Arctic Coal Company, og fikk i 1927 anerkjent eierskap til omfattende områder, blant annet i Longyearbyen.

På 1930-tallet ble en rekke eierforhold vesentlig endret. Da krisen i verdensøkonomien slo inn for fullt i de europeiske landene i 1931, hadde de internasjonale kullprisene allerede falt over flere år. Eiendommer ble lagt ut for salg. Det nystiftede sovjetiske statseide selskapet Trust Arktikugol kjøpte eiendom og anlegg i Pyramiden i 1931, og deretter

Barentsburg og Grumant i 1932. Det svenske selskapet solgte dessuten Svea-gruven til SNSK i 1934. Andre oppkjøp fant sted, som også reduserte antallet grunneiere.

– IV –

Samme dag som den offisielle flaggheisingen i 1925, trådte videre bergverksordningen for øygruppen i kraft. Derved ble en forpliktelse som den norske stat hadde tatt på seg i henhold til traktatens artikkel 8 gjennomført. Dette skjedde ved kongelig resolusjon med hjemmel i Svalbardloven, etter at et utkast var blitt forelagt signatarmaktene i samsvar med avtalt prosedyre. Regelverket fastsetter regler for bergverksdrift og utvinningsrettigheter. Borgere til traktatpartene kan søke utmål, men grunneier har en deltakerrett i driften på gitt utmål for inntil en fjerdedel. Samtidig ble det i samsvar med artikkel 8 (2) vedtatt regelverk som sikrer at oppkrevde avgifts- og skatteinntekter utelukkende kommer territoriet til gode og pålegges bare i den utstrekning som deres formål tilsier. Bergverksdriften er også regulert i annen relevant norsk lovgivning, innenfor rammen av gjeldende folkerettslige forpliktelser. Supplerende reguleringer av vesentlig betydning for øygruppen har ikke minst funnet sted på grunnlag av senere miljølovgivning.

Pr. januar 2025 var det igjen totalt 3 utmåls-
havere og 146 utmål, som til sammen dekker
1 367 km². Den uten sammenligning største
utmåls-
haver er SNSK med 115 utmål.

– V –

I traktatens artikkel 1 anerkjennes Norges fulle og uinnskrenkede suverenitet over øygruppen. En anerkjennelse er en forpliktende erklæring som konstaterer en rettslig og faktisk tilstand, med avklarende rettsvirkninger for ettertiden. Den utgjorde

et klart brudd med den tidligere, uavklarte retts-
tilstanden. Det var heller ikke tale om
noen overdragelse av suverenitet fra en stat
til en annen. Anerkjennelsen ble foretatt på de
traktatbestemte vilkårene som er formulert i
artiklene 2–10.

Reglene om eiendomsrett til grunn i artiklene 6 og 7 og om bergverksordningen og relatert beskatning i artikkel 8, er alt nevnt. Artikkel 10 sikret i årene 1925–1935 like muligheter for russiske borgere og selskap i påvente av at Sovjetunionen ble anerkjent og part i traktaten. Øvrige bestemmelser kan grovt grupperes i tre kategorier.

For fiske og jakt på land og i territorialfarvan-
net gjelder krav om likebehandling, dvs. et for-
bud mot diskriminering basert på nasjonalitet
(artikkel 2), og tilsvarende gjelder for maritim,
industri-, bergverks- og handelsvirksomhet
(artikkel 3). Bestemmelser om diskrimine-
ringsforbud er ikke til hinder for regulerings-
og håndhevelsesmyndighet fra norsk side,
men legger rammer for utøvelsen av denne i
samsvar med bestemmelsenes ordlyd.

Store deler av ordlyden i artiklene 4 og 5 om
telegrafering, internasjonal værtjeneste og
betingelser for vitenskapelig forskning, er
gått ut på dato. Bestemmelsene la i hovedsak
opp til inngåelse av senere overenskomster.
Rettsutviklingen har isteden medført en frem-
vekst av globale avtaler, institusjoner og andre
forpliktende samarbeidsformer, foruten prak-
tiske ordninger med tilrettelegging av lokal
infrastruktur, som partene har innrettet seg
etter. Norsk tilrettelegging for internasjonalt
forskningssamarbeid på øygruppen mulig-
gjør i dag avgjørende bidrag til vitenskapelig
kunnskapsinnhenting, men for eksempel også
for bevaring av kunnskap og biodiversitet
med et internasjonalt frølager.

Artikkel 9 tar forbehold om Norges «rettigheter og plikter» som følge av tiltredelse til Folkeforbundets pakt av 1919, og forbyr befestninger, marinebaser og utnyttelse av øygruppen i krigsøyemed. Rettighetene inkluderer adgang til selvforsvar mot ekstern aggresjon, som illustrert ved allierte operasjoner under den annen verdenskrig, og definisjonen av NATOs forsvarsområde i 1951. Dessuten viser FN-pakten av 1945 i artikkel 51 uttrykkelig til den iboende retten til individuelt og kollektivt selvforsvar, og i artikkel 103 til at forpliktelser i henhold til FN-pakten får forrang ved eventuell motstrid med andre traktatforpliktelser.

Forbud mot festningsverk var langt fra uvanlig i traktatpraksis fram til den første verdenskrig. Forbudet mot flåtebaser fulgte av nyervervet og dyrekjøpt erfaring fra ubåtkrigføring særlig i 1917, da også en vesentlig del av den norske handelsflåten ble senket. Dette medvirket til at det nøytrale Norge ble rent unnaksvis invitert inn i fredskonferansen i Paris i 1919, og fikk legge fram forslag til traktat om øygruppen. Militærfaglig var det behov for å unngå etablering av ubåtbaser i fjordarmer på øygruppen. Forbudet mot utnyttelse av øygruppen i *krigsøyemed*, dvs. med offensive krigsmålsetninger, må ses i sammenheng med det franske uttrykket *buts de guerre* (engelsk *warlike purposes*). Dette var i sin tur avledet av det tyske begrepet *Kriegsziele*, som hadde stått sentralt under den første verdenskrig og det etterfølgende fredsoppgjøret i Paris. Dette forbudet gjelder alle parter.

– VI –

Kravene til myndighetsutøvelse på øygruppen har endret seg over tid. Dette har skjedd i takt med økte utfordringer, men også muligheter, som følge av kvantesprang knyttet til nye reisemuligheter, teknologiske revolusjoner,

press på naturressurser, økte krav til vern av et unikt naturmiljø og biodiversitet, men tidvis dessverre også geopolitiske spenninger.

Nye behov lar seg imøtekomme og ivaretas gjennom utøvelse av suvereniteten. Det er denne som muliggjør vedtakelse av ny lovgivning og inngåelse av nye internasjonale avtaler, samtidig som traktatens krav respekteres, gjennom fast og gjenkjennelig traktatfortolkning og håndhevelse av gjeldende regler.

Det er dette som har gjort at Svalbardtraktaten er en av meget få internasjonale avtaler fra fredsoppgjøret etter første verdenskrig, som har overlevd store forandringer i løpet av det siste århundret. Samtidig har den bidratt til lavspenning, geopolitisk stabilitet, omfattende internasjonalt forskningssamarbeid, ansvarlig ressursforvaltning og verdiskaping.

Svalbardtraktaten er langt fra den eneste internasjonale avtalen som får anvendelse på eller virkninger for øygruppen. Siden 1925 er det utviklet en rekke nye internasjonale så vel som nasjonale juridiske verktøy for å besvare nye behov. Særlig oppmerksomhet har vært knyttet til iverksettingen av miljøkonvensjoner, men også FNs havrettskonvensjon av 1982, som trådte i kraft for Norge i 1996. Reguleringene og håndhevelsen i havområdene rundt øygruppen har sikret ansvarlig ressursforvaltning for vesentlige fiskeressurser i Barentshavet og Nord-Atlanteren. Tilsvarende er det inngått delelinjeavtaler med nabostatene i området og avklaring av kontinentalsokkelens utstrekning mot de store havdyp.

Suverenitet bør bety ansvarlig og rettferdig myndighetsutøvelse, og ikke undertrykking. Det inkluderer budsjettmidler til tilsyn, kontroll, kystvakt, naturvern, og en rekke andre aktiviteter. Det betyr evne til å møte

Le présent Traité entrera en vigueur, en ce qui concerne les stipulations de l'article 8, dès qu'il aura été ratifié par chacune des Puissances signataires, et, à tous autres égards, en même temps que le régime minier prévu audit article.

Les tierces Puissances seront invitées par le Gouvernement de la République française à adhérer au présent Traité dûment ratifié. Cette adhésion sera effectuée par voie de notification adressée au Gouvernement français, à qui il appartiendra d'en aviser les autres Parties Contractantes.

En foi de quoi, les Plénipotentiaires susnommés ont signé le présent Traité.

Fait à Paris, le neuf février 1920, en deux exemplaires, dont un sera remis au Gouvernement de Sa Majesté le Roi de Norvège et un restera déposé dans les archives du Gouvernement de la République française et dont les expéditions authentiques seront remises aux autres Puissances signataires.

The present Treaty will come into force, in so far as the stipulations of Article 8 are concerned, from the date of its ratification by all the signatory Powers; and in all other respects on the same date as the mining regulations provided for in that Article.

Third Powers will be invited by the Government of the French Republic to adhere to the present Treaty duly ratified. This adhesion shall be effected by a communication addressed to the French Government, which will undertake to notify the other Contracting Parties.

In witness whereof the above-named Plenipotentiaries have signed the present Treaty.

Done at Paris, the ninth day of February, 1920, in duplicate, one copy to be transmitted to the Government of His Majesty the King of Norway, and one deposited in the archives of the French Republic; authenticated copies will be transmitted to the other Signatory Powers.

Handwritten signature in cursive script, possibly reading 'J. P. ...'.

Handwritten signature in cursive script, possibly reading 'H. ...'.

Faksimile av siste side i Svalbardtraktatens hoveddel.

Kilde: Norsk Polarinstitut

nye reguleringsbehov og håndhevelse. I det følgende gis derfor noe mer bakgrunn og kontekst for forståelsen av hvordan man skal tolke inngåtte traktatforpliktelser knyttet til Svalbard.

– VII –

Øygruppen er underlagt vanlig folkerettslig suverenitet. Dette gjenspeiles i den presise ordlyd og setningskonstruksjonen i traktatens artikkel 1. Suvereniteten er ikke underlagt forbehold. I en innskutt bisetning knyttes det derimot avtalevilkår til anerkjennelsen av denne. Slik lyder traktatens to autentiske språkversjoner:

... undertake to recognise, subject to the stipulations of the present Treaty, the full and absolute sovereignty of Norway over the Archipelago...

... sont d'accord pour reconnaître, dans les conditions stipulées par le présent Traité, la pleine et entière souveraineté de la Norvège sur l'archipel...

Det er signatarmaktens *anerkjennelse* som skjer på *de vilkår som er fastsatt i nærværende traktat*. Suvereniteten er *full og uinnskrenket*, i tråd med klassisk folkerett og organiseringen av det internasjonale samfunn. Den bekreftes dessuten av andre staters konkludente atferd eller respons på faktiske handlinger og myndighetsutøvelse, inkludert begivenhetene som fant sted i 1925. I definisjonen av territorial suverenitet i en sentral voldgiftsdom, i saken om Island of Palmas i 1928, minnes det om at:

I forbindelsene mellom stater betyr suverenitet uavhengighet. Uavhengighet av hensyn til en andel av jordkloden innebærer en enerett til å utøve en stats funksjoner, til utelukkelse for enhver annen stat. Utviklingen i løpet av de

seneste århundrene av en nasjonal organisering av stater, noe som har sitt nødvendige motstykke i folkerettens utvikling, har etablert prinsipper om statenes eksklusive kompetanse på eget territorium på en slik måte at dette blir utgangspunktet for bileggelsen av de fleste spørsmål som vedrører de internasjonale forbindelsene.

Statlig territorial suverenitet står ikke i motsetning til forpliktende internasjonalt samarbeid, den er dets nødvendige motstykke (*correlation*). Den eksklusive «enerett til å utøve en stats funksjoner» på et territorium muliggjør folkerettens utvikling og håndhevelse. Suvereniteten medfører autonom og eksklusiv lovgivnings-, domstols- og håndhevelsesmyndighet innenfor folkerettens rammer og med respekt for inngåtte forpliktelser.

Forhandlingsprosessen som ledet fram til Svalbardtraktaten bekrefter at anerkjennelsen av Norges suverenitet utgjorde et utvetydig brudd med fortiden, og at vilkårene knyttet til anerkjennelsen ble uttømmende angitt i traktaten.¹ Ved anerkjennelsen av full suverenitet ble fremtidige reguleringer for området overlatt til Norge som suverenitetsinnehaver, innenfor folkerettens rammer. Mot slutten av tekstforhandlingene om traktaten i 1919 oppsummerte den franske formannen for forhandlingsgruppen dette, ved å besvare et

¹ For ytterligere bakgrunn om forhandlingshistorien og folkerettslig kontekst, se R.E. Fife, 'Svalbard og traktaten av 1920: myter og virkelighet' i H.C. Bugge, H. Indreberg, A. Syse og A. Tverberg (red.), *Lov, Liv og Lære – Inge Lorange Backer 70 år*, Oslo, Universitetsforlaget, 2016, s. 201-219; samt R.E. Fife, 'Hvordan skal man tolke Svalbardtraktaten til havs? Territorialfarvannet: Etterforskningsskritt i Fem Episoder', i H.Ø. Pharo, K.I. Bjerga, S. Engh, G.D. Hatlehol, K. Offerdal (red.), *Historiker, Strateg og Brobygger – Festskrift til Rolf Tamnes*, Pax Forlag, 2021, s. 46–76.

konkret spørsmål om senere reguleringsbehov på følgende måte:²

(...) siden norsk rettsvesen vil utøve sin myndighet på et territorium som er blitt norsk, er det ikke behov for å tale om utlevering av forbrytere. For øvrig vil utleveringsavtaler automatisk komme til anvendelse på Spitsbergen; alle avvik fra suvereniteten er å finne i traktaten under forberedelse; for det overskytende, er det Norges suverenitet som vil komme til anvendelse (...) for fremtiden vil ikke en ny internasjonal konvensjon kunne bli anvendt på Spitsbergen annet enn om Norge deltar i den; deretter vil sistnevnte automatisk erstatte den gamle konvensjonen med den nye.

– VIII –

Den folkerettslige avklaringen med Sovjetunionen illustrerer dette, og utgjør et selvstendig grunnlag for suverenitetsanerkjennelsen. Sovjetunionen ble først part i traktaten i 1935, men hadde allerede før dette unilateralt anerkjent Norges suverenitet på øygruppen.

Dette ble gjort formelt (*de jure*) ved egen notifikasjon til Norges utenriksminister 16. februar 1924. Der ble det uforbeholdent erklært at man anerkjente Norges suverenitet over øygruppen med umiddelbar virkning, og følgelig at russisk side senere ikke ville ha innvendinger til traktaten:

Uten å avvente (den norske) regjeringens henvendelser til signatarmaktene i dette øyemed, ønsker jeg å informere Dem om at Unionens regjering alt fra dette øyeblikk anerkjenner

Norges suverenitet over Spitsbergen, inklusive Bjørnøya, og at den som en følge derav ikke i fremtiden vil ha noen innvendinger vedrørende Spitsbergen-traktaten av 9. februar 1920 eller den relaterte bergverksordningen.

Det blir videre vist til denne forpliktende erklæringen to år senere i Sovjetunionens formelle meddelelse til Norge 15. april 1926 om egen annekasjon av arktiske territorier ved det såkalte «sektordekretet». Dette berørte ikke øygruppen, siden Sovjetunionen tidligere hadde anerkjent Norges suverenitet over denne:

Det sier seg selv at siden min regjering tidligere har anerkjent Norges suverenitet over Spitsbergen, får ikke vedlagte dekret anvendelse på noen del av Spitsbergen-øygruppen som det refereres til i Paris-traktaten av 9. februar 1920.

Dette dannet også det rettslige grunnlaget for at Sovjetunionen søkte om etablering av et russisk konsulat i Barentsburg, noe Norge ga sitt samtykke til i 1932. Konsulatet ble oppgradert til generalkonsulat i 2008, og yter bistand til russiske borgere og selskap overfor norske myndigheter, i samsvar med etablert konsulær praksis.

Da Sovjetunionen tiltrådte traktaten i 1935, inneholdt den formelle notifikasjonen til Frankrike som depositarmakt også en presis ordlyd. Denne impliserte at Sovjetunionen for sin del allerede hadde anerkjent Norges suverenitet over øygruppen, mens traktaten dannet grunnlaget for signatarmaktens anerkjennelse:

Unionen av Sosialistiske Sovjetrepublikker tiltrer uten vilkår eller forbehold traktaten som ble undertegnet i Paris 9. februar 1920 av USA, Det britiske imperiet, Danmark, Frankrike,

² Oversettelse av Spitsbergen-kommisjonens formelle referat, Conférence de la Paix (1919–1920), Recueil des Actes de la Conférence, Partie VII, Préparation et Signature des Traités et Conventions avec divers États, (II) Commission du Spitsberg, Paris, 1924, s. 60.

Italia, Japan, Norge, Nederland og Sverige og som danner grunnlaget for at disse maktene har anerkjent Norges suverenitet over Spitsbergen-øygruppen, inklusive Bjørnøya.

Anerkjennelsen i 1924 av Norges suverenitet over øygruppen, og deretter nevnte konsekvente og presise tilnærming fra russisk side, er forpliktende viljeserklæringer og relevante folkerettslige tolkingsfaktorer som dessuten bekrefter forståelsen av at øygruppen er underlagt vanlig folkerettslig suverenitet.

– IX –

Det er også nyttig å sette seg inn i den bredere konteksten med avklaringer av territorial suverenitet i samtiden. Rettstilstander preget av ingenmannsland (*terra nullius*) eller konkurrerende territoriale krav var langt fra ukjent i Arktis. Det uvanlige var at avklaringen for øygruppen fant sted på grunnlag av en traktat, noe som skjedde etter norsk initiativ og basert på et konkret norsk forslag.

Den 15. juni 1925, dvs. kun noen uker før den formelle flaggheisingen på Svalbard, formulerte Canada et eget suverenitetskrav i Arktis. Dette ble basert på et sektorprinsipp, dvs. et krav som omfattet alt land og øyer mellom meridianene helt i vest og i øst og helt opp til Nordpolen. Norge anerkjente ikke dette prinsippet, og gjorde selv krav på Sverdrup-øyene. Det var først 8. august 1930 at Norge og Storbritannia ble enige om Norges anerkjennelse av kanadisk suverenitet over denne øygruppen, forutsatt likebehandling av norske borgeres næringsinteresser – en løsning som ikke var helt ukjent fra Svalbard.

Sovjetunionen fulgte så opp ved selv å utferdige nevnte sektordekretet i 1926. Norge protesterte først mot den unilaterale annekteringen som derved ble gjort av Frans Josef Land,

men valgte senere ikke å opprettholde protesten. Suverenitetsavklaringene på kanadisk og russisk side skjedde derfor i det alt vesentlige gjennom faktisk atferd av andre stater over tid, i den forstand at andre stater i praksis innrettet seg i tråd med de fremsatte suverenitetskravene og derved anerkjente disse gjennom konkludent atferd. Det samme er situasjonen for brorparten av FNs 193 medlemsstater hva angår Norges suverenitet på Svalbard. De er ikke parter i traktaten av 1920, men har like fullt anerkjent Norges suverenitet gjennom konkludent atferd. Tilsvarende skjedde ved Norges anneksjon av øya Jan Mayen, som kun hadde møtt på britisk protest, men sistnevnte ble oppgitt i 1930.

Den faste domstol for mellomfolkelig rettspleie i Haag (PCIJ) var forgjengeren til dagens internasjonale Domstol i Haag (ICJ), og PCIJ var den første faste internasjonale domstol som tok stilling til kriteriene for å konstatere territorial suverenitet. I 1933 i saken om Østgrønland mellom Danmark og Norge klargjorde den at det ikke kunne stilles omfattende krav til bevis på effektiv myndighetsutøvelse i tynt befolkede eller ubebodde territorier for å kunne hevde suverenitet.

– X –

Settes Svalbardtraktaten i sin rettslige og historiske kontekst, fremstår denne avtalen som resultatet av et norsk multilateralt initiativ som bidro til en unik, tidlig og rask avklaring av suverenitet over territorium i Arktis.

Dette skjedde i forbindelse med fredsoppjøret etter den første verdenskrig. På den tiden ble det vedtatt en rekke andre territoriale avklaringer i traktats form. De var knyttet til oppløsningen av de tyske, østerriksk-ungarske og osmanske (tyrkiske) rikene, og deres kolonier. Man bygget i en rekke til-

Norges sendemann i Paris, minister Wedel Jarlsberg, undertegner Svalbardtraktaten på vegne av Norge 9. februar 1920.

Foto: Fra Sysselmesterens på Svalbards arkiv

feller på andre ordninger enn anerkjennelse av territorial suverenitet. Blant annet ble det etablert internasjonale tilsynsordninger for administrering av territorier og overvåkning av særlige regler. I en rekke tilfeller ble det etablert mandatområder administrert av europeiske makter kombinert med bestemmelser om likeadgang og likebehandling. Ingen av disse ordningene er blitt stående ved lag. Alle mandater falt bort med sikte på etablering av tradisjonell suverenitet. Likebehandlingsreglene er bortfalt.

Skulle man analysere den alminnelige folkerettsutviklingen siden 1925 nærmere, vil man tvert imot se at det store flertallet nye medlemsland i FN har medvirket til å etablere

prinsippet om permanent suverenitet over naturressurser. Videre har effektiv statlig reguleringsmyndighet overfor utenlandske investeringer ut fra helse-, miljø-, sikkerhets- og beskatningshensyn i økende grad blitt vektlagt. Man kunne derfor lett blitt fristet til å øve seg på kontrafaktisk historie, og spekulere et øyeblikk i hva som ville skjedd dersom man i 1920 hadde valgt å etablere et mandatområde for øygruppen, en tanke som raskt ble forlatt den gangen. Det ville være fåfengt. Rettsutviklingen har imidlertid gitt rikholdig empiri for også å forstå Svalbardtraktaten i kontekst. Dens fortolkning må være basert på ordlydens vanlige forståelse og andre relevante folkerettslige fortolkningsfaktorer.

2

Svalbardloven – En livskraftig hundreåring

Av Morten Ruud

Foto: Privat

Morten Ruud er cand.jur fra Universitetet i Oslo 1974. Han har vært tilknyttet Justisdepartementet siden 1976, hvor han har vært ekspedisjonssjef i Polaravdelingen 1990–1996 og departementsråd 1997–2012. Han var sysselmann på Svalbard 1998–2001. Ruud har vært styreleder for Tromsø Museum-Universitetsmuseet og for Svalbards miljøvernfond. Han var leder for Nansen-Amundsen-året 2011 og medlem av redaksjonsrådet for trebindsverket Norsk Polarhistorie (2004). Han har utgitt flere juridiske fagbøker i folkerett, menneskerettigheter og internasjonal strafferett.

Svalbardloven var nødvendig for å fastsette hvordan Norge skulle administrere suvereniteten over øygruppa. Det skulle stå strid om enkelte punkter før loven ble vedtatt, men de prinsipper og løsninger som ble valgt har i det store og hele holdt seg gjennom hundre år.

Innledning – kort om lovprosessen

Svalbardtraktaten, eller Traktat om Spitsbergen som er det offisielle navnet, ble undertegnet i Paris 9. februar 1920. Den bekreftet norsk suverenitet over øygruppa, men før dette kunne gjennomføres måtte nødvendige bestemmelser for og om øygruppa fastslås i norsk lov. Arbeidet ble satt i gang raskt. Allerede 20. april samme år nedsatte Justisdepartementet en komite som fikk til oppgave «å utarbeide forslag til lovbestemmelser om ordningen av forholdene på Spitsbergen». Komiteen var ledet av ekspedisjonssjef i Justisdepartementets lovavdeling, Edvin Alten. De øvrige medlemmer var ekspedisjonssjefene Aksel Hillestad i Handelsdepartementet og Jens E. Thomle i Finansdepartementet, samt styreformannen i Store Norske Spitsbergen Kulkompani, advokat Carl Lundh.

Komiteens innstilling ble levert i november 1922. Den ble nærmest uendret tatt inn i regjeringens forslag i Ot.prp. nr. 12 (1924) om lover for Spitsbergen, foredratt av justisminister Rolfsen. Det var et meget omfattende lovfor-slag med i alt 70 paragrafer. Justiskomiteen avga innstilling (Innst.O.XVIII) i juli 1924, men denne kom ikke til behandling da ikke alle parter til traktaten hadde ratifisert denne.

Saken gikk dermed tilbake til departementet. Etter at alle signatarmaktene hadde ratifisert, fremmet Justisdepartementet 23. april 1925 en ny proposisjon (Ot.prp. nr. 48 (1925)) med

tittelen Um lov um Svalbard. Som følge av regjeringsskifte hadde departementet fått ny statsråd, Paal Berg, den senere høyesterettsjustitiarius og hjemmefrontsleder. Det nye forslaget skiller seg på mange punkter fra det første. Lovteksten var vesentlig forkortet, og inneholdt kun 30 paragrafer. Det var også gjort vesentlige endringer i innholdet, som skal beskrives nedenfor. En forsterket justiskomite avga innstilling (Innst. O. VIII) 25. juni 1925, og etter vedtak i Odelsting og Lagting ble loven sanksjonert av Kongen 17. juli. Alt var deretter klart for den formelle suverenitetsmarkeringen, som fant sted i Longyear-byen den 14. august, med justisminister Berg til stede. Loven trådte i kraft samme dag.

Proposisjonen i 1925 var skrevet på nynorsk (eller landsmål som det den gang het). Paal Berg talte og skrev selv bokmål, men var ivrig tilhenger av å fremme landsmålet. Språkformen skapte imidlertid mye diskusjon på Stortinget. Det var kanskje dette spørsmålet det sto mest strid om. I innstillingen fra den forsterkede justiskomite var språkformen under dissens endret til bokmål, men det ble en heftig debatt både i Odelsting og Lagting. Resultatet ble likevel at bokmålsformen ble beholdt. Men i Odelstinget var stemmetallet så jevnt som 50 mot 51.

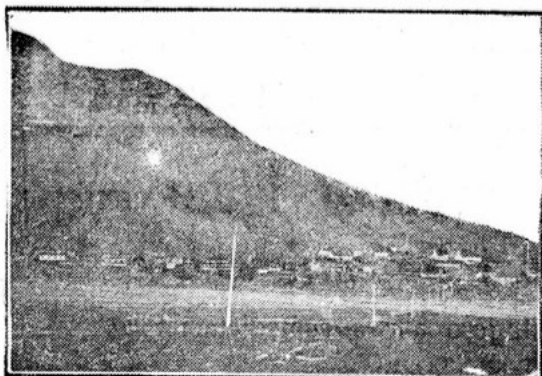
Spitsbergen eller Svalbard?

Traktaten benytter betegnelsen Spitsbergen på øygruppa. Det første lovutkastet benyttet også Spitsbergen, men i utkastet fra 1925 er dette endret til Svalbard. Endringen er ikke nærmere redegjort for i proposisjonen, ut over at departementet anfører at «namnet Svalbard bør takast til offisielt namn for alle øyane, sidan korkje Bjørnøya, Hopen eller Kong Karls land hev høyrst med til dei øyane som vanleg hev vore nemnde Spitsbergen».

Den høitidelige overtagelse av Svalbard.

Statsflagget heises. — Salut fra "Heimdal". —
Fædrelandssangen spilles.

Specialtelegram til «Aftenposten».

Long Year City.

Spitsbergen, 14de august.

»Heimdal« med justisministeren, Paal Berg, ekspeditionschef Øyen og kst. sysselmand Lassen ankom hit igaaftes og blev mottatt med salut. Overingeniør Westby avla straks besøk ombord.

I formiddag kom »Farm« fra Green Harbour med direktøren, Dresselhuys, og de norske funksjonærer ved det hollandske grubeanlæg.

Dagen oprandt med straalende sol, og flaggene valet i byen og paa havnen. Der var reist en tribune, rundt hvilken officerer og orlogsgaster stod opstillet i parade. Hele stedets befolkning var tilstede.

Justisministeren foretok indvielsen og uttalte, at det var en merkedag i Svalbards historie. Det gamle norske land Svalbard er atter norsk. Han nevnte, at det var nordmænd, som fra Island opdaget øgruppen. Han gjennom-

gik videre nordmændenes rolle i øens historie, fangstfolkernes og videnskapsmændenes grundleggende arbeide. Alle de tidligere forsøk paa at faa øgruppen under norsk lov er nu bragt til avslutning.

Norsk vaagemot, norsk utholdenhet og norsk forskning har allerede løst store opgaver paa Svalbard, men øgruppen har mange muligheter, meget som endnu ligger og kalder paa dem, som har arbeidsevne og arbeidsvilje. Maatte det bli os nordmænd, som har kraft og mot til at ta fat og maatte vi gjennom vort arbeide vise os værdige til at beholde landet. Maatte Svalbard under norsk styre utvikle sig og naa frem til hæder for Norge og til lykke for alle dem, som skal leve og bo her. Saa lar vi Norges flag gaa tiltops over Svalbard som norsk land.

Splitflagget gaar til tops. »Heimdals hornmusikk spiller »Ja vi elsker«, alle blottes hodene og

21 skud drønner fra »Heimdals« kanoner. Derefter spilles kongesangen.

Klokken 2 holdt Staten lunch ombord for representantene for de herværende selskaper og anlæg og for funksjonærer og arbeidere. Klokken 4 holdt Store Norske en enkel mottagelse for Statens representanter og endel andre. Det var hel fridag og ekstrabeværtning ved anlægget. Der var smykket med flag overalt, og alle var i feststemning.

Lykønskningstelegrammer til Wedel Jarlsberg.

Sendemand Wedel Jarlsberg mottok igaar en mængde lykønskningstelegrammer i anledning av Norges overtagelse av Svalbard.

Kongen telegraferer saaledes: I anledning av at Spitsbergen idag tillægges Norge sender jeg Dem min hilsen og tak.

Haakon R.

Av andre telegrammer kan nævnes:

»Heimdal« radio, Spitsbergen. Statsflagget vaier idag over Svalbard. Norrnafolkets aarhundredgamle drøm er virkeliggjort. Det norske folks tanker samles paa denne dag om Dem med tak. Jeg sender Dem min beste lykønskning.

Statsraad Berg.

Bjørnøya.

Arbeidere og funksjonærer paa Bjørnøya tillater sig at overbringe Dem sin beste lykønskning i anledning overtagelsen av Svalbard med tak for Deres betydningsfulde arbeide herfor.

I sin morgenutgave 15. august 1925 hadde Aftenposten det som vel må kunne kalles en festberetning fra suverenitetsmarkeringen i Longyearbyen dagen før. Merk også gjengivelsen av festtelegrammene i anledning dagen, fra så vel Kong Haakon som justisminister Berg til Norges sendemann i Paris, grev Wedel Jarlsberg. Wedel Jarlsbergs rolle i denne saken er omtalt i Thor Bjørn Arlovs artikkel i festskriftet her.

Kilde: Aftenposten

Hvor kommer så navnet Svalbard fra? I norrøn tid var Svalbard (eller Svalbardir) en mye brukt betegnelse på et antatt landområde som forbandt Grønland med det nordeuropeiske landområde i det som i dag er Russland. I den islandske årbok fra 1194 fremkommer setningen «Svalbardir fundinn», men det er ikke funnet konkrete spor etter norrønt nærvær i det landområde som i dag utgjør Svalbard. I lys av den ishavsinteressen som hersket i Norge på den tiden, blant annet som følge av Nansen og Amundsens ekspedisjoner og det norske forsøk på å etablere rådighet over Øst-Grønland, er det forståelig at Svalbard ble valgt for å legitimere norrøn tilstedeværelse og dermed eiendomsrett til Spitsbergen. Navneendringen førte da heller ikke til noen strid i Stortinget.

Svalbard – landet med de kalde kyster.

Foto: Bjørn Frantzen

Kart over Svalbard.

Kart: Anders Skoglund/Norsk Polarinstitutt

Spitsbergen brukes i dag som navn på den største øya vest på Svalbard. Det er her alle de store bosettingene på Svalbard befinner seg. Dens tidligere navn var Vest-Spitsbergen. Men utenfor Norges grenser er nok i dagligtale Spitsbergen oftere brukt enn Svalbard som navn på hele øygruppa. Værmeldingene på norsk TV bruker også i dag navnet Spitsbergen for varselet om været der nord. Dette til forargelse for enkelte, men forklaringen er her at varselet konkret gjelder øya Spitsbergen og ikke hele Svalbard.

Tilknytningen til riket

Et spørsmål som det også skulle stå strid om, var hvilken tilknytningsform øygruppa skulle ha til Norge. Det var både i norsk opinion og i grupper på Stortinget en uttrykt misnøye over det som ble oppfattet som traktatens begrensninger på norsk suverenitet. Altenkomiteens lovforslag inneholder ikke noen konkret bestemmelse om dette. Men i merknadene til lovutkastet anfører utvalget at dersom Spitsbergen ved konvensjonen var blitt innlemmet i Norge som en integrerende del av Norges territorium, så ville norsk lov uten videre bli gjeldende. Komiteen anså imidlertid at traktatens begrensninger gjorde at øygruppa kom i et ganske annet forhold til norske statsmyndigheter enn rikets eget territorium. Komiteen anførte at dette syn var støttet av både Utenriksdepartementet og Justisdepartementet. Komiteen la til grunn at de lover som gjaldt i Norge derfor ikke uten videre kom til anvendelse, med mindre det ble uttrykkelig fastsatt i lov. Utkastet inneholdt derfor svært mange bestemmelser om i hvilken grad lover på ulike saksområder skulle komme til anvendelse på Spitsbergen. Dette var hovedårsaken til at lovutkastet ble så langt. Realiteten i dette var at øygruppa nærmest ble foreslått å få status som «biland», en betegnelse som i lovgivningen nå benyttes i

loven om Bouvetøya, Peter I's øy og Dronning Maud land m.m. (bilandsloven).

Proposisjonen av 1925 la opp til en annen løsning. Altenkomiteens forslag hadde medført kritikk, blant annet fra professor i statsrett Mikael H. Lie, og Utenriksdepartementet hadde skiftet syn. I den nye proposisjonen er det anført at loven «bør byggjast på den synsmåten at Svalbard høyrer med til landviddi åt kongeriket Noreg». Det fremholdes at traktaten godkjenner Norges suverenitet og at Norge derfor står helt fritt når det gjelder spørsmålet om hvordan staten bør binde øyene til seg. Proposisjonen foreslo derfor at loven uttrykkelig bestemmer at Svalbard er en del av Kongeriket Norge, og følgelig at Grunnloven skal gjelde helt og uten videre. Konsekvensen er at Grunnloven § 1 om at Kongeriket Norge er et fritt, selvstendig, udelelig og uavhendelig rike, også gjelder for Svalbard.

Det skulle imidlertid stå strid om dette på Stortinget. Et flertall i den utvidede justiskomiteen mente at så lenge besittelsen av Svalbard var undergitt så mange begrensninger som fastsatt i traktaten ville det være mest overensstemmende med det faktiske forhold ikke å innlemme Svalbard i riket. De mente tvert imot at det ville være krenkende for den nasjonale følelse å innlemme som fullt sideordnet i riket en landsdel som norske myndigheter ikke har full lovgivningsrett og annen myndighet over. Flertallet foreslo derfor at det i lovens § 1 skulle hete at «Svalbard er underlagt Kongeriket Norges suverenitet». I praksis ville dette være en form for bilandstilknytning. Resultatet av stortingsbehandlingen ble likevel at departementets forslag ble opprettholdt, med flertall 55 mot 44 stemmer i Odelstinget og 20 mot 17 i Lagtinget.

SvalSat ved Longyearbyen. Etablering, drift og bruk av jordstasjon for satellitt er regulert i en egen forskrift med hjemmel i bl.a. loven om elektronisk kommunikasjon, som gjelder for Svalbard i medhold av § 3 i Svalbardloven.

Foto: KSAT Svalbard Satellite Services

Den vedtatte formulering innebærer at Svalbard er en del av Kongeriket Norge. Det blir derfor ikke korrekt om man på Svalbard sier at man skal reise «ned til Norge». Når flyreiser til og fra Svalbard skjer via utenlandsterminalene på flyplassene i Tromsø og Gardermoen, er dette strengt tatt misvisende. Det har sammenheng med at Svalbard, på grunn av traktatens bestemmelser, ligger utenfor norsk tollområde og utenfor Schengenavtalen. Men Svalbard er like fullt en del av kongeriket.

Om anvendelsen av norsk lov

Spørsmålet om Svalbards tilknytning til riket påvirket også reguleringen av hvordan og i hvilken grad norsk lovgivning skulle gjøres gjeldende på Svalbard. Altenkomiteen hadde som tidligere nevnt lagt til grunn at norsk lovgivning ikke automatisk fikk anvendelse, men at dette måtte vedtas konkret i lovs form. Komiteens utkast inneholdt derfor mange detaljerte bestemmelser om i hvilken grad

norsk lovgivning på ulike rettsområder skulle gjøres gjeldende. I proposisjonen av 1925 var dette vesentlig forenklet. Når utgangspunktet var at Svalbard skulle være en del av kongeriket ville hovedregelen bli at norsk lovgivning også skulle gjelde der. Men man innså at ikke all lovgivning automatisk kunne få anvendelse. Proposisjonen valgte en forenklet måte å regulere dette, i §§ 2 til 4. Dette ble også det endelige resultat i bestemmelser som i hovedsak har stått uendret fram til vår tid.

I § 2 er det bestemt at norsk privatrett og strafferett og den norske lovgivningen om rettspleien gjelder for Svalbard, når ikke annet er bestemt. Andre lovbestemmelser gjelder derimot ikke for Svalbard, uten når det er særskilt fastsatt. Denne generelle teksten kom i stedet for seks ulike paragrafer i det opprinnelige utkastet.

Men skillet mellom privatrett og «andre lovbestemmelser» er langt fra klart. Mange moderne lover inneholder bestemmelser hvor noen utvilsomt er av privatrettslig karakter, mens andre er det vi betegner som offentligrettslige. Grensen kan ofte være vanskelig å trekke. I nyere lover er det blitt vanlig å innta en konkret bestemmelse, som etter inspirasjon fra § 3 bestemmer at loven gjelder, men med de unntak som Kongen måtte fastsette.

§ 3 fastslår at lovene om offentlige tjenestemenn, om betaling for offentlige forretninger, om mynt, mål og vekt, om tid, om formidling av landsdekkende postsendinger, om elektronisk kommunikasjon, om arbeidervern og om arbeidstvister skal gjelde med de endringer som Kongen fastsetter av hensyn til de stedlige forhold. Regjeringen er altså her delegert til å foreta lokale tilpasninger i lover som i utgangspunktet skal gjelde for Svalbard.

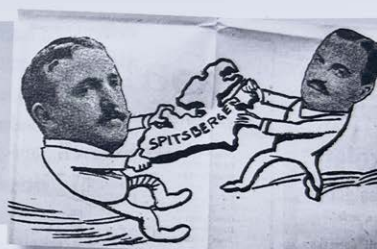
Forskriftshjemmelen er ytterligere utvidet i § 4, hvor det hjemles at Kongen kan gi forskrifter på en rekke rettsområder som er konkret oppregnet i lovteksten. Siden spørsmålet om lovers anvendelse for Svalbard i nyere tid ofte blir regulert i de enkelte lover,

benyttes hjemmelen til å fastsette egne forskrifter i mindre grad enn tidligere.

Politichef og fylkesmann eller sysselmann

Det skulle også stå strid om administrasjonsordningen for Svalbard. Men her fikk striden mer preg av en lokaliseringstvist mellom to fylker på fastlandet. Altnutvalget foreslo i utkastet § 4 at den myndighet som tilkommer fylkesmannen etter de lover som skal gjelde for Spitsbergen, utøves av fylkesmannen i Troms. Spitsbergen skulle ikke være eget fylke, men den myndighet som etter lovgivningen var lagt til fylkesmannen skulle utøves av en fylkesmann på fastlandet. Den øverste tilstedeværende lokale myndighet på øygruppa skulle etter utkastet § 5 ha tittelen politichef. Denne var foreslått tillagt myndighet utover det rent politimessige. Blant annet skulle politichefen ha vigselmyndighet og være hjelpedommer for underretten. Alt i alt var han foreslått tillagt myndighet etter et tyvetalls bestemmelser i utkastet. Komiteen antok likevel at forretningsmengden ikke ville bli større enn han kunne overkomme, når han fikk de fornødne underordnede tjenestemenn til hjelp.

Det første forslaget om lov for Spitsbergen (Svalbard) skapte en opprivende lokaliseringsstrid. Proposisjonen la nemlig opp til å legge administrasjonen under fylkesmannen i Troms. Det utløste øyeblikkelig protester fra Finnmarks side. Denne aviskarikaturen viser fylkesmennene Lund og Baches dragkamp om Spitsbergen i 1924.

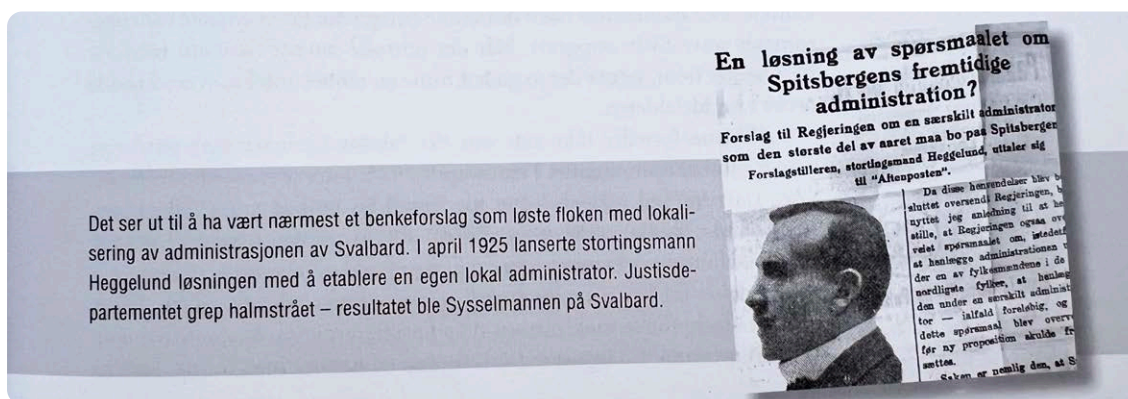

Faksimile fra Thor Bjørn Arlovs bok «Den rette mann. Historien om Sysselmannen på Svalbard», Oslo, 2011 side 47.

Det at viktige styringsoppgaver var foreslått lagt til myndigheter lokalisert på fastlandet kan synes overraskende med tanke på de kommunikasjonsmuligheter som fantes i 1925. Eneste praktiske transport var med båt, og skipsmuligheten var på grunn av isforholdene avskåret mange måneder i året.

Men det viste seg å være spørsmålet om hvilken fylkesmann som skulle ha myndighet for Svalbard som ble det store stridsområde. Under behandlingen i justiskomiteen av lov-

forslaget fra 1924 delte komiteen seg i to like store fraksjoner. Med komiteformannens dobbeltstemme ble innstillingen at man skulle følge komiteen og regjeringens forslag om å legge myndigheten til fylkesmannen i Troms. De øvrige gikk inn for Finnmark. Striden mellom fylkesmennene, og i realiteten mellom de to fylkene, syntes uoverkommelig. Spørsmålet engasjerte, og justiskomiteen mottok et stort antall henvendelser til støtte for enten Troms eller Finnmark.

Det ser ut til å ha vært nærmest et benkeforslag som løste floken med lokalisering av administrasjonen av Svalbard. I april 1925 lanserte stortingsmann Heggelund løsningen med å etablere en egen lokal administrator. Justisdepartementet grep halmstrået – resultatet ble Sysselmannen på Svalbard.

Faksimile fra Thor Bjørn Arlovs bok «Den rette mann. Historien om Sysselmannen på Svalbard», Oslo, 2011 side 51.

Valget mellom Troms og Finnmark forble et problem inn i arbeidet med den andre proposisjonen i 1925. Arlov hevder i sin bok «Den rette mann» at den nye justisministeren, Paal Berg, var tilbøyelig til å velge fylkesmannen i Finnmark, og mener det skyldtes at Berg var født i Hammerfest.

Twisten skulle imidlertid få en løsning ved at det ikke ble noen av dem. I proposisjonen heter det: «Etter å hava tenkt nøgje yver spursmålet hev difor departementet kome til det resultat, at det ikkje er bruk for nokon av fylkesmennene». Myndigheten skulle legges lokalt, til den som i første proposisjon var

titulert politichef. Nå hentet man fram den norrøne betegnelsen sysselmann. Tittelen ble brukt i middelalderen, blant annet i Magnus Lagabøtes landslov. Sysselmannen var den gang kongens øverste representant i distriktene. I proposisjonen av 1925 er det også fremhevet at tittelen stadig var i bruk på Færøyene og i Island på lokale tjenestemenn som hadde både styrings- og domsmyndighet. I tillegg til myndighet som fylkesmann og politimyndighet, skulle Sysselmannen på Svalbard også være hjelpedommer. Men det som antakelig var sysselmannens viktigste oppgave i middelalderen, nemlig skatteoppkreving, skulle den nye sysselmannen ikke ha noe ansvar for.

Den forsterkede justiskomiteen var riktignok betenkt over å legge så mye makt til en enkelt person, men godtok den som foreløpig, inntil man fikk erfaring med hvordan ordningen ville virke. Så langt har denne foreløpige ordningen virket i hundre år, med unntak av at myndigheten som hjelpedommer ble opphevet ved domstolreformen i 2001.

Men Troms kunne ha tatt siste stikk. Den første sysselmannen, Johannes Gerckens Bassøe ble utnevnt til fylkesmann i Troms i 1928, og det ble besluttet at han inntil videre også skulle fortsette som sysselmann. I tillegg ble det konstituert en sysselmannsfullmektig med plikt til å overvintre på Svalbard, den siste av disse var Helge Ingstad. I 1934 foreslo Justisdepartementet at ordningen med fylkesmannen i Troms som sysselmann, med fullmektig på Svalbard skulle gjøres permanent. Stortinget var imidlertid ikke enig, og fra 1935 ble det på nytt utnevnt en egen sysselmann.

32 |

Sysselmannen – fra 2021 Sysselmasteren – har siden 1934 hatt kontorlokaler på Skjæringa i Longyearbyen. Dagens kontorbygg ble innviet i 1998, og er etter dette ombygget og utvidet ved flere anledninger. Staten har i dag nærmere femti ansatte.

Foto: Sysselmasteren på Svalbard

Lokalstyre

For så vidt gjeldt administrasjonsordningen ble tanken om å knytte Svalbard til den lokale inndeling i fylke og kommune forkastet i proposisjonen av 1925: «Å leggja Svalbard til riket som eit eige fylke eller som eit eige herad i eit av dei nørdeste fylki synest det ikkje å kunne væra tale um, så lengje det ikkje er fastbuande norsk folkesetnad på øyane. Heller ikkje kan Svalbard gjerast til ein del av ein heradskommune. Slik som tilhøve for tidi ligg til rettes, må staten sjølv taka styret på øyane og ikkje blanda det saman med det kommunale styret i heimlandet.» Under debatten i Odelstinget var det likevel flere talere som ga uttrykk for at når forutsetningene var til stede, kunne det bli spørsmål om innføring av en kommunalforvaltning beslektet med den som ellers gjaldt i Norge.

Det skulle ta lang tid før dette spørsmålet kom opp igjen. Det stedlige svalbardråd ble opprettet i 1971, med representanter for ulike lag og grupperinger. I 1973 fremsatte stortingsrepresentant Tønnes M. Andenæs et henstillingsforslag som ba regjeringen vurdere i hvilken utstrekning et utvidet lokalt selvstyre kan innføres «i Norges nordligste landsdel Svalbard», og om hvorvidt «sysseldømmet Svalbard» kunne gis en tillempet fylkesstatus.

Spørsmålet ble drøftet i forbindelse med utarbeidelse av den første stortingsmeldingen om Svalbard i 1975. Saken ble blant annet forelagt for Det stedlige svalbardråd, som uttalte at utviklingen av et lokalt selvstyre bør gjennomføres ved utbygging av rådets funksjoner uten direkte tilknytning til den lokalordning man har ellers i landet. Regjeringen fulgte denne anbefaling. Det stedlige svalbardråd ble avløst av Svalbardrådet i 1981, hvor medlemmene ble valgt ved avstemning i tre kretser basert på yrkestilknytning; Store Norske, Staten og

«andre». Fra 1993 ble det innført politiske valg i en valgkrets. Men Svalbardrådet var i hovedsak fortsatt et råd, med begrenset beslutningsmyndighet.

Spørsmålet kom igjen opp på 1990-tallet. Longyearbyen var nå midt i overgangen fra en «company town» eiet og drevet av gruveselskapet Store Norske til et mer allsidig lokalsamfunn. Blant annet var selskapet Svalbard Samfunnsdrift skilt ut fra Store Norske og gitt ansvaret for mye av utviklingen uten-

for kulldriften. Etter omfattende utredninger ble Svalbardloven endret i 2001, ved at det ble tilføyd et nytt kapittel med overskriften Longyearbyen lokalstyre. Lokalstyret er en etterfølger av Svalbardrådet og Svalbard Samfunnsdrift. Det har styrings- og beslutningsmyndighet blant annet på områder som arealplanlegging, vei, renovasjon, skole og barnehager, samt energiforsyning. Oppbyggingen er i stor grad basert på kommuneordningen på fastlandet, men med nødvendige tilpasninger. Innføringen trådte i kraft fra 1. januar 2002.

Fest for folkestyret

Sentrum var vakkert pyntet av byens barn som hadde satt lykter langs gangveiene. Værgudene smilte og serverte en håndfull minusgrader, vindstille og lett snødryss. Longyearbyens befolkning var samlet for å feire overgangen til lokaldemokrati.

Av Liv Ødegaard

Kokkelaugets reinsdyrsodd varmet godt i polarnatten. Mellom 400 og 500 innbyggere hadde funnet veien til torget som for anledningen var gjort om til en ordentlig markeds-plass.

Programmet fra scenen var innholdsrikt og stramt. Konfransierene Heidi brun og Jan Erling Haugland ankom arenaen i hundespenn til akkompagnement av «Svalbard tema» fra filmen Orions Belte.

Festprogrammet ble innledet av Viva Mørk Kvello som framførte Thor Bjørn Arlovs prolog. Lokal kultur preget programmet; Longyearbyen blandakor urframførte Gunnar Kiles spesialskevne sang «Svart kull i ei kullsvart natt» og barn fra Kulturskolen bidro med sang og dans. Revylaget framførte et spesialnummer og Svalbardur bidro med friske

KLUBBE: Justisminister Odd Einar Dørum (over) overrakte en «ordførerklubbe» av isbjørnbein til lokalstyret.

takter. Lokalstyreleder Sigmund Spjelkavik fikk symbolsk overrakt aksjene i Svalbard Samfunnsdrift fra statssekretær Helle Hammer i Nærings- og handelsdepartementet. I gratulantenes rekker sto også

justisminister Odd Einar Dørum som overrakte en «ordførerklubbe» av isbjørnbein lokalstyrelederen. Den var laget av Marina van Dijk og Tina Sølvsten.

- Selv om Longyearbyen nå blir nesten som en kom-

mune, har staten fortsatt forpliktelse til å legge forholdene til rette for at det skal bo folk her, sa justisministeren som ble introdusert som lokalstyrets fadder.

Arrangementet ble avsluttet av et storslått festfyverkeri.

Svalbardposten hadde i sin utgave 18. januar 2002 en fyldig omtale av markeringen av etableringen av lokalstyret i Longyearbyen. Her ser vi bilde av daværende justisminister Odd-Einar Dørum, som skal overrekke den nye lokalstyrelederen en møteklubbe i form av en isbjørnknokkel.

Kilde: Svalbardposten

En holdbar hundreåring

Svalbardloven er en av de eldste norske lovene som fortsatt er i virksomhet, og har nå holdt seg godt gjennom hundre år. Det er blitt gjort endringer, men i det store og hele er lovens struktur og innhold bevart.

Innføring av lokalstyret i Longyearbyen er allerede nevnt. En annen viktig lovmessig endring ble også gjort i 2001 da svalbardmiljøloven ble vedtatt. Fram til da hadde miljøvernreguleringene skjedd gjennom forskrifter med hjemmel i Svalbardloven § 4. Svalbardmiljøloven er nærmere omtalt i Inge Lorange Backers artikkel.

I 2021 ble tittelen sysselmann endret til den kjønnsnøytrale betegnelsen sysselmester.

Det må kunne konstateres at den hundre år gamle loven har holdt seg godt, med nødvendige endringer og tilpasninger. I siste stortingsmelding om Svalbard (Meld. St. 26 (2023–2024)) anfører imidlertid regjeringen at det nå er nødvendig å foreta en gjennomgang av Svalbardloven med sikte på en oppdatering og modernisering.

I tillegg til de proposisjoner og innstillinger som det er henvist til i teksten, bygger denne artikkelen på fremstillinger gitt av Thor B. Arlov i bøkene *Svalbards historie* (2. reviderte utgave 2003) og *Den rette mann. Historien om Sysselmannen på Svalbard* (2011) samt Per E. Hems biografi om Paal Berg, *Megleren* (2012).

3

Svalbards norske befolkning

Av Marit Anne Hauan

Foto: Stina Gulbrandsen

Marit Anne Hauan har hatt polar kulturvitenskap som forskningstema i hele sin yrkeskarriere. Arbeidet har vært rettet mot nordlig og polar folkelig kultur der kjønn, klasse og etnisitet har stått i fokus. Hun har blant annet skrevet bøkene *Ny-Ålesund – fortellinger fra gruveliv på Svalbard* (2002) og *Polare maskuliniteter – fra oppdagelsen av Svalbard til heltetidas siste time* (2021). Hun mottok Brageprisen som en av tre redaktører for *Nordnorsk kulturhistorie* i 1994. Hauan har i tillegg stått bak flere polare utstillinger, blant annet *Polarhistorie på skeiva 2022*. I 12 år var hun direktør for Universitetsmuseet i Troms.

Første kvartal 2025 hadde Longyearbyen og Ny-Ålesund, de to norske bosetningene på Svalbard, til sammen 2556 innbyggere, hvorav 2509 befant seg i Longyearbyen og 47 i Ny-Ålesund. Denne flokk var sammensatt av 1626 norske og 930 utenlandske statsborgere. Tallene viser overlegenhet i antall norske beboere, og understreker Longyearbyen som det norske maktsentrum i arkipelet. Blant den norske befolkninga var det 894 menn og 732 kvinner. Så høy andel norske kvinner har aldri bebodd Svalbard tidligere. Et annet særpreget ved den norske befolkningen, i all tid, er botida i øyriket. Statistisk sentralbyrås tall viser at den i 2024 er 3,4 år i Longyearbyen og 2,8 i Ny-Ålesund.

Den norske befolkninga har fram til i dag vært preget av stor overvekt av menn og kort botid. De lange linjer i historien forteller om maskuline arbeidsfellesskap. Et annet særtrekk er at det ikke finnes eksempler på at en norsk person har levd hele sitt liv, fra fødsel til død, på Svalbard. Fødsler var uønsket i øyriket og dersom man ønsker å bli begravd der må man søke og legge fram en særdeles god grunn. Kan vi, med denne bakgrunn, snakke om ei norsk befolkning på Svalbard? Store norske leksikon definerer ordet befolkning som summen av innbyggerne i et område, eller av menneskene som tilhører en bestemt gruppe og peker videre på at ordet blir brukt synonymt med både folkemengde, folketall, folkeslag og innbyggere.

Den spede norske begynnelse...

Den første dokumenterte norske aktiviteten på Svalbard er det brødrene Buck i Hammerfest som får æren av. Oppmuntret av premier fra den norske stat, utrustet de i 1795 lodja «Kjøllefjord» for overvintringsfangst, med et

norsk mannskap på åtte og i tillegg to russere som kjentmenn; en styrmann og en harpunér. Ekspedisjonene etablerte en fangststasjon som de bodde på gjennom vinteren. Tre av de ti døde, to nordmenn av skjorbuk og en russer omkom i isen. Denne erfaringa ga ikke umiddelbar inspirasjon til norske overvintringer. Fra tidlig 1800-tallet dro likevel fangstbåter fra Nord-Norge jevnlig på noen ukers sommerfangst til Svalbard. Men først i 1822 kom en ny overvintringsekspedisjon på plass. Fra Hammerfest seilte 16 menn til Krossfjorden, satte opp hus og drev fangst på de tilgjengelige ressursene rev, fugl, sel og isbjørn. I årene fra 1892 fram til 1941, da alle nordmenn blir evakuert fra øyriket, er det om lag 386 fangstekspedisjoner på overvintringsfangst. Vel 400 mennesker, derav 32 kvinner, var fangstmenn som livnærte seg ved fangst av pelsdyr, sanking av egg og dun, samt jakt på sel og rein. Fangstfolkene oppholdt seg i hovedsak fra seinsommer til sein vår i isolerte fangstterreng i øyriket. Svært mange hadde kun et par år på fangst og bare et fåtall gjorde overvintringsfangst til en livstidskarriere. Blant overvintringerne ble noen få å regne som kjendiser. For eksempel ble Henry Rudi fra Tromsø kalt isbjørnkongen, fikk skrevet sin polare biografi og var etterspurt av lokal og internasjonal media som pensjonist i Tromsø. Georg Bjørnnes ble kjendis gjennom deltakelse i TV-programmer i beste sendetid og Wanny Woldstad fikk tittelen «Første kvinne som fangstmann på Svalbard» på sin biografi og var en ettertraktet foredragsholder.

Men skapte de en Svalbardbefolkning? Overvintringsekspedisjonene tok plass og er ennå synlig i øyrikets natur gjennom fangsthytter, fangstredskaper, bål- og båt plasser, i tillegg til det preg utnyttelsen av de biologiske ressursene har forårsaket. Reymert og Moen har dokumentert i alt 317 lokaliteter

med fangsthytter eller ruiner og tufter i hele øyriket. Svalbard-arkipelet er et rikt kulturlandskap, i stor grad kultivert av nordmenn. Sommer- og vinterfangsten skapte etter hvert en ishavskompetanse og -kultur. Og ikke minst en fortellertradisjon som også ble skriftlig tilgjengelig i en rekke biografier, artikler og notiser i ulike medier.

Begrepet «fangstmann» kan gi inntrykk av at dette er en virksomhet forbeholdt menn, men også kvinner har deltatt i fangst på Svalbard. Den mest kjente er nok Wanný Woldstad (1893–1959), som overvintret i fem sesonger.

Foto: Norsk Polarinstitutt

Fangstekspedisjonene utnyttet de biologiske ressursene på hav og land, men hadde tydelig et våkent øye for andre utnyttbare ressurser. Fangstfolk observerte kull og noen av dem brøt ut nok til eget bruk i hyttene. Det er ishavskipper Søren Zachariassen, Tromsø, som har blitt tillagt æren for å ha artikulert

kullets økonomiske verdi til omverdenen. Sommeren 1899 tok han og hans mannskap ut vel 600 hektoliter kull, halvparten solgte han til fyrst Albert av Monaco i Adventfjorden på Svalbard. Kullet som ble med til fastlandet ble solgt privat og til elektrisitetsverket i Tromsø, i tillegg ble prøver fra uttaket sendt til analyse. Og dette er gitt æren av å være starten på kulldriften på Svalbard. Mens landbasert fangst dabbet kraftig av ble jakten på geologiske ressurser intensivert. Med denne jakten kom kampen om landområder. Annekjonskulturen blomstret i det som inntil 1925 var «no man's land», ei øygruppe uten urfolk eller andre former for eiendomsbesittere. Med annekasjon kom en del bygninger, men mest skilt. Som en konsekvens av annekasjonene startet det etter hvert opp gruvevirksomhet flere steder i arkipelet.

Kull og karer

I 1905 etablerte det amerikanske selskapet Arctic Coal Co. kullgruvevirksomhet i det som ble døpt Longyear City etter selskapets eier John Munroe Longyear. Landskapet som ble annektert ble omskapt til «company town». Selskapet eide all infrastruktur og hadde all makt med hensyn til rekruttering, reglement, service og drift. Mange nordmenn sto på lønningslistene den korte tid driften varte. I 1916 kjøpte Store Norske Spitsbergen Kulkompani (SNSK) opp selskapet i Longyearbyen. Også SNSK videreførte driften som en arbeidsplass basert på selskapets fulle styring og kontroll. Både Ny-Ålesund og Longyearbyen var ensidige gruvesamfunn. Kings Bay Kull Compani AS (KBKC) ble etablert i 1916 for å drive gruvevirksomhet i Kongsfjorden. Det var selskapet som besluttet hvordan samfunnet skulle se ut og være, og sto for og bestemte nivå og kvalitet på all infrastruktur som bolig, mat, lege, skole, lokaler og utstyr for sosialt liv utenfor arbeidet og ikke minst reiser til og

Sverdupbyen og Nybyen på tidlig 1970-tall.

Foto: Herta Lampert/Norges arktiske universitetsmuseum, Fotoarkiv

fra fastlandet. Rekrutteringene av gruvebus ble tatt på stort alvor da man, også på grunn av vinterisolasjonen, ikke ønsket kritiske og opposisjonelle ansatte i arbeidsstokken.

Kings Bay Kull Comp. AS i Ny-Ålesund hadde en driftsperiode på kun 30 år i perioden 1917 til 1962. SNSK stenger sin siste gruve i 2025, etter 110 års drift. Historiker Bjørg Evjen ga i 2006 ut ei bok med den treffende tittel *Kull, karer og kvinnfolk*. Longyearbysamfunnet er som ensidig gruvesamfunn mer å forstå som

en arbeidsplass enn et lokalsamfunn. Alle norske i Longyearbyen hadde og har tilhørighet, fast bosted, i en norsk kommune og arbeiderne var ikke fast ansatt. Vel halvparten av arbeiderne kom fra Nord-Norge. Hver og en kunne avslutte sitt arbeid når kontraktperioden var over. Gruvebusen, arbeiderne, hadde kortest arbeidsopphold, funksjonærene ble heller ikke lenge, mens stigere og formenn hadde lengre opphold i nord. Kort oppholdstid understreker stedets karakter av midlertidighet. Og den blir forsterket av arbeidsåret

som todelt, det ble utstedt vinterkontrakter og sommerkontrakter. Når høsten kom med båter med ny vinterbemanning, og sommerarbeiderne ble skysset tilbake til fastlandet, var øyriket helt fram til flyplass ble etablert i 1975, isolert. Et annet trekk ved befolkningen i gruvesamfunnet var at det lenge var dobbelt så mange ugifte menn, ungarer, som gifte blant arbeiderne.

Skirenn på Longyearbreen, midt på 1960-tallet.

Foto: Herta Lampert/Norges arktiske universitetsmuseum, Fotoarkiv

Dette gir også ei ung befolkning. Disse faktorene: ingen lokal tilhørighet, mangel på faste arbeidskontrakter og en stor andel unge, ugifte menn skapte og styrket gjennomtrekken i arbeidstokken. I tillegg kom det faktum at SNSK svært lenge var restriktiv og tilbakeholden når det kom til å tilby familieboliger til andre enn funksjonærer. Først etter 1970-tallet begynte en sakte og forsiktig tilnærming til en samfunnsstruktur lik småsteder på fastlandet. Gruveselskapets tydelige klassemodell kan også ha virket til at mennene valgte korte arbeidsperioder. I Longyearbyen opererte SNSK med tre klasser: arbeidere, stigere og formenn og til sist de sterkest privilegerte, nemlig funksjonærene. De fleste funksjonæ-

rer kom fra Sør-Norge, de fikk tilgang til gode boliger, og ei egen fasjonabel funksjonærmesse med oppvarterker ble etablert i et høydedrag på motsatt side av Sysselmannens lokaler og hjem. Funksjonærene hadde et godt og variert mattilbud og jevn tilgang på alkoholholdig drikke, gruvebusen spiste på arbeidermesse og opplevde ofte så dårlig mat at det ga rimelig grunn til å streike. I tillegg var de underlagt streng rasjonering av alkohol både i mengde og anledninger. Kuriøst nok skilte også selskapet på kvaliteten på varer til utlevering blant ansatte. Mens funksjonærene vasket seg i parfymert såpe og hadde tilgang på trelags toalettpapir, hadde arbeiderne uparfymert såpe og enkelt papir. Det som trakk mennesker til gruveselskapet, var løningene. Lønna var i gjennomsnitt mye bedre enn på fastlandet hele perioden. Lav skatt ga godt utbytte av arbeidsinnsatsen. I tillegg var det svært lite å bruke penger på, og selskapet lokket sine ansatte med egen sparebankfunksjon der man både kunne spare og sikre overføring til eventuell familie på fastlandet. Mang en traktor eller fjøs i Nord-Norge er realisert på Svalbard-penger.

«Folkeheisen» i Gruve 2b i 1959.

Foto: Herta Lampert/Norges arktiske universitetsmuseum, Fotoarkiv

Kvinner og karer

Både i fangstvirksomheten og i gruvevirksomheten har kvinner vært aktive parter, likevel i klart mindre omfang enn menn. Allerede i 1916, SNSKs første driftsår var 12 av 141 mennesker kvinner, 10 gifte og 2 ugifte. Ugifte var hushjelper eller servingspersonale på funksjonærmessa. Etter hvert økte andelen kvinnelige ansatte. De fikk i hovedsak jobb som oppvartere og renholdere. Gruveselskapet rekrutterte ikke kvinner til funksjonærstillinger eller som gruvebus, i motsetning til de russiske bosetningene. Fram til andre verdenskrig var det mellom 20 og 30 kvinner på vinteropphold i byen. Etter andre verdenskrig steg tallene betraktelig, og med bygging av nye boligbrakker økte antall kvinnelige oppvartere og kjøkkenpersonell. I 1957 var 96 av 1308 ansatte i SNSK kvinner.

Kvinnene fikk gjerne jobb i kjøkkentjeneste. Her er Hedvig «Vesla» Pettersen på kjøkkenet på Stormessa i Longyearbyen på tidlig 1970-tall.

Foto: Herta Lampert/Norges arktiske universitetsmuseum, Fotoarkiv

Det lokale begrepet svalbardforlovelse handler om samboerskap. I de små rommene i brakkene gruvebusen ble tildelt fant flere par ut av å leve som samboere. Bjørg Evjen hevder at Sysselmanen fra 1939 aksjonerte mot denne samlivsformen, sikkert godt støttet av den såkalte konkubinatarparagrafen som inntil 1972 forbød ugifte å leve som ektefolk. I perioden 1920 til 1979 ble det inngått 378 ekteskap i byen. Og tallene fra 1945 til 1977 viser at det ble født 239 barn i Longyearbyen. 173 av dem er identifisert som barn med funksjonærfedre, 22 har gruvebus som far.

Ikke alle ektepar fikk bolig, de kvinnene som bodde i brakker måtte forlate Longyearbyen dersom de ble gravide. Det gjaldt også ugifte kvinner. Også i dag er det en vanlig skikk å sende de gravide i god tid før fødsel til fastlandet selv om sykehuset før og nå ansees som velutrustet og godt bemannet. Er man født i Longyearbyen tilhører man derfor en liten, eksklusiv flokk.

Glade Svalbard Turn-medlemmer i 17. maitoget på 1950-tallet, med neste generasjon på slep.

Foto: Leif Archie Grøndal, © Grøndal Foto

Makt og makt

På hver sin side av elvedalen i Longyearbyen har gruveselskapet SNSK og det statlige maktapparatet «Sysselmanen» tronet helt

fram til siste tiår. SNSK med kontorer, funksjonærmesse og sykehus m.m. på ei side av dalen og statlige ressurser og institusjoner på den andre siden var en stabil situasjon helt fram til 1980-tallet.

Sysselebestillingen ble etablert i 1925. Etter en tids opphold i gamle gruvebrakker ble det allerede på 1930-tallet bygd kontor og hjem på Skjæringa, mot sjøsiden av stedet. I 1950 ble en nybygget og staselig kongsgårdlignende bygning tatt i bruk som bolig og kontor på samme sted. Etter hvert ble en selvstendig kontorbygning satt opp. Nærmere 50 mennesker jobber hos det som i dag heter Sysselebestillingen. På Skjæringa fikk Sysselebestillingen selskap av andre statlige funksjoner som bergmester, Svalbard Radio, postkontor og kirke med mere. Den norske stat holdt lenge en lav profil i forhold til suverenitetsrollen. Radio eller telegraf ble etablert allerede i 1912, kun med en ansatt. Svalbard kirke kom først i 1948, statsdrevet undervisning for barn først i 1976 og helsevesenet ble først overtatt av staten i 1981. I alle statlige enheter har årsmål vært vanlig. Og med det har staten bidratt

til å gi den norske bosetningen på Svalbard preg av midlertidighet.

Over 99 % av aksjene i Store Norske Spitsbergen Kullkompani var fra 1975 eid av den norske stat. I 1989 ble alle selskapets samfunnsoppdrag organisert inn i egne selskaper og igjen sto gruve drift som sentralt oppdrag. Denne omorganiseringen åpnet for andre interessenter og aktører. Og ikke minst styrker det Sysselebestillingens makt. Mens SNSKs direktører nærmest tronet som borgermestere i byen tidligere hadde ny ledelse betraktelig mindre innvirkning på samfunnet. De store endringene kommer både av statlige initiativ og det internasjonale ønske om turistvirksomhet i polarområdene. I 1993 ble Universitetsstudiene på Svalbard, UNIS, etablert som en statlig undervisnings- og forskningsinstitusjon. En ny gruppe korttidsbeboere kom til, studentene. I 2023 var det nærmere 80 ansatte i vitenskapelige arbeidsplasser. I tillegg har det blitt etablert en rekke hotell, spisesteder og attraksjoner som møter det stadig voksende turistmarkedet. Dette er en bransje som er avhengig av en stor flokk

Sysselebestillingen og sysselebestillingens kontor sett mot bebyggelsen i nedre del av Longyeardalen.

Foto: Eva Therese Jenssen/Sysselebestillingen på Svalbard

unge mennesker fra hele den vestlige verden som lever et nomadisk liv mellom tilgjengelige turistattraksjoner.

I dag er det bygd boliger, hotell og forskerhybler i elvedalen, mens det tidligere var et åpent landskap og ei drivende elv mellom de to maktfaktorene i dette samfunnet.

Gjennomtrekken de siste ti årene har ifølge Statistisk sentralbyrå vært om lag 500 innflyttede og 460 utflyttede årlig. Kort botid preger fortsatt bosetningen som har totalt skiftet ham fra gruvesamfunn til turisme, og kunnskaps- og tjenestesamfunn løpet av de siste 20–40 år. Tall fra 2023 viser at bergverksdrift engasjerte 76 mennesker, bygg og anlegg over 200, kunnskap og kulturell virksomhet i underkant av 200, forretningsdrift rundt 180 og overnattings- og serveringsvirksomheter om lag 300. Arbeidslivet har skiftet helt karakter, det har også gått fra å være et mannsdominert samfunn til et samfunn med stor appell til kvinner. Men særtrekkene ved de norske bosetningene holder seg stabile i forhold til faktorene gjennomtrekk, og lav skatt på relativt gode lønninger.

Det er vanlig oppfatning blant forskere og myndighetsutøvere at tilstedeværelse er en viktig forutsetning for å kunne hevde suverenitet over et territorium. Det gjelder også for norske myndigheters holdning til Svalbardarkipelet som stort sett er preget av en sikker og udramatisk utøvelse av overhøyhetsrollen. Den siste, som de foregående svalbardmeldinger, vier folketallet oppmerksomhet og artikulere et tydelig mål om å styrke familiesamfunnet (Meld. St. 26 (2023–2024) Svalbard).

Betegnelsen Sysselmannen ble som følge av behovet for å avvikle kjønnete titler endret til Sysselmasteren i 2021. Rollen som regjeringas

representant i øyriket er styrket. Men noen oppgaver er også flyttet over til andre etater. Sysselmasteren sysler derfor ikke lenger med å definere hva en fastboende er – det er det i dag Svalbard skattekontor som gjør: «Du er fastboende på Svalbard når du har registrert deg i Befolkningsregistret for Svalbard og har til hensikt å bo på Svalbard i minimum seks måneder.» Begrepet fastboende har slik tatt farge av stedets preg av midlertidighet. Gjennomtrekken har fått definitoriske følger. Longyearbyen var ikke og er ikke et typisk norsk «gjennomsnitts»-samfunn, selv ikke etter at lokaldemokrati ble innført i 2002. Kan vi likevel snakke om ei norsk befolkning i øyriket? Det finnes tromsøværing og osloensere, finnes det svalbard-væring?

Svalbardianere?

Facebook er en ypperlig arena for å danne fellesskap for mennesker med ønske om felles identitet. Med tittelen *Fastlands-svalbardianere* og instruksjonen «Dette er en gruppe for oss som har flytta ned fra holmen i ishavet, men som ønsker å holde kontakten med hverandre og treffes på fastlandet» inviteres folk inn i et lukket svalbardianermiljø og pr. 17.4. 2025 teller gruppa 2 559 stykker. *Gamle-Svalbard* er ei anna gruppe. Den er for folk som jobber eller har jobbet på Svalbard og vel 10 500 er godkjente medlemmer. Disse to Facebook-kontoene viser til ønske om fellesskap og nærhet i en flokk som har erfaring med å leve og virke på Svalbard. Man søker noen som gjenkjennelse for egne erfaringer og opplevelser. En mann som levde mange av sine barndomsår i Ny-Ålesund fortalte at han lengtet stadig etter det han oppfattet som sitt hjemsted. Han var rett og slett fra Ny-Ålesund. Barn, unge og voksne i Longyearbyen har delt arbeidsplasser, fritidssysler, besøkt kino eller kirke, vært medlemmer av revylaget, koret, turnforening, musikkorps eller sjakkklubb i

den korte eller lange tiden de bodde på stedet. De har siden 1948 kunne lese den lokale avisa Svalbardposten og publisert bursdagshilsen og dødsannonser lenge etter oppholdet. De er rett og slett blitt svalbardianere. Og det vises på flere måter. I Norge var arbeidet med å utvikle felles nasjonal kultur og identitet ved nasjonsdannelsen blant annet knyttet til utviklingen av bunader som det i Norge finnes vel 200 varianter av, samt en rekke festdrakter. Interessen for nasjonal og lokal felles drakt har vist seg levedyktig og lett å mobilisere ved for eksempel kamper knyttet til folkeavstemninger om EU/EF. Fra rundt 1970 blomstret interessen for lokale motiv, kanskje som en dekonstruksjon av ideen om en nasjonal og homogen kultur. I 1978 ble Svalbardbunad for kvinner lansert. Etter hvert kom også en utgave for menn. Bunaden ble komponert av Elsa Knutsen, Bø i Vesterålen, som hadde bodd mange år i Longyearbyen. Hun satte en klausul for bruk av bunaden som lages av blått ullklede med broderier av svalbardvalmue, saxifraga og snøstjerneblomst på forstykkene og samme flora på stakken, men da med isfjell flytende over.

Man må ha bodd på Svalbard alle fire årstider for å innfri kravene som stilles til å kunne eie denne bunaden, altså lengre enn kravene for å være registrert i Befolkningsregisteret for Svalbard. Til tross for lokal inspirasjon i motivene er Svalbardbunaden lik de fleste andre. Det brukes ullklede i stakk og vest, skjorta er hvit, broderier har gilde farger, og sølv er benyttet til knapper og sølje. Ønske om eller behovet for en bunad kan tolkes som at det er skapt en kjerne av befolkninga med en velutviklet følelse av hjemsted og polar identitet. Bunaden markerer ideen om Svalbard som hjemsted og om en, om enn, spredt og uensartet befolkning, svalbardianere.

Med en sammenlagt botid på 75 år er det vel ingen tvil om at disse fire har oppfylt kravet om å eie Svalbardbunaden. Fra venstre Trine Fjerdingsøy, Anne Jahre, Wenche Løpsmark og Trine Berntsen, som alle har sydd sine bunader selv.

Foto: Privat

Kilder:

Evjen, Bjørg 2006. *Kull, karer og kvinnfolk. Longyearbyen 1916–1975*. HIFOs skriftserie del 8.

Hauan, Marit Anne, Per Kyrre Reymert 2002. *Ny-Ålesund – fortellinger fra gruveliv på Svalbard*. Tromsø Museums skrifter XXIX.

Reymert, Per Kyrre og Oddleif Moen 2015. *Fangsthytter på Svalbard 1794–2015*. Svalbard Museums skrifter 2.

Reymert, Per Kyrre og Sander Solnes 2014. Odd Lønø. *Norske fangstmenns overvintringer på Svalbard og Jan Mayen 1759–1973*. Svalbard Museums skrifter 1.

Statistisk sentralbyrås statistikker ad Svalbard, mailkorrespondanse med Stian Nergård.

4

Kulturminner på Svalbard

Av Hanna Geiran

44 |

Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Hanna Geiran er utdannet sivilarkitekt. Hun har vært ansatt hos Riksantikvaren siden 2005, og har vært riksantikvar siden 2018. Før hun ble riksantikvar kom hun fra stillingen som avdelingsdirektør for kulturminneavdelingen. Fram til 2022 ledet hun arbeidet for Norges delegasjon til UNESCOs verdenarvkomité, i tett samarbeid med Klima- og miljødepartementet og Miljødirektoratet.

Noen har hevdet at Svalbard ble oppdaget ved en feil, i likhet med andre store oppdagelser på samme tid. Sannheten er kanskje mer at det var en tilfeldighet: Willem Barents var på tokt i 1596 for å lete etter en sjøvei til Asia – og der lå Svalbard.

Helt sikkert er det at på disse 400 årene har mennesker satt spor etter seg i den storslagne naturen. I årene etter ble det et kappløp for å utnytte ressursene på Svalbard, og Europas første oljealder var i gang.

Da som nå, var det råstoff fra havet. Men der vi pumper opp sort gull fra havbunnen, var det livet i Arktis som var gjenstand for utnyttelsen i de første tiårene. Hvalross, og etter hvert hval, ble fanget for oljeproduksjonen på 1600-tallet.

Den første oljealderen

De første tiårene etter oppdagelsen av Svalbard ble hvalene fanget nært land. Spekk og fett ble kokt til olje på land i utallige bukter og nes fra sør til nord. Etter hvert måtte de lenger til havs for å fange hvalen, og landstasjonene fikk andre utforminger. Forråd og lager, enkle hytter og hus for å overnatte i sommerseongen ble etablert en rekke steder.

Oljerikdommen ble nok bare en drøm for de aller fleste, og det endte ikke alltid godt. Fangsten på tidlig 1600-tall var full av farer, og naturen i det høye nord var lunefull.

Svalbard var ingenmannsland, og flere nasjoner kjempet om ressursene. I Europa var 1600-tallet preget av krig, og det gikk ikke bare fredelig til på Svalbard heller. I 1693 var det et regelrett sjøslag i Sorgfjorden, lengst nord på Spitsbergen, mellom franske og hollandske skip. De franske fregattene gikk seirende ut av slaget, med 11 hvalfangere som

krigsbytte etter å ha brent to av de hollandske skipene. Ligger restene av skipene igjen på sjøbunnen i dag?

Der er de i tilfelle ikke alene. I dag mener forskerne at det er troverdige kilder om kanskje mer enn 1000 forlis i farvannene rundt Svalbard. Med så mange forlis i barske farvann, kan vi bare gjette på hvor mange som fikk en våt grav, uten minnesmerker og støtter. Men de døde er med oss på land også: Alle de lave steinhausene spredt rundt i landskapet vitner om de mange som fikk en begravelse av sine skipskamerater.

De døde hadde likevel mer å fortelle oss. Da noen graver ble arkeologisk undersøkt på 1980-tallet, forsto forskerne at permafrosten og det kalde klimaet hadde fungert som en fryseboks i nesten 400 år. Sjelden har begrepet *frosset i tiden* passet bedre. Vi har lært om klær, om utstyr, om sykdommer og et hardt liv – alt gjennom de gode bevaringsforholdene som kulden har skapt. Og det er ikke bare forskerne som har lært fra dette, men også reiselivsbransjen og næringslivet:

Strikkelua turistene kjøper er egentlig en kopi. Mønsteret stammer fra ei lue som var trukket ned over øynene til en hollandsk hvalfanger – en av de mange som fikk sin siste hvile blant flere hundre andre i det store gravfeltet på Likneset. Hva tenker dagens turister om å få nærkontakt med en bit av hverdagshistorien, bokstavelig talt trukket ned over ørene?

De første forsøkene på overvintring på Svalbard, som vi kjenner til, var i 1630–31. Sju hollandske hvalfangere skulle overvintre for å passe på lager og forråd for å unngå plyndringer. De skal ha overlevd, alle sammen. Like heldige var ikke de sju som skulle passe på lagrene på Jan Mayen samme vinter – da

skipene kom opp neste sommer fant de alle døde, de siste i køyene sine.

Denne luen ble funnet i en hvalfangergrav på Nordvest-Svalbard, og stammer fra 16/1700-tallet. Den er nå utstilt på Svalbard Museum. Luen har gitt inspirasjon til populære strikkeprodukter blant så vel fastboende som turister på Svalbard.

Foto: Svalbard museum

Fra første halvdel av 1700-tallet er det russiske fangstekspedisjoner som kommer til Svalbard. Mens vesteuropeerne var ute etter oljen fra hvalfangsten, var hvalrossen og pelsdyrfangst viktigst for russerne. Med 1800-tallet kommer Svalbard inn i polarheltenes tid, etter hvert med Nordpolen i sikte, og turistene kom etter.

Blant turistene kom også den velstående amerikaneren John Munro Longyear, og han så økonomiske muligheter. Nå var det ikke

lenger hvaloljen som lokket storkapitalen til Svalbard, men det de kunne finne inne i berget – fremfor alt kullet, Svalbards svarte gull.

Longyear satte spor etter seg i kulleventyret, og han grunnla Longyearbyen. Hans eiendommer ble etter hvert kjøpt opp av Store Norske Spitsbergen Kulkompani, som senere også fikk tak i Sveagruva fra et svensk selskap.

En kort historie

Svalbard har en kort historie, sett fra menneskenes ståsted. Før de første gruvesamfunnene vokste frem på tidlig 1900-tall, var det i praksis ingen bosetninger i vanlig forstand på Svalbard. Hval- og hvalrossfangst, ekspedisjonsvirksomhet og tidlig turisme, var aktiviteter av midlertidig og relativt kort varighet. Med unntak av gravene hvor mennesker skulle få sitt siste hvilested til evig tid, er nesten ikke noe fra de første 300 årene av Svalbards historie bygget eller etablert for å vare lenge. Mye ble også bygget av det man hadde tilgjengelig, som drivtømmer og rester etter noe som andre hadde bygget tidligere. Når oppholdet var over ble det meste forlatt som det var, uavhengig om man hadde planer om å returnere senere eller ikke.

Uten å trekke parallellene for langt, har «tradisjonen» med å bare forlate åstedet når tiden er ute, bidratt til at vi i dag har mange unike kulturminner på Svalbard. Sveagruva var et tydelig eksempel på akkurat dette. Pyramiden, der Sovjetunionen hadde gruve drift innerst i Isfjorden, er den mest kjente av Svalbards spøkelsesbyer.

Etter en gruvebrann i 1925 forlot svenskene Sveagruva. Tilbake sto et titalls bygninger og infrastruktur nærmest klart for videre drift. I 1934 kjøpte Store Norske Spitsbergen Kulkompani hele gruvebyen, men driften var

Oversiktsbilder som viser gruvesamfunnet Svea før og etter opprydding og tilbakeføring. Bildene er tatt i henholdsvis 2019 og 2024. For å sikre at historien ikke skal gå tapt, har Store Norske engasjert NIKU til å dokumentere Sveagruva digitalt i både 2D og 3D. 2D-modellen er tilgjengelig online, mens 3D-modellen blir en interaktiv fysisk utstilling.

Foto: Bildet øverst: Jostein Haugen/Riksantikvaren, bildet nederst: Ove Haugen/Store Norske

Sentrumsområdet i Sveagruva etter ferdigstilt opprydnings- og tilbakeføringsarbeid høsten 2024. På bildet, som er tatt 23. august 2024, ser vi tre av de fire automatisk fredede byggene som er de eneste som nå står igjen: Vinboden/Bakeriet til høyre og Saloonen/Sykehuset til venstre i bildet, og det gamle Transformatorårnet i bakgrunnen. På bakken kan ses en del løse kulturminner, og fredede peler som står igjen som spor etter noen av de eldste byggene.

Foto: Ove Haugen/Store Norske

begrenset. Under krigen ble det meste satt i brann og ødelagt, men allerede i 1946 var byen gjenoppbygd og mer enn 200 mann var i arbeid. Bare tre år senere, i 1949, ble driften igjen stanset, og byen forlatt. Tilbake sto nok en gang noen titalls bygninger, infrastruktur og omfattende anlegg knyttet til gruvedriften som en spøkelsesby. Senere ble driften tatt opp igjen, for igjen å bli nedlagt etter kort tid – ikke bare én gang.

Kulturminner på Svalbard er internasjonale

Det var ingen selvfølge at Svalbard skulle ende opp som norsk territorium. Vi har med en historie å gjøre som ikke bare er norsk, men hollandsk, fransk, baskisk, engelsk, amerikansk, russisk, tysk, dansk og svensk, og alle har satt spor etter seg i Svalbard-historien.

Disse menneskene er en del av Svalbards unike historie, men de er også viktige i andre nasjoners egen historiefortelling. Svalbard er norsk territorium – vår nordligste landsdel, men kulturminnene på Svalbard – både de materielle og de immaterielle som navnene – er internasjonale.

Det er strenge ferdselsrestriksjoner for store deler av Svalbard, og ferdselsforbud i en rekke områder med særlig viktige kulturminner. Både naturområder og kulturminner skal bevares som referanseområder for forskning, for nåværende og fremtidige generasjoner. Dette er en anerkjennelse av hvor unike og viktige mange av kulturminnene på Svalbard er. Men samtidig er det en utfordring: svært få har anledning til å se og oppleve kulturminnene. Værharde forhold og klimaendringer tar noen kulturminner, mens andre spor blir fjernet helt bevisst og med viten og vilje.

For i dag rydder vi opp etter oss, og hensynet til natur og klima står i høysetet. I Svea er naturen tilbakeført – nesten. Samfunnet kunne valgt å fjerne alle spor etter Sveagruva, men vi kan ikke viske bort historien helt og holdent, selv om det er få som får anledning til å oppleve den på nært hold. Noen bygninger, og en del spor etter den eldste gruvedriften, har vi latt stå igjen. Bygningene er norske, mens mange av de eldre sporene er svenske. Samlet er det leselig for all fremtid at det har foregått gruvevirksomhet her: Akkurat her, i Svea, var det folk som bodde og arbeidet. Naturen skal få ta tilbake Sveaområdet, og vi mennesker blir små i den storslåtte naturen på Svalbard.

Klimaendringene truer

Ikke noe sted er klimaendringene så merkbare som i Arktis. For kulturminnene på Svalbard får dette store konsekvenser. Permafrosten tiner, og de unike bevaringsforholdene i jordens egen fryseboks blir borte. Hver eneste sommer mister vi det viktige kildematerialet som finnes i hvalfangergraver når nedbrytingen av organisk materiale akselerer. Den klassiske «landkallen» langs sjøen om vinteren er også mindre enn før, hvis den i det hele tatt kommer. Sammen med mindre havis, gjør det kystene mer utsatt for erosjon. Bilder av halve gravkister som stikker ut av erosjonskanten mot sjøen har gått verden rundt.

Da taubanestasjonen i Hiorthhamn ble bygget i 1939 lå den flere titalls meter fra sjøen. I dag vasker sjøen tett opptil fundamentene. Hvis utviklingen fortsetter, er det bare et tids-spørsmål før den raser sammen. Raser gjør også Longyearbyens ikoniske taubanebukker – hvis vi ikke passer på dem. Bare noen få grader økt temperatur har gitt gunstige forhold for råtesopper som tidligere ikke trivdes. Sammen med våtere jordsmonn, og mindre

permafrost, gjør det at taubanebukkene begynner å vakle.

Store Norske har fått støtte fra Svalbards miljøvernfond til å restaurere fem taubanebukker i Longyearbyen. Det er påvist råteskader i fundamentene, og erosjonsprosesser har flere steder resultert i skjevheter i disse. Dette er både en fare for kulturminnene og en sikkerhetsrisiko for ferdselen i nærområdene. Bildet er tatt 12. mai 2023 og viser Taubanebukk nr. 13 rett nedenfor Sukkertoppen, idet den løftes over på nytt fundament.

Foto: Ove Haugen/Store Norske

Historien om oss

Naturen på Svalbard fascinerer, og enda mer fascinerende er det at så mange har hatt sitt livsgrunnlag i dette området av verden. Kulturminnene på Svalbard er sporene vi mennesker har satt i det storslagne landskapet. Det er fortellingen om muligheten for stor fortjeneste, om hardt arbeid i et ugjestmildt landskap, om dristige ekspedisjoner, om familieliv og samfunnsbygging langt mot nord, internasjonalt samarbeid og politikk.

Gjennom å la noen få bygninger og sporene etter menneskelig virksomhet få være i terrenget har vi satt små spor etter oss. Mest av alt, så setter sporene oss og Svalbards korte historie i perspektiv.

5

Svalbardmiljøloven

Av Inge Lorange Backer

Foto: Privat

Inge Lorange Backer er Professor emeritus ved Universitetet i Oslo. Født 1946, dr. jur. 1987 på avhandlingen «Naturvern og naturinngrep. Forvaltningsrettslige styringsmidler». Han var avdelingsdirektør i Miljøverndepartementet (Avdelingen for naturvern og friluftsliv) 1984–87, professor i rettsvitenskap, Universitetet i Oslo 1987–94 og 2008–16, ekspedisjonssjef i Justisdepartementets lovavdeling 1995–2008. Han har ledet flere offentlige utvalg, deriblant Svalbardmiljølovutvalget (NOU 1999: 21) 1996–99. Han har utgitt flere juridiske fagbøker, blant annet i miljørett og sivilprosess.

Svalbardmiljøloven er det rettslige fundamentet for forvaltningen av natur og arealer på Svalbard. Opptaket til loven ble gjort med stortingsmeldingen om miljøvern på Svalbard (St.meld. nr. 22 (1994–95)). Der gikk regjeringen inn for en «betydelig oppgradering» av miljøregelverket for Svalbard med en samlet miljøvernlov for Svalbard. Den nye loven skulle avløse forskrifter som var gitt med hjemmel i Svalbardloven. Stortingskomiteen sluttet seg til dette og fremhevet at Svalbard skal fremstå som en av verdens best forvaltede villmarker, og at miljøvernhensynene skal veie tyngst ved konflikt med andre interesser (Innst. S. nr. 11 (1995–96)).

Opptaket til svalbardmiljøloven

Etter behandlingen av stortingsmeldingen oppnevnte regjeringen et utredningsutvalg, som avga en enstemmig utredning i 1999 (NOU 1999: 21). Utvalgets lovforslag ble med noen få justeringer fulgt opp av Miljøverndepartementet, regjeringen og Stortinget i Ot.prp. nr. 38 (2000–2001) og Innst. O. nr. 124 (2000–2001). Loven ble sanksjonert som lov 15. juni 2001 nr. 79 om miljøvern på Svalbard, med «svalbardmiljøloven» som offisiell korttittel, og trådte i kraft 1. juli 2002. Denne artikkelen gir en oversikt over loven.

En samlet miljølov for Svalbard

Svalbardmiljøloven har regler for både naturområdene og bosettingene på Svalbard. Den gjelder like godt for nordmenn og utlendinger. Det er en samlet miljølov, til forskjell fra den mer oppdelte og spredte miljølovgivningen som gjelder på fastlandet. Formålet er «å opprettholde et tilnærmet uberørt miljø på Svalbard når det gjelder sammenhengende villmark, landskap, flora, fauna og kulturminner» (§ 1 første ledd). Innenfor denne rammen gir loven – i tråd med norsk svalbardpolitikk

generelt – «rom for miljøforsvarlig bosetting, forskning og næringsdrift» (§ 1 annet ledd). Da loven ble til, var norsk virksomhet på Svalbard basert på tre pilarer: kulldrift, reiseliv og forskning.

I løpet av de snart 25 årene som er gått siden loven ble vedtatt, har forholdene på Svalbard endret seg. Klimaendringer har påvirket vilkårene for både naturlig liv, kulturminner og lokalsamfunn. Åpent vann i stedet for islagte sjøområder og opptint mark i stedet for permafrost er eksempler. Kulldriften er så å si nedlagt og viktige gruveområder tilbakeført til naturlig tilstand. Reiseliv, forskningsvirksomhet og undervisning gjennom Universitets-senteret på Svalbard (UNIS) har økt betydelig. Interessen fra andre stater som er med i Svalbardtraktaten, er økende. Samtidig som loven fastsetter en høy miljøstandard, gir den fleksibilitet til å håndtere nye utfordringer.

Svalbardmiljøloven – hovedinnhold og oppbygging

Svalbardmiljøloven er inndelt i ti kapitler med i alt 102 paragrafer. Oppbyggingen av loven reflekterer hovedmålet om å bevare villmarksnaturen. Etter et kapittel med innledende bestemmelser og ett om miljørettslige prinsipper kommer kapitler om verneområder, flora og fauna og kulturminner (kap. III–V). Deretter kommer regler som retter seg mot virksomhet som kan påvirke miljøet, først om arealplanlegging (kap. VI) og så regler for virksomheten – både generelle bestemmelser, regler om forurensning og avfall, og regler om ferdsel og hytter (kap. VII). De siste tre kapitlene gjelder tilsyn, håndheving og sanksjoner, og avsluttende bestemmelser.

I utgangspunktet dekker svalbardmiljøloven alle sider av miljøet som påvirker hverandre i et gjensidig samspill – til lands og til vanns,

Miljøvernlovutvalget i scooterfritt område

Svalbardianerne frykter at den nye miljøvernloven for Svalbard skal innskrenke bruken av snøscooter. I forrige uke var utvalget som skal lage loven på befaring – både på ski i scooterfritt område og på scootertur.

Av Nils Lorentsen

Deler av miljøvernlovutvalget på befaring i scooterfritt område på Larsbreen. Assisterende sysselmann Rune B. Hansen (til høyre) var lokal guide.

Utvalget som utarbeidet et forslag til miljøvernlov for Svalbard, besøkte øygruppen ved flere anledninger. Utvalgets arbeid vakte stor interesse lokalt, noe dette oppslaget i Svalbardposten 30. april 1998 vitner om.

Kilde: Svalbardposten

biotiske og abiotiske elementer, flora og fauna, naturmiljø og kulturminner. Flora og fauna er definert så disse begrepene omfatter alle naturlig viltlevende organismer på Svalbard. «Flora» dekker både fotosyntetiserende encellede organismer, alger, lav, moser, bregner og karplanter, «fauna» både encellede dyr, virvelløse dyr og virveldyr. Men loven gjelder ikke for saltvannsfisk og krepsdyr eller for sjøpattedyr som ikke er stedegne på Svalbard. Trass i deres betydning for økosystemet er det fiskerilovgivning som kommer inn i stedet her. Loven gjelder derimot for sjøpattedyr som er en del av svalbardfaunaen (hvithval, hvalross og tre selarter – svalbardsteinkobbe, ringsel og storkobbe).

Som utgangspunkt dekker loven all miljøbelastende virksomhet, uansett art og formål – enten den skjer i næring, forskning eller fritid. Men produktkrav blir i praksis fastsatt etter annen lovgivning, selv om det er miljøhensyn som ligger bak. Krav til kjøretøyer og luftfartøyer er eksempler på det. Mer generelt er det produktkontrollen som brukes til å regulere kjemikalier og produkter, også på Svalbard, og bruk av genteknologi er regulert i genteknologiloven.

En viktig begrensning for svalbardmiljøloven ligger i dens stedlige virkeområde. Loven gjelder for Svalbards landområde og sjøområdet ut til territorialgrensen. Det betyr at den ikke

gjelder for kildene til miljøpåvirkninger som havstrømmer og luftstrømmer fører med seg. Den har derfor liten virkning når det gjelder å begrense klimautslipp og plastforurensning som påvirker Svalbard.

Aktsomhetsplikt og andre miljørettslige prinsipper

Svalbardmiljøloven følger opp formålspara-
grafene med å lovfeste en straffesanksjonert
aktsomhetsplikt og fire miljørettslige prin-
sipp for forvaltningens utøving av myndig-
het etter loven.

Aktsomhetsplikten pålegger alle som opphol-
der seg på Svalbard eller står for virksomhet
der, å vise hensyn og opptre varsomt for å
unngå skade på og forstyrrelse av naturmiljøet
og kulturminnene. Tiltakshavere – typisk en
arbeidsgiver eller en turoperatør – skal sørge
for at alle som deltar i virksomheten, er kjent
med miljøregelverket for Svalbard.

De fire andre prinsippene er inspirert av inter-
nasjonale miljørettslige instrumenter og skal
anvendes på virksomheter som kan komme
til å belaste miljøet. Disse prinsippene utgjør
retningslinjer for forvaltningen, og dermed er
de ikke alltid avgjørende for utfallet av den
enkelte sak som er til behandling. Men samlet
sett må forvaltningen utøve sin myndighet
etter loven i samsvar med disse prinsippene.
De har særlig betydning når forvaltningen
utøver et fritt skjønn etter miljøregelverket,
og når bestemmelsene der skal tolkes.

Føre-var-prinsippet innebærer at når for-
valtningen ikke har tilstrekkelig kunnskap
om virkningene av et tiltak, skal den utøve
sin myndighet med sikte på å unngå mulige
skadevirkninger på naturmiljøet eller kultur-
minner. Hvis det er kjent at tiltaket kan ha slike
skadevirkninger, gjør målet om en høy miljø-
standard vanligvis at en søknad om tillatelse
skal bli avslått. Andre bestemmelser i loven

Hvalross er en av artene sjøpattedyr som er regulert i svalbardmiljøloven. Her er en hvalross på isen i Hinlopenstretet på Svalbard.

Foto: Bjørn Frantzen/Norsk Polarinstitutt

følger opp føre-vår-prinsippet, f.eks. med krav om særskilt konsekvensutredning for alle nye virksomheter som kan få mer enn ubetydelig virkning for naturmiljøet utenfor et planområde, eller som kan få betydelig og langvarig virkning for miljøet innenfor et planområde.

Prinsippet om samlet belastning skal sikre at man ikke stirrer seg blind på beskjedne miljølemper av det aktuelle tiltaket, men ser det i sammenheng med miljøbelastningen fra annen virksomhet. På den måten skal det forhindres at miljøet lider skade ved sumeffekten av mange tiltak, som når ferdsel fra en rekke forskere og turister vil forstyrre dyrelivet.

Prinsippet om at miljøpåvirkeren skal betale, tilsier at tiltakshaveren skal bekoste forholdsregler som må treffes for å hindre eller begrense skade på naturmiljøet eller kulturminner. Dette prinsippet er en generalisering av det mer kjente «forurenseren betaler»-prinsippet, og det blir fulgt opp blant annet i bestemmelser om opprydding og gjenoppretting etter miljøskadelig virksomhet.

Det fjerde prinsippet gjelder valget mellom forskjellige teknologier og innsatsfaktorer i en virksomhet. Her gjør substitusjonsprinsippet at man som utgangspunkt skal velge de alternativene som vil belaste miljøet minst.

Bevaring av naturmiljø og kulturminner

Svalbardmiljøloven lovfester mer spesifikke prinsipper for bevaring av natur og kulturminner på Svalbard og legger stor vekt på å integrere natur- og kulturminnevern. På Svalbard må kulturminnene forstås i den konteksten som naturgrunlaget gir.

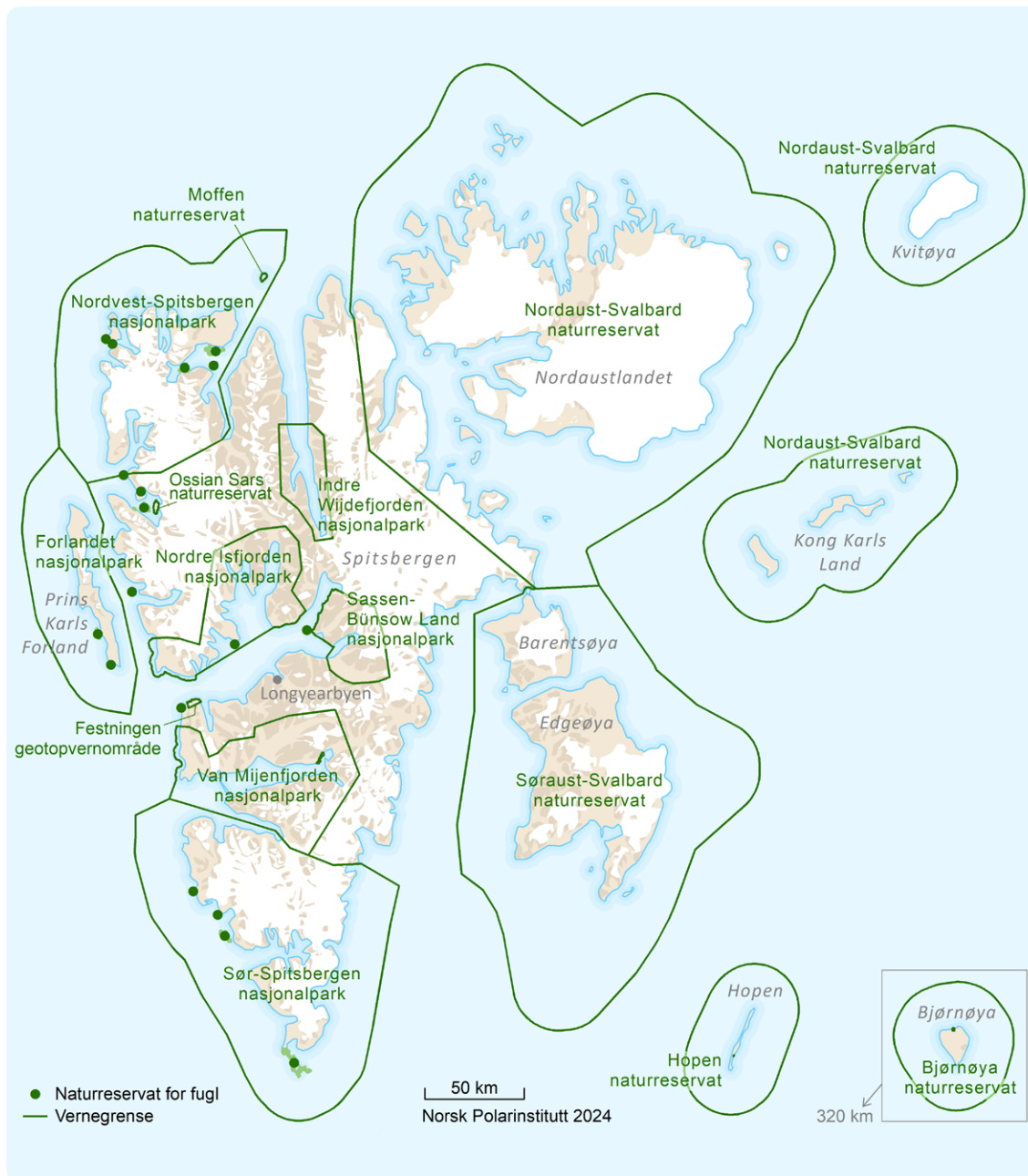
Det skal være verneområder på Svalbard som omfatter variasjonsbredden av naturtyper og

landskapsformer, sikrer områder med særskilte naturhistoriske eller kulturhistoriske verdier, beskytter økosystemene på land og i havet, og bidrar til å opprettholde villmark og uberørt natur. De første nasjonalparkene og naturreservatene ble opprettet i 1973 etter en utredning fra det daværende Statens naturvernråd (NOU 1973: 19). Med hjemmel i svalbardmiljøloven er det etablert nye nasjonalparker og naturreservater. I alt er det nå 7 nasjonalparker, 5 store naturreservater og 16 fuglereservater. Samlet omfatter verneområdene ca. 68 % av landarealet og 88 % av territorialfarvannet. Høyesterett har fastslått at en innehaver av utmål ikke får noen rett til erstatning selv om områdevernet gjør det umulig å utnytte utmålet (Rt. 2008 s. 1747, som gjaldt Hopen naturreservat).

Blant verneområdene er også ett geotopvernområde, som er en særskilt verneform som svalbardmiljøloven etablerer med sikte på geologiske landskapsverdier. Noen av våtmarksområdene som er vernet, har status som Ramsar-områder, og loven gir dem et styrket vern i samsvar med den internasjonale konvensjonen om vern av våtmarker (Ramsar-konvensjonen).

Flora og fauna skal forvaltes slik at artenes naturlige produktivitet, mangfold og leveområde blir bevart. Innenfor denne rammen kan det skje en kontrollert og begrenset høsting i samsvar med nærmere regler. Det gjør også at fangstmannstradisjonen kan bli opprettholdt. For øvrig er utgangspunktet et fredningsprinsipp for både flora og fauna. Blomsterplukking er altså utelukket, men innsamling av sopp og av tang og tare til privat bruk, er tillatt.

Ut fra økosystembetraktninger skiller ikke loven mellom forskjellige arter. Det er utgangspunktet også for avlving av fauna i

Kart over verneområdene på Svalbard.

Kart: Anders Skoglund, Norsk Polarinstitutt

nødssituasjoner, som i hovedsak er aktuelt for isbjørn. For å unngå at slike nødrettssituasjoner oppstår, er det senere – i 2012 og 2024 – vedtatt særskilte bestemmelser om sikring

mot isbjørnangrep og beskyttelse av isbjørn, som blant annet setter krav om å holde en minsteavstand til isbjørn og forbud mot å forstyrre, forfølge eller lokke til seg isbjørn.

Ærfugl og hvitkinngjess på Prins Heinrichøya i Kongsfjorden fuglereservat, som har status som Ramsar-område.

Foto: Geir Wing Gabrielsen/Norsk Polarinstitutt

Fortidens avfall er vår tids kulturminner. Virgohamna i Nordvest-Spitsbergen nasjonalpark er et av Svalbards mest sentrale kulturminnemiljøer, med blant annet spor etter ekspedisjoner som i sin tid deltok i kappløpet mot Nordpolen. Jernfatene og jernfilsponet på bildet er rester etter basen som amerikaneren Walter Wellmann brukte i 1906, 1907 og 1909 til sine mislykkede forsøk på å nå Nordpolen med luftskipet «America».

Foto: Hanne Margrethe Ingebrigtsen/Justis- og beredskapsdepartementet

Loven opprettholder den tidligere regelen om at alle faste og løse kulturminner som er eldre enn 1946, er fredet, og områder som har særskilt kulturhistorisk verdi, kan fredes som kulturmiljøområde. Yngre kulturminner kan fredes ved særskilt vedtak. Kulturminnebegrepet er omfattende og kan dekke det som i et annet perspektiv vil bli oppfattet som avfall, f.eks. restene etter gruveanleggene i Ny-Ålesund (Kings Bay) som ble nedlagt etter eksplosjonsulykken i 1962.

Virksomhet på Svalbard: bosetting, næring og fritid

Bosetting og næringsvirksomhet skal som hovedregel lokaliseres til planområdene. I forskrift er disse avgrenset til Longyearbyen, Svea, Ny-Ålesund, Barentsburg, Pyramiden og Colesbukta. Her skal arealplanlegging gjøre miljøulempene så små som mulig. Svalbardmiljølovens regler om arealplanlegging er langt enklere enn reglene i plan- og bygningsloven om arealplanlegging på fastlandet.

De gir adgang til å fastsette utfyllende bestemmelser om bruk og ferdsel, og de kan brukes som instrument til å begrense nyetableringer i planområdene også med den begrunnelsen at de vil belaste villmarksområdene gjennom den trafikken de skaper.

Innenfor planområdene må det sendes melding til Sysselmesteren om nye tiltak før de kan settes i verk i samsvar med planen, og selv et slikt tiltak må ha tillatelse hvis det kan ha betydelige virkninger for miljøet, og i visse andre tilfeller. Utenfor planområdene – og i planområder uten godkjent plan – er det krav om tillatelse for stort sett alle tiltak som kan komme til å belaste miljøet på Svalbard. Med mindre det er tale om ubetydelige tiltak, må det først gjøres en konsekvensutredning, særlig for å klarlegge miljøvirkningene.

Når en virksomhet blir nedlagt, stiller loven omfattende krav til opprydding. Utgiftene til

det kan bli store, som ved oppryddingen etter gruvevirksomheten i Svea Nord.

Loven fastsetter at ingen må ha, gjøre eller sette i verk noe som kan volde forurensning uten tillatelse etter loven. Svalbardmiljøloven går lenger i generelt å forby enkelte former for miljøbelastning enn fastlandslovgivningen gjør. Slike konkrete forbud finnes for miljøgifter, skipsavfall, dumping og innførsel av avfall. Men selv svalbardmiljølovens regler viser hvor vanskelig det i praksis er å sette helt unntaksfrie forbud mot en praksis som allerede er etablert.

Hytter og ferdsel reiser særlige spørsmål på Svalbard. For å unngå et press i retning av bygging av nye hytter bestemmer loven at hytter bare kan eies av dem som er eller har vært fastboende, eller av sammenslutninger av fastboende. En hytte kan altså ikke overdras til eller arves av noen som faller utenfor

Dette bildet er tatt i 2008, og hadde i St.meld. nr. 22 (2008–2009) Svalbard undertittelen «Woodfjorden. Et tilfeldig møte mellom mennesker og isbjørn». Etter at de nye reglene i svalbardmiljøloven om minsteavstand til isbjørn trådte i kraft i 2025, er det ikke lenger aktuelt med slike møter.

Foto: Bjørn Frantzen

Scooterkjøring er regulert i egen forskrift til loven om motorferdsel på Svalbard. Her er et turistfølge med guide på tur.

Foto: Kjerstin Askholt

disse gruppene, og det bidrar til å redusere etterspørselen etter hytter.

Naturen på Svalbard er sårbar. Plantedekket er tynt, og slitasje på terrenget kan mange steder føre til akselererende erosjon. Ferdse- len kan forstyrre flora og fauna, og motorisert ferdsel griper inn i den stillheten som er så karakteristisk for arktisk natur. Loven stiller uttrykkelig krav om miljøvennlig ferdsel, og Sysselmesteren kan forby særlig belastende ferdselsformer og innføre ferdselsrest- riksjoner i utsatte områder. Tilreisende må betale en miljøavgift som går inn i Svalbards miljøvernfond, som blant annet kan brukes til å finansiere avbøtende tiltak. Siden opprett- elsen i 2007 har fondet gitt over 200 millioner kroner til forskjellige tiltak for å bevare miljøet på Svalbard.

Motorisert ferdsel av forskjellig art i et visst omfang er praktisk sett en forutsetning for å opprettholde lokalsamfunn, men dette er den formen for ferdsel som er minst forenlig med miljømålene. For terrengkjøring skiller loven mellom bar eller tint mark, og snødekt og frossen mark, og nærmere regler er gitt i forskrift. Barmarkskjøring utenom særskilte traseer er som hovedregel forbudt. I verneom- rådene gjelder det i stor grad et slikt forbud også mot kjøring på snødekt og frossen mark. Utenfor verneområdene er reglene anner- ledes. Der skiller de mellom fastboende og tilreisende, og også etter områder og traseer.

Luftfartøy kan bare lande på landingsplasser med konsesjon etter luftfartsloven, hvis det ikke gjelder lete- eller redningsaksjoner eller andre tjenesteoppdrag for Sysselmesteren. I

forskrift er det satt forbud mot å bruke luftfartøy til sightseeing. Luftfartøy må holde en avstand på minst en nautisk mil fra større kjente konsentrasjoner av pattedyr og fugl, og droner må ikke komme nærmere fuglefjell enn 500 meter.

Motorferdsel i vassdrag er lite praktisk på Svalbard og kan bare skje med tillatelse fra Sysselmesteren. Til sjøs kan Sysselmesteren blant annet fastsette seilingsleder og regulere hvor ankring og ilandstigning kan skje. I 2012 ble det innført særskilte krav til drivstoff for skip som anløper territorialfarvannet rundt Svalbard. I sommersesongen (1. april til 31. august) må ingen bruke skipsfløyte eller volde annen støy nærmere et fuglefjell enn en nautisk mil, og i tillegg er det i forskrift blant annet satt fartsbegrensninger ved liggeplasser for hvalross og fuglefjell. Loven har et generelt og unntaksfritt forbud mot bruk av vannscooter, og det samme gjelder etter forskriften for bruk av undervannsfartøy. Særlig av hensyn til sel og isbjørn setter forskriften også et forbud mot bryting av sammenhengende landfast sjøis.

Tilsyn, håndheving og sanksjoner

For å sikre at reglene blir etterlevd og miljømålene nådd, har loven med regler om tilsyn, håndheving og sanksjoner. Loven kan håndheves ved tvangsmulkt eller direkte gjennomføring ved Sysselmesteren. Er miljøet påvirket ved en overtredelse av reglene, skal overtrederen sørge for å begrense skaden og om mulig gjenopprette miljøtilstanden. Selv om overtredelsen ikke har voldt økonomisk tap, kan Sysselmesteren pålegge overtrederen å betale miljøerstatning til Svalbards miljøvernfond hvis det er tale om en miljøskade som ikke er ubetydelig. Denne muligheten har visstnok ikke vært brukt. I stedet er det – i

tråd med utviklingen i fastlandslovgivningen – kommet inn regler om overtredelsesgebyr. Også de går inn i Svalbards miljøvernfond. Forsettlig eller uaktsomme overtredelser av loven kan straffes med bøter eller fengsel inn til ett år – fem år ved betydelig miljøskade eller andre særdeles skjerpene omstendigheter.

Utviklingen siden loven ble vedtatt

Det er rimelig å si at svalbardmiljøloven i det store og hele har virket i samsvar med formålet. Den har satt markerte mål og gitt virkemidler til å oppfylle dem under skiftende omstendigheter.

På noen punkter har forholdene endret seg siden svalbardmiljøloven ble forberedt. Klimaendringene har gjort seg tydelig gjeldende. Det endrer levekårene for de fleste artene og gir grunn til bekymring for blant annet bestanden av isbjørn. En følge av det er at det kan være nødvendig å begrense annen belastning mer enn før. Et varmere klima endrer også forutsetningene for menneskelig virksomhet på Svalbard, både ved at bebyggelse blir mer utsatt for ras eller sviktende grunnforhold når permafrosten tiner, og at det blir dårligere vilkår for motorisert ferdsel uten betydelige miljøkonsekvenser.

Bildet av virksomhet på Svalbard har også forandret seg. Kulldriften er faset ut, og med det klimautslipp ved forbrenning av kull på Svalbard og i importland så langt svalbardkull ikke blir erstattet av annen, til dels mer forurensende, kullforsyning. Tilstrømmingen av turister har økt betraktelig og gjort det aktuelt med strengere restriksjoner. Også forskningsaktiviteten har økt, ikke minst med deltakere fra andre land. En mer uklar eller spent internasjonal situasjon betyr nye utfordringer med å håndheve miljøregelverket.

Siden svalbardmiljøloven trådte i kraft, er den endret elleve ganger. Endringene er likevel ganske begrenset, og de fleste av dem er å anse som konsekvensendringer som følge av annen lovgivning, Innholdsmessige endringer ble gjort i 2012 og 2024, i tillegg til regelen om tungoljeforbud for skip i 2021. Et sentralt

formål ved disse endringene har vært å styrke beskyttelsen for et dyreliv som er blitt mer utsatt ved klimaendringer og sterkt økende trafikk. Lovgiverne fortsetter altså å fremme målet om bevaring av den arktiske villmarksnaturen, som er så sentralt for svalbardmiljøloven.

I tillegg til endringene i selve svalbardmiljøloven er det, etter at denne trådte i kraft i 2002, gitt flere nye forskrifter til loven. Det er også, senest i 2024, foretatt en rekke justeringer i allerede fastsatte forskrifter, herunder om ferdsel. Alt med formål å styrke vernet av natur- og kulturmiljøet på Svalbard. Her ser vi turister i land fra «Nordstjernen» i Bjørnfyorden, Nordvest-Spitsbergen nasjonalpark i 2018.

Foto: Dagmar Hagen/NINA

6

Svalbard som norsk og internasjonalt forskningsplattform

Av Geir Wing Gabrielsen

| 61

Foto: Elin Vinje Jenssen

Geir Wing Gabrielsen tok sin dr. philos. grad ved Universitetet i Tromsø i 1994. Han ledet økotoksikologi-seksjonen hos Norsk Polarinstitutt (NP) i perioden 1994–2022. Han er nå seniorforsker i økotoksikologi ved NP og har siden 2008 vært professor II ved Universitetssenteret på Svalbard (UNIS). Gabrielsen er feltbiolog og har forsket på adferd, økologi, fysiologi og toksikologi på sjøfugler i Arktis. Han har særlig vært interessert i hvordan arktiske sjøfugler er tilpasset til å leve i kalde omgivelser, samt deres energiomsetning/matkonsum.

Norge har en lang tradisjon for polarforskning på Svalbard. Hvert år gjennomfører forskere fra inn- og utland studier på og rundt øygruppen. Denne forskningen har hovedsakelig vært utført gjennom feltarbeid knyttet til forskningsinfrastruktur i Ny-Ålesund, Longyearbyen, Hornsund og Barentsburg. Det gjennomføres også årlige marine forskningstokt rundt eller nord for Svalbard.

Forskningen på Svalbard har bidratt med viktig kunnskap til forvaltningen av naturmiljøet i Arktis, blant annet til etablering av internasjonale avtaler og konvensjoner.

Ballongslipp gjort av Recherche-ekspedisjonens medlemmer i Magdalenefjorden i 1839.

Foto: Norsk Polarinstitutt

Et historisk tilbakeblikk

Historisk sett har Svalbard vært gjenstand for flere internasjonale kjente og mindre kjente ekspedisjoner. Et eksempel er den franske Recherche-ekspedisjonen i årene 1838–1840. De tidligste ekspedisjonene markerte starten på den utenlandske forskningsinteressen for Svalbard. Recherche-ekspedisjonen var i hovedsak naturvitenskapelig orientert med undersøkelser og målinger som resulterte i mange vitenskapelige rapporter.

I studier av havmiljøet rundt Svalbard vil jeg spesielt trekke frem ekspedisjonene til Prins Albert 1 av Monaco i perioden 1906–1907. Disse ekspedisjonene var i hovedsak rettet mot hydrologiske- og meteorologiske undersøkelser. På toktet i 1907 deltok også nordmennene Gunnar Isachsen (ekspedisjonsleder), Adolf Hoel (geolog) og Hanna Resvoll Dieset (botaniker). Ekspedisjonene markerte starten for den norske vitenskapelige utforskningen av Svalbard og la grunnlaget for at norske myndigheter bevilget penger til nye tokt til Svalbard påfølgende år. Ekspedisjonene ble kalt De Norske Statsunderstøttede Spitsbergen-Ekspedisjoner. I 1928 ble organisasjonen Norges Svalbard- og Ishavs-undersøkelser (NISU) etablert. I 1948 fikk NISU navnet Norsk Polarinstitutt (NP).

I 1909 og 1911 deltok Olaf Holtedahl (geolog) i ekspedisjoner til Svalbard i det som ble den første norsk-finansierte geologiske kartleggingen på Svalbard. Spørsmålet om suverenitet ble nå sentralt for den videre kartleggingen på øygruppen.

Etter at Norge fikk suverenitet over Svalbard i 1920 og etter at Svalbardtraktaten ble ratifisert i 1925, fikk NISU oppgaven med å utforske og kartlegge naturmiljøet på Svalbard. Under Adolf Hoels ledelse koordinerte NISU hydrologiske, topografiske, geologiske og biologiske undersøkelser. I perioden fra 1945 frem til 1970-tallet var det hovedsakelig Norge, England, USA, Polen og Sovjetunionen som gjennomførte geologisk forskning på Svalbard. Etableringen av flyplassen i Longyearbyen (1975), som ga forskere tilgang til snøscootere, helikopter og mindre båter, gjorde Svalbard tilgjengelig for flere vitenskapelige fagdisipliner.

På slutten av 1970-tallet økte forskningsaktiviteten. Forskere fra mange land deltok nå i arbeidet. Svalbard ble en forskningsplattform for prosjekter fra universitet i mange land, og en stadig økende gruppe av internasjonale studenter gjorde feltarbeid for sine master- og doktorgrader på øygruppa.

I denne artikkelen vil jeg presentere noe av den forskning og overvåking som pågår på Svalbard. Jeg vil sette søkelys på det arbeidet som gjøres i Ny-Ålesund/Kongsfjorden og på forskningsskipet Kronprins Haakon.

Hornsund, Barentsburg og Longyearbyen har også fungert som utmerkede forskningsplattformer hvor mange forskningsdisipliner er representert.

Fugleperspektiv av Kjell Henriksen Observatoriet (KHO). De to EISCAT Svalbard Radar antennene kan sees bak observatoriet. Veien gjennom Adventdalen til Longyearbyen er synlig med endepunkt øverst til venstre i bildet.

Foto: Bjørn Strathmann

I Longyearbyen har Universitetssenteret på Svalbard (UNIS), siden oppstarten i 1993, vektet forskning og undervisning på fagområdene arktisk biologi, geologi, geofysikk og teknologi.

Når det gjelder biologi så har UNIS-forskere gjennomført omfattende studier av mangfoldet av arter på Svalbard samt hvordan klimaendringer påvirker det terrestriske økosystemet. I prosjektet «The Isfjorden Marine Observatory» (IMOS) (som er en tidstrend studie) har en studert hvordan endringer av temperaturen i havet har påvirket planktonproduksjonen i Isfjorden. På fagområdet geologi har studiene av permafrost vært viktige for å dokumentere hvordan klima påvirker jordsmonnet på Svalbard. På fagområdet romfysikk har forskningen knyttet til Nordlysstasjonen i Adventdalen (1978), senere ved Kjell Henriksen Observatoriet (2008) og EISCAT (1996) vært sentrale infrastrukturer for observasjoner av dagnordlyset, dets påvirkning på den øvre polare atmosfæren og vekselvirkning ved solaktivitet. Observatoriet er det største i sitt slag for optiske studier av nordlys hvor det i dag deltar 22 internasjonale partnere fra 10 land under ledelse av UNIS.

Ny-Ålesund/Kongsfjorden

I 1979 fylte NP 50 år og ble dette året overført fra Industridepartementet til Miljøverndepartementet. Over tid resulterte dette i en endring av NPs kartlegging og forskning fra geologisk til naturvitenskapelig. Siden 1968 har NP hatt helårig aktivitet i Ny-Ålesund. Forskningsaktiviteten har primært vært rettet mot økologi på land og i dravis, forurensning, atmosfærestudier, oseanografi, bre- og havisstudier og klimaforskning. Ved at NP fikk ansvaret for forskningsaktiviteten i Ny-Ålesund ble det etablert en rekke aktiviteter i området som massebalansestudier av breene i Kongsfjorden og studier av reinsdyr som en del av Man and the Biosphere programmet. På 90-tallet etablerte British Natural Environment Research Council (NERC), Alfred Wegner Institute (AWI) og National Institute of Polar Research (Japan) sine forskningsbaser i Ny-Ålesund.

Kongsfjorden er en viktig forskningsplattform for forskning og overvåking av naturmiljøet i Arktis.

Foto: Geir Wing Gabrielsen/Norsk Polarinstittutt

I 2018 presenterte den norske regjeringen en strategi for forskning og utdanning på Svalbard. Norges forskningsråd fikk ansvaret for å utvikle en forskningsstrategi i samarbeid med interessenter, forskningsinstitusjoner og ulike departementer. I 2019 ble forskningsstrategien vedtatt, og NP fikk i oppgave å lede Ny-Ålesund forskningsstasjon. Med mer enn 20 forskningsinstitusjoner fra 12 ulike land engasjert i forskning og miljøovervåking i Ny-Ålesund, tilbyr stasjonen unike muligheter for samarbeid. Tilstedeværelsen av mange forskjellige institusjoner gir en sjelden mulighet for forskningssamarbeid, og med en slik diversitet øker samtidig behovet for koordinering av forskningen.

Forskningen i Ny-Ålesund skjer innenfor fire løst definerte fagområder/flaggskip: Atmosfære, Glasiologi, Terrestriske økosystem og Kongsfjordensystemet. Alle disse flaggskipene ble etablert på initiativ fra Ny-Ålesund Science Managers' Committee (NySMAC). Dette organet, som ble etablert i 1994, arbeider for å fremme samarbeid og koordinering blant forskere som jobber i Ny-Ålesund. Forskningsar-

beidet i Ny-Ålesund har siden 1994 vært ledet av NySMAC med de fire nevnte forskningsområder.

Målet er at Ny-Ålesund skal være en ledende observasjons- og forskningsplattform for miljøforskning i Arktis. Overvåkingen som gjennomføres i Ny-Ålesund/Kongsfjord-området spiller en viktig rolle i en rekke nasjonale og internasjonale overvåkingsprogram. Ny-Ålesund forskningsstasjon er lokalisert tett på den polare naturen som med økende styrke er interessant for forskere å undersøke, enten det er til vanns, på land eller i lufta. I nærmiljøet til stasjonen er det et rikt dyre- og planteliv, det er isbreer og den ligger i en fjord som de siste årene er betydelig oppvarmet.

Klimaendringer

Jordas luft- og havtemperatur øker. På Svalbard og i den nordvestlige del av Barentshavet har omgivelsestemperaturen økt 3-4 ganger sammenlignet med jordas gjennomsnittstemperatur. Temperaturmålingene på Svalbard viser at oppvarmingen om vinteren er større enn om sommeren. Oppvarmingen

om vinteren har vært ca. 10 °C de siste 30 år. I 2024 ble det satt en ny augustrekord i Longyearbyen med en gjennomsnittstemperatur på 8.5 grader. Som et resultat av økningen i havtemperaturen ser vi at sjøisen om vinteren er sterkt redusert i fjordene på vestsiden av Svalbard og i Polhavet. Målinger av havisen i Polhavet, ved minimum isdekke i september, viser et tap av havis som utgjør to ganger landområdet i Skandinavia. Langtidsmålinger av havis i fjordene på Svalbard viser kortere perioder med isdekke, redusert isutbredelse, tynnere is og mindre snø. Havisen er en viktig faktor både for det lokale og regionale klima, som påvirker utvekslingen av energi mellom atmosfæren og havet. I august 2024 ble det for første gang ikke registrert havis rundt øygruppen. Målinger av isbreer på Svalbard, som hvert år gjøres om våren og høsten, viser at alle breer har en negativ massebalanse. Dette betyr at isbreene minker i størrelse

fordi avsmeltingen er større enn det breene får tilført av snø om vinteren. I Kongsfjorden hvor en har gode tidsserier fra 1970-tallet fram til i dag, smelter breene rekordraskt. Kronebreen i Kongsfjorden har i løpet av en periode på 10 år trukket seg tilbake mer enn fire kilometer. I Kongsfjorden trekker flere og flere isbreer seg tilbake og ender på land. Dette har konsekvenser for sjøfugler, sel og hval. Brefrontene har alltid vært et viktig næringsområde for disse dyrene. Reduksjon av sjøis i fjordene og foran brefronter har også ført til tap av et viktig habitat eller leveområde for arktiske arter som ringsel, storkobbe og isbjørn.

Alle stedeagne arktiske dyrearter er sterkt knyttet til havis. Flere hvalarter bruker havisen som beskyttelse og for å skjule seg mot for eksempel isbjørn og vær, mens seler som ringsel og storkobbe er avhengig av havis

Kronebreen i Kongsfjorden har i en periode på 10 år trukket seg tilbake med fire kilometer.

Foto: Geir Wing Gabrielsen/Norsk Polarinstitutt

som plattform for hvile og pelsskifte. Isbjørn bruker havisen til å jakte på sel. Økt luft- og havtemperatur i Arktis, med reduksjon av havisen, representerer en stor trussel for stedeagne pattedyr. For sjøfuglene har global oppvarming og atlantifisering (økt påvirkning av atlantiske vannmasser), hvor polare arter blir erstattet av atlantiske arter, resultert i endringer i det marine økosystemet og tap av biodiversitet. Mens polare næringsemner som polartorsk og temisto (et krepsdyr) var hovednæring for sjøfuglene på 1980–90 tallet, inngår nå arter som lodde, sild, torsk og krill som viktig mat for sjøfugler. Dette har resultert i at polare sjøfuglarter som alkekonge, ismåke og polarlomvi minker i antall, mens arter som lunde, storjo og havsuler øker i antall. På vestsiden av Svalbard har antallet ringsel og storkobbe minket, mens den atlantiske selarten steinkobbe øker i antall. Når havis forsvinner og breene ender på land i fjordene på Svalbard vil dette få store konsekvenser for sjøfugl og pattedyr som tidligere fant sin næring i disse fjordene.

66 |

Overvåking og forskning på svalbardrein har pågått i mer enn femti år.

Foto: Lawrence Hislop

Overvåking- og forskningsdata knyttet til effektene av klimaendringer fra Ny-Ålesund/Kongsfjorden inngår i mange nasjonale og

internasjonale overvåkingsprogrammer. Disse gir viktige bidrag til internasjonale prosesser under UNEP (United Nations Environment Programme), IPPC (Intergovernmental Panel on Climate Change) og Arktisk råd (AMAP, PAME og CAFF).

Terrestrisk overvåking og forskning

Overvåking og forskning i Kongsfjord-området knyttet til det terrestre økosystem er blitt utført i om lag 50 år. Viktig i dette arbeidet har vært studier knyttet til økosystemprosesser i Arktis og effektene klimaendringene har på det terrestre økosystemet. Oppvarming som skjer på Svalbard, påvirker alle nivåene i næringsnettene på tundraen, som består av planter, plantespisere og rovdyr. Observasjonssystemet, Klimaøkologisk Observasjonssystem for Arktisk Tundra (COAT), er et senter for sikker dokumentasjon og tidlig varsling om effekter av klimaendringene på biologisk mangfold og økosystemprosesser i norsk Arktis, som grunnlag for forvalnings tiltak og tilpasninger. Gjennom et tverrfaglig samarbeid der klima og økologi kombineres, søker COAT ved bruk av observasjonsdata, tidsserier og eksperimenter å etablere årsak-virkningssammenhenger som skal gi ny kunnskap om klimaendringenes konsekvenser på tundraøkosystemet på Svalbard. Data som er samlet inn gir forskerne et vitenskapelig grunnlag for å lage prognoser og forvaltningsråd. Norge og det internasjonale samfunnet bruker dette til å si noe om hvordan klima påvirker naturen i Arktis.

COAT bidrar med svært viktig kunnskap knyttet til det terrestre økosystem på Svalbard. Overvåking og forskningsdata inngår i internasjonale prosesser som CBMP (Circumpolar Biodiversity Monitoring Programme), AMAP (Arctic Monitoring and Assessment

Zeppelinobservatoriet bidrar med viktige data knyttet til måling av klimagasser og miljøgifter i Arktis.
Foto: Trine Lise Sviggum Helgerud/Norsk Polarinstitutt

Programme), CAFF (Conservation of Arctic Flora and Fauna) og til nasjonale evalueringer av økologisk tilstand i terrestre økosystemer i Arktis.

Zeppelinobservatoriet

På toppen av Zeppelinfjellet i Ny-Ålesund ligger Zeppelinobservatoriet. Denne målestasjonen er en ansett referansestasjon for overvåking og forskning på globale miljøproblemer. Flere nasjonale og internasjonale grupper samarbeider for å studere transport og mekanismer tilknyttet ozonlaget, klimagasser og miljøgifter. Beliggenheten til Zeppelinobservatoriet er unik og et naturlig åsted for regional, nasjonal og global forskning på atmosfære- og klimaovervåking. Klimagasser, som karbondioksid og metan, finnes i jordens atmosfære og forårsaker drivhuseffekt. Drivhuseffekten oppstår når drivhusgassene fanger opp varmestråling. Noe av denne varmestrålingen sendes nedover og gjør at temperaturen i lufta og på bakken blir høyere enn den ellers ville ha vært. Den viktigste kli-

magassen er karbondioksid, som har ført til to tredjedeler av oppvarmingen på kloden siden førindustriell tid. Den øker i atmosfæren som et resultat av forbrenning av fossilt brensel (olje, gass og kull). Andre kilder er sementproduksjon, produksjon av gjødsel samt endring av land som avskoging. Metan er en primær komponent av naturgass. Den kommer fra risproduksjon, jordbruk, brenning av biomasse og avfall og fra bruk av fossilt brensel. Når permafrosten smelter så frigjøres den også fra permafrosten. Metan er ansvarlig for 25 % av oppvarmingen vi opplever i dag. Den er en mektig klimagass ved at den er 30 ganger sterkere enn karbondioksid (i et 100 års perspektiv). Målinger av karbondioksid på Zeppelinobservatoriet viser at nivået av karbondioksid (fra 1989 til 2024) har økt med 21 % mens nivået av metan har økt med 9 % fra 2000 fram til 2024. Permafrosten på Svalbard endrer seg. Sist sommer (2024) satte en nye rekorder ved måling av omgivelsestemperaturen. Parallelt ble det registrert en økning av temperaturen i permafrosten målt på en

dybde av 2.5 meter. Denne økningen av temperaturen i permafrosten vil bidra til et økt utslipp av metan som igjen vil øke drivhuseffekten i Arktis.

Data fra luftmålestasjonen på Zeppelin inngår i et større globalt nettverk. Denne informasjon spiller en viktig rolle for WMO GAW (Global Atmospheric Watch) og Arktisk råd (AMAP), EMEP (European Monitoring and Evaluation Programme), ACTRIS (Aerosol, Clouds and Trace Gases Research Infrastructure) og AGAGE (Advanced Global Atmospheric Gases Experiment).

Miljøgifter

I tillegg til å måle og overvåke ulike klimagasser på Zeppelinobservatoriet så overvåkes en rekke miljøgifter (organiske, uorganiske, hydrokarboner, tungmetaller og kvikksølv). NP har den daglige tekniske oppfølgingen av observatoriet og Norsk institutt for luftmålinger (NILU) er faglig ansvarlig. Måledataene er viktige for å kunne se resultater av internasjonale reguleringer (f.eks. FNs Miljøprogram) av miljøgifter. Lufttransport er en rask prosess og Zeppelinstasjonen er en viktig global varsel for nye stoffer som kan langtransporteres og kan være skadelige for natur og dyreliv.

I tillegg samles det inn miljøgiftprøver fra naturmiljøet i Kongsfjord-området (sjøvann, elver, sjøis og breer samt fra fugler og pattedyr). Gjennom screeningsprogrammer kartlegges nye miljøgifter i næringskjeden, fugler og pattedyr. Funn av nye miljøgifter på Svalbard er viktig for å få fjernet miljøfarlige stoffer fra produksjon og bruk. Når nye stoffer dekker fire kriterier (at miljøgiften er persistent (brytes vanskelig ned), transporteres over lange avstander, akkumuleres i næringskjeden og har effekter på dyr og mennesker) så rapporteres funnene til Stockholmkonvensjonen.

I dag er 26 miljøfarlige stoffer regulert under konvensjonen. Kvikksølv rapporteres til Minimatakonvensjonen. Overvåkingen som gjøres i Ny-Ålesund/Kongsfjorden inngår i mange internasjonale programmer og forskningsnettverk. Data brukes blant annet i AMAP (Arctic Monitoring and Assessment Programme).

FF Kronprins Haakon

Høsten 2018 fikk Norge et nytt isgående fartøy som var skreddersydd for polare operasjoner: Kronprins Haakon. Dette var det tredje forskningsskipet Norge bygget for å drive forskning i isen. Mens de to første, Fram og Maud, var bygget for ekspedisjoner er Kronprins Haakon bygget for å gjøre marin forskning. Mange oppgaver på Kronprins Haakon er knyttet til miljøovervåking, undervisning og opplæring. Den marine forskningen skjer primært på fagområdene marinbiologi, maringeologi og geofysikk (inkluderer meteorologi og oseanografi). Fartøyet har 15 laboratorier for å huse de ulike fagdisipliner. Avanserte ekkolodd samt en fjernstyrt undervannsfarkost (ROV) gjør det mulig å gjøre studier i dyphavet. For å illustrere det viktige tverrfaglige samarbeidet som gjøres på Kronprins Haakon vil jeg nevne Framstredstoktene som går hver sensommer og tidlig høst fra Svalbard til Grønland. På disse toktene samles det inn mange parametere i havet for å overvåke eksporten av ferskvann og havis fra Polhavet gjennom Framstredet og for å se hvordan havet endres som følge av klimaendringer. Resultatene fra disse studiene bidrar til forståelse av klimaendringene og hvordan dette påvirker havisen og havforsuring. Mens havisen i Framstredet var tre meter tykk på 90-tallet ble havisen redusert til to meter rundt 2005/2006 på grunn av økt temperatur i havet. Denne utviklingen har fortsatt i de senere årene. Forskningen viser også at eksporten av ferskvann har økt

som et resultat av mer smeltevann fra havis i Polhavet. Variasjon i ferskvannstransporten og smeltevann fra havisen påvirker også vannkjemien. Økt smelting av havis har endret surheten i havet. Økt havforsuring (endring av pH) påvirker visse marine organismer og deres mulighet til å danne kalkskall som påvirker muligheten til å overleve. Kronprins Haakon har vært en viktig plattform for arbeidet i det tverrfaglige forskningsprosjektet «Arven etter Nansen». Dette er det største norske forskningsprosjektet i Arktis. Bruk av Kronprins Haakon har gjort det mulig å få ny kunnskap fra isfylte farvann. Data fra prosjektet viser at klimaendringer, med økt luft- og havtemperatur, særlig om vinteren, har redusert sjøis i havområdet ved Svalbard, noe som har medført at atlantiske arter har etablert seg lengre nord. Studiene viser også at økt menneskelig aktivitet fra fiskeri, skipsfart og turistvirksomhet bidrar til økt forurensning av miljøgifter og klimagasser. Den kunnskap har stor relevans for den norske forvaltning i den nordlige del av Barentshavet. I perioden

2022–2024 har det vært gjennomført flere tokt med Kronprins Haakon til Polhavet. Målet med disse toktene har vært å fremskaffe ny informasjon om miljøforhold og dyreliv i det dype og isfylte havet. Kunnskapen fra disse toktene vil være viktige for planleggingen av prosjektet Fremtidens Polhav 2050 og det internasjonale polaråret i 2032–2033.

Perspektiv/sluttord

Norge har etablert gode forskningsplattformer både på land og til vanns, og til overvåking og studier av atmosfæren. Disse plattformene bidrar til å fremskaffe viktig kunnskap og tidsreier for forvaltningen for å dokumentere hva som skjer i nåtid og hvordan miljøsituasjonen vil være i dette området mot 2050/2100. Dagens forskning og overvåking viser at naturmiljøet på og rundt Svalbard er påvirket av klima og miljøgifter, og denne påvirkningen ser ikke ut til å avta. Forskningsplattformene vil være viktige hjelpemidler i årene som kommer til å ta pulsen på de miljøendringer som skjer med økende styrke i Arktis.

Kronprins Haakon er Norges viktigste plattform for marin forskning og overvåking i Arktis.

Foto: Aleksander Eeg

7

Svalbard, staten og Store Norske

Av Thor Bjørn Arlov

70 |

Foto: G. Johnsen

Thor Bjørn Arlov (f. 1958) er historiker med doktorgrad i norsk ishavsfangst på 1600- og 1700-tallet. Han kom til Svalbard første gang i 1982 som tolk for Sysselmannen. Han har bodd og arbeidet i Longyearbyen i til sammen fem år, og ellers besøkt øygruppen årlig i forbindelse med undervisning og forskning. Arlov har skrevet og redigert flere bøker og artikler om ulike temaer i Svalbards historie, og har holdt en lang rekke foredrag. Han har tidligere arbeidet ved NTNU og Universitetscenteret på Svalbard, men er i dag pensjonist.

Prolog

Den 6. mars 1916 møttes et snes fremstående representanter for norsk næringsliv, finans og politikk i Kristiania for å danne et syndikat. Allerede ved stiftelsen av det som fikk navnet Det Norske Spitsbergensyndikat, ble det tegnet andeler for til sammen 2,65 millioner kroner. I løpet av en ukes tid ble det utstedt ytterligere aksjer, slik at den samlede kapitalen kom opp i tre millioner kroner. Formålet med kapitaldannelsen hadde vært klart siden 1915, nemlig «[...] erhvervelse og utnyttelse av kullfelter på Spitsbergen».

Den umiddelbare bakgrunnen for initiativet var bekymring for kullforsyningen etter utbruddet av storkrigen i 1914. England var hovedleverandøren, og i en krigssituasjon fryktet mange i det nøytrale Norge for forsyningssikkerheten. Det gjaldt både private og offentlige aktører. Norges Statsbaner var landets største kullforbruker, men hele samferdselssektoren, fiskeri og industri var avhengig av importert kull. Nå holdt riktig nok importen seg oppe i de første årene av krigen, men kullprisene steg – som alt annet i dyrtiden. Selvforsyning og nasjonal beredskap sto derfor høyt på myndighetenes dagsorden.

En annen direkte foranledning til dannelsen av Spitsbergensyndikatet var at større kullfelt og produksjonsanlegg på Svalbard nokså nylig var blitt tilbudt for salg. I første rekke handlet det om det amerikanske Arctic Coal Company (ACC) og eierselskapet Ayer & Longyears okkupasjoner. ACC solgte hele sin kullproduksjon til Norge før krigen, men la ned virksomheten sommeren 1915. Forhandlinger om salg ble innledet, de norske interessene i syndikatet fikk tilslaget, og 30. november 1916 ble det private selskapet Store Norske Spitsbergen Kulkompani A/S formelt stiftet med en aksjekapital på 9,6 millioner kroner.

Aksjebrev utstedt i 1917. Ved etableringen i 1916 fikk Store Norske en aksjekapital på 9,6 millioner kroner. I dagens pengeverdi utgjør det nærmere en halv milliard kroner, skal vi tro Norges Banks priskalkulator. Da Store Norske ble kjøpt opp av staten i 1976, var det noen få småaksjonærer som ikke solgte sine aksjer – for noen kanskje av sentimentale grunner?

Foto: Svalbard museum

Fremrykking i ingenmannsland

Store Norske ble dannet på et tidspunkt da Svalbard fortsatt var et ingenmannsland, internasjonalt kjent som Spitsbergen. Diplomatiske forhandlinger om en administrativ ordning for øygruppen hadde strandet i 1914. Krigen åpnet et mulighetsvindu for Norge – på flere måter. Dels la den praktiske hindringer i veien for utenlandske selskapers virksomhet, blant andre ACC. Det skapte rom for norske investorer. Dels ble det bygd opp kapital i det nøytrale Norge under den såkalte jobbetiden som følge av økende etterspørsel etter norske varer og råstoffer, og ikke minst behovet for transport som den norske handelsflåten kunne tilby. Dette var kapital som søkte investeringsobjekter. Fremfor alt snudde krigen opp-ned på styrkeforholdene i Europa, og de politiske interessene med dem. Det som virket umulig før krigen, var kanskje ikke urealistisk når freden skulle gjenoprettes?

For så vidt er det ikke tilfeldig at Store Norske, men også andre norske kullselskaper, ble etablert under krigen. Etterspørselen var der, prisene var høye og stigende, og kapitalen tilgjengelig. Spørsmålet er i hvor stor grad politiske interesser også spilte inn. Var disse private selskapene i realiteten virkemidler i regjeringens suverenitetsstrev på Svalbard? Eller var det kanskje omvendt: privat kapital som mobiliserte myndighetene for å sikre egne og nasjonale økonomiske interesser på øygruppen? Kort sagt – hvem var instrumentelle for hvem?

Flere har påpekt samvirket, for ikke å si samrøret, mellom offentlige og private interesser i Spitsbergen-spørsmålet. Det gjaldt slett ikke bare Norge. I Sverige var det like tette kontakter mellom aktører fra politikk, vitenskap og industri for å etablere kullgruvedrift på Svalbard. I Amerika søkte eieren av ACC, John M. Longyear, stadig å påvirke myndighetene til å støtte opp under selskapets interesser – med ikke liten suksess. De britiske prospekteringselskapene Northern Exploration Co. og Scottish Spitsbergen Syndicate forsøkte på samme måte å mobilisere britiske myndigheter, med betydelig mindre hell. Som en kunne forvente, toppet den nasjonale posisjonen seg i forbindelse med fredskonferansen i Paris, der Spitsbergen-spørsmålet fant sin løsning.

Store Norske var altså ikke alene om å utnytte et nettverk av offentlige og private aktører for å fremme egne kommersielle mål, og samtidig arbeide for det vi litt upresist kaller nasjonale interesser. Tvert imot, i samtiden var det nokså vanlig med denne typen interessefellesskap på tvers av sektorene som gjerne var forankret med personlige og familiære bånd innenfor samfunnseliten. Det som gjør Store Norske spesielt interessant i denne sammenheng,

er flere forhold. For det første var selskapet den uten sammenligning største og viktigste norske aktøren på Svalbard, med eiere i det absolutte toppsjiktet av norsk næringsliv. For det andre hadde selskapet usedvanlig gode kontakter i regjeringen og statsforvaltningen, og ble tidvis en aktiv deltaker i politikk- og lovutvikling på Svalbard. For det tredje besto Store Norske som privat selskap gjennom seksti år, i motsetning til de fleste andre foretakene som enten gikk konkurs eller ble overtatt av staten – eller en kombinasjon. Hva var det ved Store Norske som gjorde at selskapet fikk denne spesielle posisjonen? Og hvordan var egentlig dynamikken mellom staten og selskapet i perioden 1916–1976? Temaet er stort; her må jeg begrense meg til noen faser og milepæler i forholdet.

Fødselshjelperne

Adolf Hoel skrev om etableringen av Store Norske:

Med dannelsen av dette selskap var en stor nasjonal sak brakt lykkelig i havn. De største og verdifulleste kullfelter på Spitsbergen var dermed sikret for Norge. Det kan med temmelig stor sikkerhet sies at om ikke dette hadde skjedd, ville Svalbard i dag ikke vært underlagt norsk suverenitet.¹

Geologen og aktivisten Hoel hadde selv en rolle som rådgiver ved anskaffelse av kullfelt på Svalbard, og tonet ikke akkurat ned sin egen historiske betydning. Likevel er hans perspektiv interessant som hypotese: Store Norske representerte en «nasjonal sak» som kan knyttes direkte til den norske suvereniteten. Er det noe hold i dette?

¹ Hoel, Adolf. Svalbard. Svalbards historie 1596–1965. Oslo, 1966: 796.

Etter 1906 vokste det frem et industrisamfunn i Longyeardalen med plass for 200-300 mennesker om vinteren. Bebyggelsen i den opprinnelige Longyear City ved foten av Platåfjellet besto helt til den ble ødelagt under andre verdenskrig, i et massivt tysk angrep 8. september 1943.

Foto: Store Norske

Det er åpenbart at oppkjøpet av de amerikanske okkupasjonene og anleggene i Isfjordenområdet økte de norske økonomiske og territoriale interessene på Svalbard. Før første verdenskrig var ACC i realiteten det eneste industriforetaket med permanent nærvær og løpende produksjon på øygruppen. I den grad tilstedeværelse og ressursutnyttning var en forutsetning for å kunne kreve og hevde territoriell overhøyhet, var dannelsen av Store Norske et viktig steg. Hoel og hans krets av ishavsaktivister mente nok det. Om dette var et synspunkt norske myndigheter faktisk delte i 1915–1916, er en annen sak. Ett år inn i verdenskrigen var kanskje forsyningssikkerhet viktigere enn drømmer om territoriell ekspansjon. Betegnende nok var det generaldirektør Platou i Norges Statsbaner som i første omgang forhørte seg med Hoel om muligheten for å skaffe kull fra Svalbard til erstatning for dyre britiske kull.

Det var imidlertid ikke bare NSB som engasjerte seg på statlig side. Politiske myndigheter kom raskt på banen, og i første rekke, bokstavelig talt, statsminister Gunnar Knudsen og utenriksminister Nils Ihlen. Begge tok personlig del i dannelsen av Spitsbergen-syndikatet, og statsministeren tegnet faktisk selv en større aksjepost. Ved å låne politisk – og privat – kapital til etableringen av Store Norske, ga regjeringssjefen et signal om at dette var «en stor nasjonal sak». Det stimulerte sikkert interessen og aksjetegningen blant private investorer og bidro til å realisere kjøpet av ACC. Men om Knudsens og Ihlens engasjement primært var praktisk-økonomisk begrunnet, eller om det var med tanke på å posisjonere Norge i strevet for suverenitet på Svalbard, lar seg ikke avgjøre uten videre. Både Ihlen og Knudsen var Venstre-politikere, industrialister og bedriftseiere; de så neppe noen motsetning mellom det å sørge for innenlands forsyningssikkerhet og å plante

norske flagg i ingenmannsland. Heller ikke har de vel hatt noen ideologiske anfektelser når det gjeldt offentlig-privat samarbeid; Knudsen og Ihlen gestaltet begge roller i ett.

Da Spitsbergensyndikatet startet sin virksomhet i Adventfjorden og Grønfjorden sommeren 1916, var det imidlertid som en selvstendig, privat bedrift.

Store Norske og traktaten

I 1915–1916 sto ikke spørsmålet om Svalbards folkerettslige status på noen politisk dagsorden. Den diplomatiske prosessen var lagt på is og den norske regjeringen hadde ingen intensjoner om å hente den frem igjen. Sett med norske øyne hadde ikke forhandlingene på konferansen i Kristiania i juni 1914 vært særlig løfterike. Noen form for norsk overhøyhet eller privilegert posisjon virket helt urealistisk, slik stemningen var.

Krigen endret imidlertid forutsetningene på flere måter. Ikke bare avvirket det amerikanske ACC virksomheten i 1915 og solgte seg ut til norske interesser, men eieren John M. Longyear ble den største aksjonæren i Store Norske og en støttespiller for både selskapet og Norge i Spitsbergen-spørsmålet. Folkerettsjuristen Robert Lansing, som kjente både Longyear og saken godt, ble USAs utenriksminister i 1915. I 1917 publiserte han en vitenskapelig artikkel der han slo til lyd for at Norge burde få suverenitet over øygruppen. Dette ble også USAs posisjon da saken kom opp under fredskonferansen i Paris to år senere. Den norske handelsflåten ytte uvurderlige bidrag til ententens krigføring, men med store kostnader – over to tusen sjøfolk omkom og kanskje så mye som halvparten av skipene gikk tapt i løpet av krigen. Ententemaktene, særlig Frankrike, var avhengig av norske råvarer, blant annet til produksjon

av ammunisjon. Norge var «den nøytrale allierte» som kunne ha håp om å bli kompensert for sine tap når krigen en gang var over.

Dette øyeblikket nærmet seg i 1918. Da våpenhvilen ble signert 11. november, var Russland i full oppløsning etter revolusjon, kapitulasjon og borgerkrig. Tyskland var krigens taper. Begge disse statene hadde engasjert seg i Spitsbergen-spørsmålet før krigen, men var nå utelukket fra å gjøre sine interesser gjeldende under fredsforhandlingene som skulle starte i januar 1919 i Versailles.

Norges dynamiske sendemann i Paris, minister Wedel Jarlsberg, meldte hjem at det kunne bli mulig å få løst Spitsbergen-spørsmålet til Norges fordel. Regjeringen konsulterte næringslivet, og spesielt Norges Rederiforbund, om hva som kunne være passende krav på fredskonferansen. Den fikk entydige råd om å gå for suverenitet over Spitsbergen. Det var kanskje å forvente – mange av skipsrederne hadde interesser i Store Norske og andre kullselskaper. Også da regjeringen sonderte med Stortingets utenrikskomite i november 1918, fikk den klar beskjed om å fremme krav i Paris om suverenitet på øygruppen. Wedel etterlyste ved flere anledninger instruksjoner om det samme, men regjeringen nølte – kanskje fordi den følte seg forpliktet av forhandlingene før krigen som baserte seg på fellesstyre. Først i mars 1919 fikk Wedel den instruksjonen han ønsket og Norge gikk ut med ønsket om suverenitet på Spitsbergen.

Prosesen som førte frem til undertegningen av «Traktat angående Spitsbergen» i 1920 er grundig studert og beskrevet av andre, for eksempel av Rolf Einar Fife i dette festskriftet. Vi må likevel spørre: Hadde Store Norske noen rolle? Svaret er ja, selv om vi nok ikke skal overdrive betydningen for utfallet. Som

nevnt trykket privat næringsliv på regjeringen for å gå inn for norsk suverenitet, blant dem flere aksjonærer i Store Norske. Selskapet var stadig i kontakt med Utenriksdepartementet (UD) på nyåret 1919. Helt konkret tok selskapet initiativ til en «uoffisiell», privat komitee som skulle utrede rettslige forhold knyttet til Spitsbergen-spørsmålet. Komiteen var ledet av professor og tidligere justisminister Fredrik Stang. Ellers besto flertallet av Store Norskes folk: styreformannen, advokat Carl Lundh, hans nestformann C. W. Eger, styremedlem Kristen Nygaard og direktør Karl Bay. UD var positiv til arbeidet, men deltok ikke direkte selv. Komiteen, derimot, utarbeidet et komplett traktatforslag basert på norsk suverenitet. Stang var til stede i Paris og bisto minister Wedel i juli 1919, da Norge ble bedt om å levere et utkast til traktat.

Statsviteren Willy Østreng fant store likheter mellom Stang-komiteens forslag og den endelige Svalbardtraktaten, og mente generelt at Store Norske som «sub-nasjonal aktør» øvde betydelig innflytelse på den norske politikktiformingen og resultatet i Paris. Når det gjelder selve traktatteksten, har andre ment at bidraget fra Wedels andre rådgiver, juristen Henri Fromageot i det franske utenriksdepartementet, var vel så viktig. Uansett kan det ikke være tvil om at Store Norske var særdeles aktive overfor utenriksledelsen gjennom hele 1919 for å sikre norske – og egne – interesser. Sett fra selskapets perspektiv var det viktigste å sikre gode rammevilkår for kulldriften: lov og orden, trygge eiendomsforhold og lav skatt.

Fornorskingen av Spitsbergen

Den 25. september 1919 godkjente fredskonferansens Høye råd traktatforslaget fra Spitsbergenkommisjonen. Da var traktatteksten i realiteten besluttet, og den norske regjeringen godkjente resultatet – muligens med et snev

av resignasjon over de rettighetene utenlandske borgere og selskaper ble gitt. Traktatens fulle tekst ble først allment kjent etter signeringen i februar 1920, og da blandet gleden over norsk suverenitet seg med skepsis og skuffelse når det gjaldt betingelsene knyttet til likebehandling, skattlegging, forsvarstiltak og så videre. Denne delte holdningen bredte seg også på Stortinget. Det ble derfor regjeringens politikk å føre en kamp mot traktatens begrensninger og styrke norske interesser før traktaten ble satt i kraft og suvereniteten overtatt. Det tok mer enn fem år – og seks forskjellige regjeringer.

Om Store Norske kunne være fornøyd med utfallet av forhandlingene i Paris høsten 1919, så slo alvoret inn allerede på nyåret: den 3. januar eksploderte Gruve 1 i Longyeardalen. Midt i mørketiden ble 26 mennesker drept og gruva rasert. Det var en tragedie både for det lille lokalsamfunnet og for selskapet. Den ble forsterket av den økonomiske krisen etter krigen. Kullprisene sank til 20-25 % av nivået under krigen. Banker og bedrifter gikk over ende. Store Norske, som hadde betalt gode utbytter til sine aksjonærer under krigen, ble helt avhengig av garantier og støtte fra staten, i likhet med de andre norske kullselskapene.

Til tross for – eller kanskje på grunn av – den vanskelige situasjonen, tok Store Norskes ledelse aktivt del i prosessen fra Spitsbergen-spørsmålet ble avklart i 1919-1920 og frem til Norge overtok suvereniteten over Svalbard i 1925. Jeg har kalt perioden en «fornorsking», både i overført og konkret forstand. Den handlet om å få en tjenlig bergverksordning på plass, om å sikre norske eiendomskrav, om tysk og russisk anerkjennelse av traktaten og om å lage lover for Svalbard som avklarte tilknytningsform for og administrasjon av øygruppen. I siste instans gjaldt det for regje-

ringen å nedkjempe Stortingets skepsis, slik at traktaten faktisk kunne bli ratifisert.

Store Norske hadde en åpenbar kommersiell interesse av å få løst flere av disse spørsmålene. Selskapets kunnskap og kompetanse ble samtidig etterspurt av staten, det vil si de departementene som iverksatte – og i stor grad utformet – regjeringens politikk. Særlig var Store Norskes styreformann Carl Lundh verdsatt. Som nevnt satt han i den private Spitsbergenkomiteen. Allerede i august 1919 ble så Lundh rekruttert av Justisdepartementet til komiteen som utarbeidet forslag til Bergverksordning. Så snart traktaten var signert, startet departementet arbeidet med lover. Også i denne komiteen satt Lundh. Ved årsskiftet 1922/1923 opprettet Utenriksdepartementet en såkalt prosessforberedelseskomite som skulle samordne de norske eiendomskravene overfor utenlandske interesser, krav som skulle avgjøres av en kommissær etter at traktaten var trådt i kraft. Komiteen ble ledet av ingen andre enn Carl Lundh. Og apropos fornorsking: Lundh ledet den navnekomiteen Handelsdepartementet satte ned i 1924, og som blant annet anbefalte at navnet på øygruppen ble endret fra Spitsbergen til Svalbard.

Det er grunn til å understreke at Store Norske i hele denne perioden var helprivat, selv om staten støttet selskapet gjennom garantier og forskuddsbetaling for kullkjøp. Store Norske hadde utvilsomt en privilegert posisjon med mulighet til å påvirke politiske og administrative prosesser som formet selskapets rammebetingelser.

Høyesterettsadvokat Carl Gottlob Fredrik Lundh (1866–1964) var Store Norskes dynamiske styreformann fra starten i 1916 og frem til 1928. Lundh (her barhodet) hadde mange hatter når det gjaldt Svalbard. I de kritiske årene fra fredskonferansen i Paris i 1919 deltok han i flere private og offentlige komiteer som la rammene for Norges suverenitet – og Store Norskes virksomhet – på øygruppen.

Foto: Store Norske

Suverenitet på sparebluss

Stortinget samtykket til ratifisering av traktaten sommeren 1924, med en viss resignert skuffelse over betingelsene som «væsentlig forringer værdien av denne høihetsret». Omtrent samtidig ble proposisjonen om lov for Svalbard lagt frem. Den ble imidlertid trukket og først fremmet året etter, i revidert form. Etter mange vidervedigheter ble loven vedtatt av Stortinget og endelig godkjent 17. juli 1925. Dermed var det endelig klart for overtakelse av suvereniteten.

Seremonien på Skjæringa 14. august foregikk på nokså nøkternt vis. Store Norske ble på kort varsel bedt om å ordne med flaggstang. Malingen var knapt tørr da justisminister Paal Berg presis klokken 12 ga ordre om å heise flagget. Overingeniør Sigurd Westby i Store Norske kommenterte begivenheten slik:

Og så gled splittflagget tiltops første gang på Svalbard. Og Svalbard's frie, men derfor iblandt litt bekymringsfulle tilværelse som «Terra Nullius» var slutt. «Vi» var blitt en del av Kongeriket Norge.²

Det er noe konkret og samtidig tungt symbolsk over dette: Store Norske skaffet ikke bare staten en flaggstang på Svalbard, men var på mange måter denne flaggstangen, suverenitetsmarkøren. De tunge økonomiske tidene etter krigen og usikkerheten omkring kulldriftens fremtid hadde gjort at staten – forstått som de politiske og administrative myndighetene – hadde valgt en billig løsning på administrasjonsspørsmålet. Willy Østreng har karakterisert det som et «minimumsregime» og en «laissez faire-periode».³ Lokalt var det stort sett en sysselmann og en bergmester som representerte staten. Ellers ble Svalbard administrert fra Handelsdepartementet i Oslo. Det vil si: i den grad styring var nødvendig. I bosetningene var det gruveselskapene som regjerte. Store Norske fant for eksempel ikke å kunne tilby husvære for sysselmann Bassøe da han kom høsten 1925, så han måtte flytte inn på statens telegrafstasjon i Grønfyorden.

Ved første øyekast kan det nok virke som om Norge ikke brukte ressurser på sin nye,

nordligste region, men begrepet «minimumsregime» trenger nyansering. I en sammenhengende krisetid som 1920-tallet var, brukte staten om lag 20 millioner kroner på å støtte norske gruveselskaper og kjøpe ut utenlandske interesser. Det utgjør til sammenlikning nesten halvparten av det Bergensbanen kostet. Allerede i 1920 opprettet Handelsdepartementet en egen Spitsbergen-kullkomite for å koordinere statsstøtten. Komiteen hadde seks hundre møter og gjennomførte flere reiser til Svalbard i sin virkeperiode frem til 1926. Staten sørget for at hovedkunden Norges Statsbaner kjøpte kull fra Svalbard-selskapene – og betalte på forskudd. Staten la også press på de offentlig støttede dampskipsselskapene om å gjøre det samme.

Staten førte altså en svært aktiv næringspolitikk når det gjaldt Svalbard. Det den *ikke* gjorde, var å begynne med statlig kulldrift. Staten overtok gjeld og bidro til å finansiere driften i de private selskapene inntil eienomskravene var sikret i 1925-1926, men så opphørte statsstøtten og virksomheten måtte legges ned. Noen av selskapene ble senere overtatt av staten, men ikke for å produsere kull. Det endret seg, som vi skal se.

Store Norske, derimot, fortsatte kulldriften som et privat selskap også etter 1925 – i hvert fall i navnet. I praksis hadde likevel staten ved Handelsdepartementet kontroll. I 1920-årene opparbeidet Store Norske betydelig gjeld til både Centralbanken og staten, til sammen om lag 7,5 millioner kroner. Etter at Centralbanken gikk konkurs i 1923, kjøpte staten opp gjelden og ble eneste kreditor i 1929. Handelsdepartementet satte dette året ned en Svalbardkomisjon som skulle gjennomgå statens økonomiske interesser på øygruppen. Kommissjonen la frem sin innstilling i 1931, og denne ble lagt til grunn av regjeringen.

² Westby, Sigurd. *Store Norske Spitsbergen Kulkompani 1916–1945*. Redigert av Birger Amundsen. Longyearbyen, 2003: 312.

³ Østreng, Willy. *Det politiske Svalbard*. Oslo, 1975.

78 | «I owe my soul to the company store», heter det i sangen. Gruveselskapene på Svalbard hadde lenge sine lokale pengevesen i form av betalingsmerker som ble brukt ved kjøp og salg i kompanienes utsalg. Store Norske utstedte slike «svalbardpenger» helt frem til 1980, da Sparebanken åpnet filial og Longyearbyen ble «normalisert» i monetær forstand. Ett av flere statlige inngrep i Store Norskes suverenitet.

Foto: Svalbard museum

Bjørnøen A/S og Kings Bay Kull Compani A/S ble overtatt av staten. Store Norske ble refinansiert, gjelden nedskrevet og staten tok pant i eiendommene. Selskapet måtte inngå en avtale som på alle måter sikret nasjonal, statlig kontroll, kjent som «1933-avtalen». Blant annet ble det stilt krav om at styre og representantskap måtte bestå av norske statsborgere og at 60 % av aksjekapitalen måtte være på norske hender til enhver tid. Eiendommer kunne ikke selges eller leies bort uten Handelsdepartementets godkjenning. Selskapet skulle stille grunn og kai gratis til disposisjon for statlige tjenestebehov, og også være behjelpelig med rimelig husvære og opphold for statens tjenestemenn.

Gjennom 1933-avtalen svinebandt staten Store Norske. I sitt innspill til Svalbardkomisjonen av 1929 pekte styret – med dårlig skjult bitterhet – på at om selskapet hadde fått anledning til å selge sin eiendom i Grøn-fjorden til det nederlandske gruveselskapet som startet opp Barentsburg i 1920, så hadde selskapet ikke hatt behov for å ta opp dyre lån hos Centralbanken og staten. Kanskje var det noe i denne rent bedriftsøkonomiske vurderingen, men staten satte foten ned for salg av eiendom til utlendinger i denne «fornorskingsfasen» og Store Norske var nødt til å føye seg etter de nasjonale hensynene, slik også de andre norske selskapene måtte.

Staten hadde tatt kontroll, men lot altså Store Norske fortsette som et privat selskap. Stortinget ønsket at «[...] selskapets private karakter bør for øvrig i størst mulig utstrekning bevaras.»⁴ Det kan nok ha vært et element av næringsliberal ideologi i dette; i Svalbardkommisjonen tok Christoffer Hornsrud fra Arbeiderpartiet dissens og gikk inn for full statlig overtakelse. Men det kan like godt ha vært pragmatisme: Store Norske drev godt og forholdt seg lojalt til Handelsdepartementets direktiver. Det må ha fortonet seg som en enkel og økonomisk effektiv måte å sikre norsk nærvær på, og ikke minst bidra til arbeidsplasser, skatteinntekter og kullforsyning i en krisetid for landet. Selskapet pekte ofte på dette og hadde utvilsomt en selvbevissthet omkring det å gi innhold til norsk suverenitet på Svalbard.

Ny krig, nye kriser

Store Norske ble nasjonalisert i de kaotiske maidagene i 1940, men det lyktes selskapet å omgjøre dette. I det første krigsåret fortsatte kulldriften på Svalbard, både den norske og sovjetiske. Sommeren 1941 ble det imidlertid besluttet i London å evakuere bosetningene, noe som skjedde i månedsskiftet august-september – uten at den tyske okkupasjonsmakten oppdaget det. Den britiske evakueringsstyrken satte viktig infrastruktur ut av spill og kullagrene ble antent for ikke å komme tyskerne til nytte.

Store Norske-ledelsen, med blant andre direktør Einar Sverdrup og styreformann Hilmar Reksten, etablerte kontor i London. De presset på den norske eksil-regjeringen og på britiske militære myndigheter for å få sendt en

ekspedisjonsstyrke til Svalbard. Militært sett var det begrunnet i behovet for etterretning og værvarsling, men Sverdrup og Rekstens fremste motivasjon var å sikre gruvene mot ytterligere ødeleggelse. Sverdrup, som var offisersutdannet, ledet selv «operasjon Fritnam» i 1942 med soldater som for en stor del var tidligere Store Norske-ansatte. Han og fjorten andre ble drept da ekspedisjonen ble angrepet av tyske fly i Grønfjorden, men en liten norsk garnison ble opprettet og besto gjennom krigen. Den kunne ikke forhindre at Longyearbyen og gruvene ble nesten totalt ødelagt under et overveldende tysk angrep i september 1943.

Gjenreisningen kom i gang allerede fredsommeren 1945. Den dynamiske styreformann Reksten hadde sørget for å bestille viktig produksjonsutstyr i England og USA med valutilån fra staten, slik at kulldriften kom raskt i gang. Store Norske søkte krigsskadeerstatning og fikk utbetalt 16,5 millioner kroner i 1948. Dette var langt fra nok til å dekke alle investeringene som trengtes, så staten stilte igjen opp med lån, kreditt og garantier. I perioden fra 1945 og frem til Store Norske begynte å få driftsbevilgning over statsbudsjettet i 1971, ga staten om lag hundre millioner kroner i støtte i form av lån, garantier og direkte bevilgninger.

Etter krigen oppsto den eiendommelige situasjonen at det private Store Norske fikk konkurranse av det statseide Kings Bay. Staten gikk altså nå selv direkte inn i kulldrift, og begrunnelse var behovet for energi til gjenreisningsarbeidet. Problemet var at Kings Bay-gruvene bokstavelig talt var livsfarlige. Det var alvorlige eksplosjonsulykker i 1948, 1952 og 1953. Ulykkene ble gransket. Stortinget var kritisk til at Industridepartementet tilsynelatende ikke fulgte opp eieransvaret for

⁴ Budgett-Innst. S. nr. 85 (1932). Utenriks- og konstitusjonskomitéen.

«Ingerfem», første båt i 1961. For et samfunn som stort sett var isolert i vinterhalvåret, var første og siste båt en viktig, nærmest rituell begivenhet i folks Svalbard-liv. Det gjaldt trass i at Braathens S.A.F.E. landet passasjerfly på vinterstripen i Adventdalen allerede fra 1959, og selv etter at Svalbard lufthavn åpnet for regulær trafikk i 1975.

Foto: Olav Ragnar Tysnes/Svalbard museum

sikkerheten. Nedlegging ble vurdert, men i stedet ble det satset tungt på modernisering av kulldriften. Store Norske opplevde at staten prioriterte sitt eget selskap, men i lys av den støtten de selv mottok, var det neppe grunnlag for sjalusien.

Fra 1958 styrte Industridepartementet Kings Bay direkte gjennom at departementsråden selv ble styreleder. Han og den mektige byråsjefen i Bergverkskontoret, Harry Lindstrøm, engasjerte seg sterkt i kulldriften på Svalbard. På dette tidspunktet var det avsetningskrise og lave kullpriser, noe som skjerpet konkurransen mellom Kings Bay og Store Norske. Etableringen av det statlige Norsk Kokksverk i Mo i Rana var et ledd i Arbeiderpartistatens aktive industripolitikk og skulle sikre avsetning av kull fra de norske kullselskapene, både

Kings Bay og Store Norske. I departementet begynte Skjerdal og Lindstrøm å arbeide med planer for sammenslåing av de to selskapene, under statlig eierskap. Ulykken i Esther-gruva 5. november 1962 og den påfølgende Kings Bay-saken, som igjen førte til gransking av Industridepartementet, satte en stopper for disse planene; kulldriften i Ny-Ålesund ble lagt ned på årsdagen etter ulykken.

Dermed sto Store Norske igjen som den eneste bedriften med et stabilt norsk nærvær av noe omfang på Svalbard, om lag 700–800 mennesker i Longyearbyen. Både Industridepartementet og politiske myndigheter erkjente at det ikke fantes reelle alternativer til Store Norskes kulldrift dersom en ville opprettholde norsk virksomhet på øygruppen. Og det ville myndighetene definitivt under

Store Norskes variant av åpen bil ble stilt til disposisjon da statsminister Einar Gerhardsen med familie var på besøk i 1958. Gerhardsen var en varm tilhenger av norsk kulldrift på Svalbard. Det er en skjebnens ironi at han ble felt i 1963 nettopp som følge av gruveulykke året før, i statens eget Kings Bay Kull Compani.

Foto: Leif Archie Grøndal/Grøndal Foto

den kalde krigen, da det var over to tusen sovjetiske borgere på Svalbard fordelt på to-tre bosetninger. I stortingsproposisjon nr. 51 (1967–68) om lån og bevilgninger til Store Norske, går det frem at departementene hadde lett forgjeves etter alternative næringsveier. Norsk suverenitet på Svalbard var riktig nok ikke avhengig av næringsvirksomhet, men

[etter] Svalbardutvalgets oppfatning tilsier imidlertid nasjonale interesser at også norsk næringsvirksomhet på Svalbard søkes opprettholdt. Staten bør om nødvendig være villig til – innen rimelige grenser – å satse kapital for at norsk næringsvirksomhet kan fortsette. Man bør herved være beredt til å ta en viss risiko for at investeringer og garantier kan lede til tap.

Det interdepartementale Svalbardutvalg definerte ikke hva som kunne være «rimelige grenser», men denne proposisjonen handlet om et investeringslån på 32 millioner kroner for å åpne Gruve 6, et annet lån på 18 millioner og en bevilgning på 4 millioner til undersøkelser av en fremtidig Gruve 7 på statens grunn. Som nevnt, fra 1971 ble Store Norske tilført årlige tilskudd fra det ordinære statsbudsjettet, der Stortinget også fastsatte produksjonsvolumet. Store Norske var definitivt et instrument for staten på Svalbard; det var ikke mye igjen av det selvstendige selskapet.

Epilog: Statens stedfortreder

1970-tallet markerer et skille i svalbardpolitikken som blir oppsummert i den første brede,

samlede stortingsmeldingen om Svalbard etter krigen, nr. 39 (1974-75). Her heter det:

Ut fra de spesielle forhold som gjør seg gjeldende med hensyn til Svalbard har det stor betydning at staten har størst mulig grad av styring og kontroll med norsk virksomhet på Svalbard. Det er ikke tilfredsstillende å overlate til private interesser å treffe avgjørelser om omfanget av det fortsatte nasjonale engasjement.

De private interessene det er snakk om her, er naturligvis Store Norske. Selv i en byråkratisk-politisk språkdrakt fremstår utsagnet som nokså spisst. Ville ikke staten lenger bruke selskapet som sin stedfortreder på Svalbard?

Siden 1960-årene hadde staten måttet bruke stadig større midler på holde Store Norskes kulldrift – og dermed lokalsamfunnet i Longyearbyen – i live. På 1970-tallet oppsto det en ressurskrise, og selskapet la planer for en utbygging av Svea som ville koste nærmere en halv milliard kroner. Staten planla på sin side både å styrke den lokale offentlige administrasjonen og kommunikasjonene, ikke minst å bygge helårs flyplass. Det var også et tverrpolitisk ønske om å bedre levekårene i Longyearbyen, særlig når det gjaldt bolig. Med de tunge investeringene som lå foran, og den «normaliseringen» av lokalsamfunnet stortingsmelding 39 så for seg, var det klart at staten måtte ta styringen i større grad.

I 1973 ble aksjekapitalen i Store Norske utvidet og staten kjøpte seg opp, slik at den kontrollerte en tredjedel av aksjene. Det var likevel ikke noe utbredt ønske eller krav den gangen, verken lokalt eller sentralt, om at staten skulle overta selskapet fullstendig. Imidlertid fikk storaksjonær Hilmar Reksten likviditetsproblemer i sin rederivirksomhet og inngikk en avtale med staten om salg av

sine aksjer til 700 % overkurs. Da de andre aksjonærene fikk rede på dette, forlangte de samme gunstige tilbud. I 1976 bevilget Stortinget de 67 millionene som skulle til for å løse ut alle aksjonærene – på én prosent nær. Planlagt eller ei – Store Norske ble en del av staten.

Den prektige Sysselmannsgården ble bygd i 1949–1950. Da Store Norske skulle bygge taubanelinjen innover Adventdalen til Gruve 5 i 1957, gikk den ønskede traseen rett over sysselmannens kombinerte kontor og bolig. Selskapet tilbød seg å flytte bygningene til en annen tomt, men Justisdepartementet takket nei. Etter at en kullkibb falt ned i taket på Sysselmannsgården, ble det bygd et sikringsnett. Kulltransporten, og ikke minst den såkalte «hengeskøya», var en kilde til irritasjon for alle sysselmenn frem til taubanen ble lagt ned i 1987. Sentralen i bakgrunnen og hele taubanesystemet i Longyearbyen er for lengst høyt skattede, fredede kulturminner – i likhet med Sysselmannsgården.

Foto: Märta Söderholm/Store Norske

I seksti år var Store Norske et privat selskap med en helt spesiell, privilegert rolle på Svalbard. Gjennom skiftende politiske og økonomiske tider fungerte selskapet som et instrument for norsk svalbardpolitikk. I det store og hele fulgte Store Norske lojalt opp myndighetenes ønsker, også når selskapet ikke hadde

Gruve i solnedgang, i overført betydning. Store Norskes siste produserende kullgruve på Svalbard, Gruve 7, ble lagt ned i juni 2025. For det tradisjonsrike kullselskapet er det vel helst Gruve 3 – museumsgruva – som representerer fremtiden i så måte. Men Store Norske har andre oppgaver, og vil også fremover være en sentral aktør i Longyearbyen og på Svalbard.

Foto: Tommy Dahl Markussen

en egeninteresse av det. For eksempel ble Store Norske brukt til å kjøpe eiendommer som Sveagruva, Grønfjordbotn, Colesbukta og Bjørnøya. Staten ga rente- og avdragsfrie lån til formålet og la alskens heftelser på eiendommene – av nasjonale hensyn. Alt tyder også på at Handelsdepartementet og dets etterfølger Industridepartementet hadde et godt og tillitsfullt forhold til selskapet gjennom

det meste av perioden. Store Norske var rett og slett et hensiktsmessig virkemiddel for å opprettholde norsk nærvær og virksomhet på Svalbard. Når staten likevel overtok selskapet i 1976, var det dels fordi anledningen bød seg ved at storaksjonærene ville selge seg ut, dels fordi nye tider krevde nye løsninger – *company town*-modellen var blitt en anakronisme.

8

Om polititjeneste, redning og beredskap i Norges nordligste region

Av Kjerstin Askholt

Kjerstin Askholt er politimester i Agder politidistrikt siden 2021. Hun var sysselmann på Svalbard i perioden 2015 til 2021. Askholt har bakgrunn fra Justis- og beredskapsdepartementet, og har jobbet i ulike stillinger i justissektoren siden 1988, blant annet som avdelingsdirektør i Kriminalomsorgsavdelingen, underdirektør på Bredtveit kvinnefengsel og ekspedisjonssjef i Polaravdelingen. Askholt er cand. jur. fra Universitetet i Oslo 1988, og har gjennomført Forsvarets sjefskurs i 2011.

I seks år, fra 2015 til 2021, hadde jeg det privilegiet å være sysselmann på Svalbard. På min vakt skjedde det mange alvorlige hendelser. I artikkelen her vil jeg dele noen betraktninger, erfaringer og min lærdom fra det som er en helt spesiell jobb i den norske statsforvaltningen. Jeg vil i hovedsak legge vekt på rollen som øverste leder for etatens oppgaver innen polititjeneste, redning og beredskap, et saksfelt som var svært krevende og måtte løses under spesielle forutsetninger. Men først et lite historisk tilbakeblikk.

Historien om eventyr og tragedier

Helt siden Svalbard ble oppdaget av Willem Barents i 1596, har øygruppen tiltrukket seg oppdagere og ekspedisjoner av ulike slag. Hvalfangerne var de første. Senere kom fangstfolk, oppdagere og vitenskapelige ekspedisjoner. Deretter fulgte ulike industrieventyr og etablering av gruvedrift og forskning, særlig innen naturvitenskap. De siste tiårene også klimaforskning, utdanning, satellittvirksomhet, reiselivsnæring og individuelle ekspedisjoner.

Drivkraften bak mye av aktiviteten har ofte vært et ønske om enten et bedre liv, muligheten for rikdom eller anseelse, ny kunnskap og viten, eller det spektakulære ved å gjennomføre noe ingen har gjort før.

En ukuelig optimisme og positivitet, og et brennende engasjement av ulikt slag er ting jeg forbinder med mye av virksomheten på Svalbard opp gjennom tidene. Samtidig har aktivitet på øygruppen ofte vært forbundet med fare, på grunn av bl.a. lave temperaturer, ekstreme vær- og vindforhold og øde beliggenhet. Aktørene har likevel vært villige til å ta en til dels høy personlig risiko for å nå de målene de har satt seg.

Derfor er tragediene også en tydelig del av Svalbards historie. Sterke historier hvor lykken har snudd og endt i forferdelse.

En av de mange polartragediene er den svenske Andrée-ekspedisjonens forsøk på å nå Nordpolen i luftballongen «Örnen» i 1897. Den strandet i isen, og ekspedisjonsmedlemmene tok seg til Kvitøya, helt nordøst på Svalbard, der alle omkom.

Foto: Norsk Polarinstittutt

Fram til Svalbard ble en del av Norge, var øygruppen «no man's land», uten myndighetsapparat av noe slag. Den enkelte måtte klare seg som best en kunne om uhellet var ute. Og om det ikke var andre mennesker i nærheten endte det ofte med ulykke og død. Det skulle også gå lang tid før det ble etablert en redningstjeneste på Svalbard etter moderne standard. I sysselmannsetatens første år besto myndighetsutøvelsen av noen få ansatte, med hundespann og en tjenesteskute som eneste transportmidler på den veiløse øygruppen. Etter hvert ble dette apparatet bygd opp og ut, men det er først i de siste tiårene at den offentlige redningstjenesten, med snøscootere, beltevogn, inspeksjonsbåter og spesialutrustede helikoptre, i samspill med et moderne tjenestefartøy, har funnet sin form slik den fremstår nå.

Lenge var hundespann eneste fremkomstmiddel i terrenget. Litografiet «Det meste er nord» av Olaf Storø, gjengitt her med tillatelse fra kunstneren, viser sysselmannsfullmektig Helge Ingstad med hundespann en gang på 1930-tallet.

Foto: Privat

I dag tar vi en velfungerende redningstjenestene nesten som en selvfølge. Det gjelder også på Svalbard. Allikevel er det noen forskjeller mellom systemet på fastlandet, og hvordan tjenesten fungerer på Svalbard. I det følgende skal jeg gjennom noen personlige erfaringer forsøke å belyse dette.

Svalbard blir en del av Norge og Norge får en sysselmann

Fra Svalbardloven trådte i kraft 14. august 1925, har Svalbard vært en del av Kongeriket Norge. Lovens § 5 opprettet stillingen som sysselmann på Svalbard – statens øverste representant på øygruppen, som politimester og med samme myndighet som en fylkesmann. Fra 2021 ble tittelen fylkesmann endret til

Mye har skjedd på de om lag nitti årene som har gått siden Ingstad var ute med hundespannet på bildet over. Sysselmesteren har nå bl.a. et spesialutrustet tjenestefartøy og en helikoptertjeneste med to Super Puma redningshelikoptre til sin disposisjon, i tillegg til bl.a. beltevogn, snøscootere, biler og mindre fartøyer.

Foto: Stein Olav Bredli/Sysselmesteren på Svalbard

statsforvalter, og fra samme år endret sysselmannen tittel til sysselmester. I artikkelen her vil jeg derfor gjennomgående benytte disse nye betegnelsene. Jeg er likevel stolt av å ha vært den siste som etter endt åremålsperiode på seks år trådte av som sysselmann på Svalbard.

Rollen som politimester og statsforvalter på Svalbard har en del tilleggsutfordringer og særtrekk sammenlignet med tilsvarende stillinger på fastlandet. Dette har selvsagt variert noe over tid, men noen elementer går igjen. Som politimester har sysselmesteren i tillegg til politi- og påtaleoppgaver, også ansvar for redningstjenesten på hele øygruppen, med de store havområdene rundt – ofte under svært krevende forhold. I tillegg har sysselmesteren statsforvalterrollen i den sivile beredskapen.

Av helt spesielle særtrekk vil jeg nevne disse:

- En svært krevende arktisk natur som er nådeløs når den viser seg fra sin mest brutale side.
- Enorme hav- og landområder. Landarealet tilsvarer omtrent Finnmark og Troms til sammen. Likevel veiløst, med svært lite infrastruktur, og store avstander, også til forsterkninger fra fastlandet når det trengs.
- Ansvar for innbyggere og tilreisende fra veldig mange ulike nasjoner, med den kompleksiteten dette innebærer når ulykken inntreffer. Av den grunn blir medietrykket også ofte svært stort, med henvendelser fra hele verden når noe skjer.
- Stor aktivitet, særlig i sommersesongen, med blant annet svært mange passasjer- og fiskefartøyer i fart rundt hele Svalbard og i havområdene rundt.

- En region med høye miljømål, med store nasjonalparker, naturreservater og fuglekolonier. Svalbard har umistelige miljøverdier som kan rammes når ulykker skjer.
- Begrensede offentlige ressurser, og avhengighet av forsterkninger fra fastlandet for å håndtere større hendelser. Derfor ofte et «tidsvindu» der det er nødvendig å holde stand på egenhånd i påvente av tilførsel av ressurser. Av nevnte grunn et helt særegent samarbeid med, og avhengighet av, lokale frivillige som gang på gang danner «et lag», med en unik evne til å jobbe utradisjonelt og godt sammen når det gjelder som aller mest.

For å belyse disse særtrekkene kunne jeg ha valgt fra en lang liste av hendelser som mine forgjengere har hatt ansvaret for å håndtere opp gjennom årene. Store gruveulykker og -branner. Skred i terrenget som har tatt liv. Isbjørndrap. Helikopter- og flyulykker – med Operafjellulykken i 1996 som den største flyulykken på norsk jord. Grunnstøtinger og forlis med cruiseskip og fiskebåter langt mot nord, som «Njord»-ulykken som ga støtet til en større oppgradering av Sysselmesterens helikoptertjeneste. Listen er dessverre lang, og heller ikke uttømmende. Jeg velger likevel å dele noen personlige erfaringer fra hendelser som skjedde i min tid som sysselmester.

Jeg har alltid vært fascinert av polarhistoriene, de var både spennende og eventyrlige, og jeg slukte dem som en form for «spenningsromaner», lenge før jeg fikk jobben som sysselmester. Det skulle vise seg at det var stor forskjell på å sitte trygt hjemme og lese gamle spennende historier, og det å få det personlige ansvaret for folks trygghet på et sted som Svalbard. Da jeg søkte stillingen fikk jeg spørsmål om hva som var det verste

som kunne skje, om jeg skulle få jobben. Jeg husker godt svaret mitt, og det var at om det skulle skje en stor ulykke det første halvåret i jobben – ja, da ville ikke det være ideelt. Og det var nettopp det som skjedde, to måneder etter at jeg tiltrådte høsten 2015.

Skredet i Longyearbyen 19. desember 2015. Naturen på sitt mest brutale – og frivillighet på sitt aller beste

Når større ulykker skjer på fastlandet er tilgangen til ressurser som oftest stor, og som regel ikke så langt unna. På Svalbard er dette veldig annerledes. Da det store snøskredet gikk i Longyearbyen 19. desember 2015 var det polarnatt, det vil si at det er helt mørkt hele døgnet gjennom. Mange av de ansatte hos Sysselmasteren hadde reist ned til fastlandet på juleferie, så vi var kun åtte igjen på politiavdelingen.

Sukkertoppen, det vakre fjellet i sentrum av byen. Her gikk det plutselig et skred på en størrelse man aldri hadde sett. «Helt stille» tok skredet tak i elleve hus. Tjuefem mennesker oppholdt seg der – flere av disse ble totalt begravet. Eneste lyd var strømledningene som røk. Så var helvetet løs.

Skredet som gikk midt i Longyearbyen var en katastrofe som kom som et sjokk, og endret livet til mange, inkludert meg selv. I denne artikkelen skal jeg nøye meg med kort å trekke fram det spesielle med å lede arbeidet for politi- og redningstjenesten på Svalbard.

Det var ingen mulighet til å organisere arbeidet i stab slik det etter boka ville vært gjort på fastlandet. Ansatte som var tilgjengelig stilte opp, mens andre var direkte berørt av hendelsen. Linjeledelsen ble forsterket med representanter fra de frivillige og andre sam-

arbeidsaktører til en form for «stridsledelse» på Sysselmasterkontoret.

Jeg husker fortsatt ansiktene på de politi-ansatte da den nye politimesteren kom inn på stabsrommet og skulle lede arbeidet. Den dagen lærte jeg verdien av tillitsbasert ledelse, og jeg ledet etter et prinsipp som ble uttalt på følgende måte da jeg måtte sette meg i førersetet: «Gjør jobben slik dere pleier, dette har dere svært god kompetanse på, nå er det kun liv og helse som gjelder de neste timene. Jeg skal være i ryggen deres uansett hvordan dette går – vi må bare gjøre vårt aller beste sammen». Deretter var vi i gang.

Det var langt til fastlandet og bistand derfra. Vi måtte derfor klare oss på egenhånd i de første og kritiske timene, og gjøre bruk av lokale ressurser som best vi kunne.

To meget dyktige innsatsledere ledet en hel by med frivillige og gode samarbeidsaktører på hendelsesstedet, og en svært solid stabssjef ledet det operative stabsarbeidet for politiavdelingen. Sammen med resten av de ansatte hos Sysselmasteren, samarbeidsaktører og frivillige ble det lagt ned en helt avgjørende innsats.

Skuffe for skuffe ble snøen båret ut av skredområdet. Ødelagte bygninger, skutere og biler på taket ble forsert, målrettet etterretningsarbeid ble utført for å prioritere søksområder, lyskastere fra flyplassen gav bedre oversikt i polarnatten, og skuffer fra sportsbutikkene, dosere og større utstyr fra Store Norske var nødvendig i arbeidet med å flytte snømassene. Dugnadsviljen og kreftene til befolkningen viste seg å være nesten utømmelige.

Uten skredvarslingssystem på plass ble det mitt ansvar å sende to hundre frivillige inn i

19. desember 2015. Tragedien har rammet Longyearbyen. En hel by står sammen i letingen etter overlevende i snøskredet, som tok to menneskeliv.

Foto: Svein Berg/Sysselmasteren på Svalbard.

skredområdet for å lete sammen med politiet. Alle bidro i et rasende tempo i tre og en halv time. Da var selve redningsaksjonen over, alle savnede var redegjort for. Av de tjuefem som ble tatt av skredet overlevde tjuetre. Sju overlevde mirakuløst tiden begravet under snøen, to umistelige innbyggere døde.

Deretter fulgte et oppfølgingsarbeid som nå er kronet med «ferdigstilt skredsikring» av Sukkertoppen og markering i april 2025. For min del preget det viktige oppfølgingsarbeidet hele min periode som sysselmaster, og da særlig i rollen som statsforvalter. Jeg synes Sukkertoppen i dag framstår som vakker i «sin nye skredsikrede drakt». Jeg er også stolt av samarbeidet vi klarte å få til med Longyearbyen lokalstyre, Store Norske, Longyearbyen Røde Kors Hjelpekorps, UNIS og alle andre gode krefter i Longyearbyen.

Som politimester på Svalbard lærte jeg at ingen ting er umulig når gode kolleger, en fantastisk frivillighet og alle andre samarbeidsaktører klarer å danne «ett lag». Et stort og svært utradisjonelt lag da det gjaldt som aller mest. Det vi manglet i profesjonalitet tok vi igjen på en helhjertet laginnsats! Vi jobbet til vi stupte. For egen del lærte jeg også viktigheten av å stole på min egen ledererfaring, og på bakgrunn av den «tørre å ta tydelige beslutninger» uten å dvele for mye ved den personlige risikoen det kunne innebære. 19. desember 2015 hadde vi ikke tid til å nøle, tiden betydde alt i redningsarbeidet. Vi stolte på hverandre den dagen, hadde tillit, og turte å tenke utradisjonelt. Det gav korte beslutningslinjer og effektivitet i redningsarbeidet.

Når jeg ser tilbake på selve redningsarbeidet den dagen skredet gikk, vil jeg for alltid huske

bildet av politiets innsatsledere sammen med de ca. to hundre frivillige fra Longyearbyen som sto klare til å bistå i søket. Samarbeidet som oppsto da det gjaldt som mest, reddet mange menneskeliv den dagen. Det rører meg fortsatt når jeg snakker om det. Jeg lærte også at vi mennesker blir veldig små i møte med naturen når den slår til på sitt mest brutale, og tapet av de to innbyggerne er fortsatt vondt å snakke om, vi ønsket alle så inderlig at det skulle gå bra.

Til sist lærte jeg at all form for øvelse er gull verd den dagen det er alvor og sekundene teller. Heldigvis hadde min forgjenger og mine gode politikolleger gjort nettopp det. Det er jeg takknemlig for. Laginnsatsen og samarbeidet er jeg fortsatt stolt over å ha vært en del av.

Helikopterulykken ved Barentsburg i oktober 2017

En helt vanlig dag på jobb i oktober 2017 ble brått endret da politiet ble orientert om at et av de to helikoptrene som det russiske gruveselskapet Trust Arktikugol bruker i gruvevirksomheten var savnet. Helikoptret var på retur fra Pyramiden, med åtte personer om bord, og tårnet hadde mistet kontakten med det. På Svalbard har Sysselmesteren ansvaret for lokal redningssentral (LRS) organisert under Hovedredningssentralen i Nord-Norge (HRS-NN). Det gjelder uansett hvem som forulykker. Denne gangen gjaldt det våre russiske naboer i Barentsburg.

To parallelle «løp» ble iverksatt. En redningsaksjon ledet fra HRS-NN og gjennomført av politiet/LRS på Svalbard ble satt i gang umiddelbart. Samtidig ble russiske myndigheter holdt orientert om arbeidet. Det ble tidlig klart at de ønsket å bistå i arbeidet ved å sende en bistandsressurs til Svalbard, og vi takket ja til dette. Dette var ikke første gang – også

etter Operafjellulykken i 1996 var russiske myndigheter tett på. Vi kunne derfor dra nytte av erfaringer som ble gjort den gangen. De neste to ukene gjennomførte vi så en svært spesiell aksjon som inkluderte svært mange, også en russisk bistandsenhet – alt ledet av Sysselmesteren på Svalbard.

Russerne ankom midt på natten i en svær Iljusjin-maskin, hvor det rullet ut lastebil, utstyr og 45 mannskaper. Vi tok imot dem på flyplassen, og gjennomførte første ordremøte der. Jeg kommer nok aldri til å glemme blikkene på disse røslige redningsarbeiderne da de skjønnte at det var «ei lita dame» som skulle lede arbeidet. Jeg vil ikke si at jeg kjente på at jeg var godtatt fra første dag, men tillit er noe en må bygge opp og det kom seg raskt.

Redningsaksjonen gikk raskt over til en aksjon med søk etter antatt omkomne. Ingen overlever dessverre lenge i vannet på Svalbard. Vi ville imidlertid så gjerne finne de omkomne for å få dem hjem til sine familier og pårørende, og vi ønsket at de pårørende skulle kjenne på at vi gjorde alt vi kunne for å få det til. Lik behandling av alle som bor på Svalbard i slike ulykker er viktig for norske myndigheter. I fjorten dager jobbet vi sammen, Sysselmesteren med våre ressurser, Kystvakten, Statens Havarikommisjon, Justis- og beredskapsdepartementet, Utenriksdepartementet og bistandsressurser fra politiet på fastlandet, Longyearbyen Røde Kors Hjelpekorpset, UNIS, frivillige i byen, Longyearbyen lokalstyre og altså en russisk bistandsressurs. Helikoptret ble etter hvert funnet på 200 meters dyp, og en av de omkomne ble lokalisert rett ved.

Det ble søkt videre langs sjøbunnen over store områder. Søkelag med norsk politi som leder, Røde Kors, og russisk bistandsressurs

gjennomførte store strandsøk sammen. Til slutt skjønnte vi og konkluderte med at de forulykkede nok ikke ville bli funnet. En vond erkjennelse, men viktig at vi kom fram til den konklusjonen sammen.

Sammen gjennomførte vi derfor en verdig seremoni om bord på Sysselmesterens tjenestefartøy «Polarsyssel», hvor blomster ble lagt på havet for å hedre de omkomne. Vi dro også til Barentsburg og gjennomførte en sørgeseremoni sammen med innbyggerne som hadde mistet gode kolleger. Vi bygget tillit og respekt for hverandre gjennom disse to ukene.

Daværende sysselmann Kjerstin Askholt legger blomster på havet under minnemarkeringen om bord på MS «Polarsyssel» 9. november 2017.

Foto: Frede Lamo/ Sysselmesteren på Svalbard

Jeg har aldri senere vært med på et tilsvarende utradisjonelt samarbeid. Jeg ser i dag tilbake på dette som et godt minne midt i tragedien. Jeg har lært at vi kan få til mye sammen, så lenge vi klarer å bygge et samarbeid basert tillit og gjensidig respekt for hverandre og hverandres ulike roller. Dette

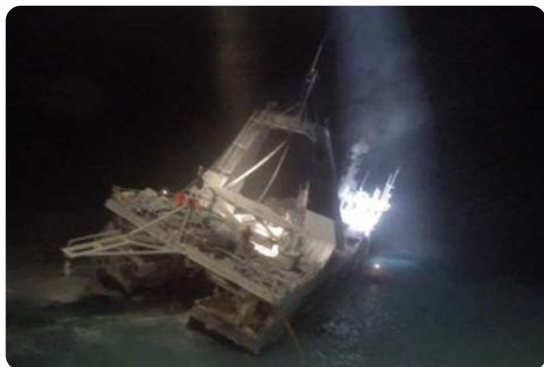
er enklere når deltakerne kjenner hverandre, men mye vanskeligere når vi er fremmede og fra ulike kulturer. Vi fikk det allikevel til, og minnet om det er jeg glad for å ha med meg. De gangene jeg i dag strever med å etablere gode samarbeid minner jeg meg selv på dette og tenker at klarte jeg det der, ja da kan jeg få det til nesten hvor som helst.

Forliset av «Northguider» i Hinlopen i desember 2018

28. desember 2018 gikk reketråleren «Northguider» på grunn i Hinlopenstretet helt nord på Svalbard. Fjorten norske sjøfolk trengte umiddelbar hjelp for å evakuere det forliste skipet. Ute var det effektive førti minusgrader og snøstorm. Det ble raskt klart at Sysselmesterens helikoptre var eneste ressurs som kunne nå båten i tide. Hinlopen er et sted uten digital dekning, og det var sparsomt med informasjon om hva som ville møte redningsmannskapet om de klarte å komme fram. Helikopterbasen på Svalbard har svært erfarne og dyktige helikoptermannskap, og dette var helt avgjørende denne dagen. De valgte å påta seg redningsoppdraget. På HRS-NN og i Sysselmesterens stabsrom fulgte vi helikoptrene på BarentsWatch, uten å kunne ha oversikt over selve gjennomføringen. Ny anestesilege om bord på helikopteret hadde kanskje den mest treffende beskrivelsen av hvordan arbeidsforholdene var på stedet. «Da vi til slutt fant båten i stummende mørke, lyskasteren ble skrudd på og helikopterdøren ble åpnet var det som å se rett inn i et 'rent helvete'».

Som ansvarlig for LRS Svalbard fulgte en vanskelig ventetid til de to helikoptrene var vel tilbake på basen, etter en svært krevende redningsoperasjon. Samtlige om bord på «Northguider» kom trygt tilbake i Longyearbyen sammen med helikoptermannskapene. Dette var i ytterkant av det som var mulig

å gjennomføre av en slik redningsaksjon. Det viste seg at det var holdt en øvelse med akkurat denne båten året før, og det bidro nok til det gode resultatet.

Dette synet møtte helikoptermannskapet da Sysselmesterens to helikoptre kom frem til den forliste tråleren «Northguider» i Hinlopenstretet 28. desember 2018. Bildet er fra en video tatt med redningsmannens «GoPro»-kamera.

Foto: Arne-Marius Pettersen/CHC

Straks redningsaksjonen var gjennomført startet del to av arbeidet vårt hos Sysselmesteren. En oljevernaksjon ble iverksatt for å tømme skipsvraket for olje.

En henstilling til Forsvaret ble sendt om å få benytte Kystvakten og KV Svalbard. Kystverket ledet aksjonen overordnet med stø hånd, mens Sysselmesteren ledet arbeidet lokalt, og hadde ansvaret for alle som deltok i aksjonen. Turistnæringen og UNIS stilte med ulike typer kompetanse og frivillige fra Longyearbyen stilte som isbjørnvakt under arbeidet. Eneste måte å tømme båten for olje på viste seg å være med svære oljefat om bord i småbåter. Disse seilte tur/retur KV Svalbard som lå et stykke unna, grunnet urent farvann. Deretter ble oljen pumpet over på skipets egne tanker. Rundt sytti turer ble det i sterk kulde, totalt mørke og med isbjørnvakt for å trygge alle

som deltok på denne veldig utradisjonelle dugnaden. Takket være en formidabel innsatsvilje ble all olje fjernet, og skrekks scenariet hvor natur og dyreliv kunne ha blitt forurenset av olje var avverget. Det var en god dag på jobb.

Det hører med til historien at Sysselmesteren etter dette fikk sitt eget skip i drift tolv måneder i året, og ikke kun ni som en hadde fram til forliset av «Northguider». Det mener jeg var en god avgjørelse.

Siste del av aksjonen med «Northguider» gikk ut på å fjerne selve vraket. Dette var svært viktig å få utført, i og med at forliset hadde skjedd midt i et naturreservat, et villmarksområde med umistelig verdier.

Det ble en lang og krevende prosess med ulike mislykkede forsøk. To sommersesonger måtte til. Til slutt, og under ledelse av Kystverket, påtok et nederlandsk firma seg oppgaven med å hugge båten opp på stedet. Politiavdelingen hos Sysselmesteren bisto med transport, forsyninger og kompetanse på å operere i området. I tillegg bisto miljøvern avdelingen hos Sysselmesteren løpende i forhold til ivaretagelse av dyre- og fugleliv i den tiden aksjonen pågikk. Nesten to år etter at skipet forliste, ble endelig vraket av «Northguider» hentet ut av Hinlopen og vekk fra Svalbard. Litt symbolsk synes jeg det var at det ble fraktet av gårde i en nydelig solnedgang. Historien fikk heldigvis en lykkelig slutt. Mennesker og dyreliv var reddet, og miljøtilstanden i dette flotte naturreservatet var gjenopprettet. Sammen hadde veldig mange bidratt til et nytt utradisjonelt Svalbard-samarbeid, med fokus på muligheter og med hjertet på rett plass. For min del kjente jeg igjen på en takknemlighet over å være en del av et veldig meningsfylt arbeid, sammen med et lag dedikerte og flotte mennesker.

Den forliste tråleren «Northguider» lå i nesten to år i Nordaust-Svalbard naturreservat før det lyktes å få fjernet vraket.

Foto: Kystvakten

De mange isbjørnhendelsene

Det nytter ikke å beskrive det litt særegne arbeidet hos Sysselmesteren på Svalbard uten noen ord om isbjørnen, Kongen av Arktis. Dette fantastiske dyret som alle fascineres av. Det var et privilegium gjennom miljøvern-avdelingen å få være med i arbeidet med å forvalte dette flotte dyret som har sitt leveområde på Svalbard og i Arktis. Politiavdelingen, med ansvar for innbyggernes trygghet, har ansvaret for å forebygge hendelser og håndtere mer akutte situasjoner. To forskjellige oppgaver som skulle forenes.

Med jevne mellomrom var det konfrontasjon mellom bjørn og mennesker, og noen ganger fikk det fatalt utfall. Hensynet til folks liv og helse kom alltid først. Noen ganger måtte bamsen derfor bøte med livet. Det gjorde alltid inntrykk, og det var alltid trist når det skjedde. Spesielt kjente jeg på det i de situasjonene hvor dette kanskje kunne vært unngått med litt større forsiktighet fra folk.

En ubuden gjest i Longyearbyen, fotografert gjennom vinduet på en av Sysselmesterens biler tidlig om morgenen andre juledag 2019.

Foto: Frede Lamo/Sysselmesteren på Svalbard.

I min periode var det også flere ulykker hvor mennesker ble skadet og drept i møtet med isbjørnen. Hendelser som gjorde sterkt inntrykk. Vi bygget kunnskap om hva som trigget disse hendelsene. Erfaringen brukte vi i arbeidet med å forebygge og informere innbyggere, tilreisende og turister om hvordan de skulle oppføre seg i møtet med bjørn. Dette er et konstant arbeid som har pågått i mange år, hvor målet er å unngå disse tragiske konfrontasjonene. Flere informasjonskampanjer ble gjennomført også i min tid. Samarbeidet med turistnæringen er her svært viktig for å skape så gode og trygge rammer som mulig, slik at turistene skal kunne nyte synet av isbjørn med god kikkert i trygg avstand.

De ulike isbjørnene hadde ulik adferd, og vi ble etter hvert kjent med de fascinerende forskjellene i personlighet. Noen utviklet en uheldig nysgjerrighet for bosettinger og hytteområder. Disse var en konstant utfordring for politiet, og mer enn en gang sprakk overtidsbudsjettet på politiavdelingen grunnet isbjørn i og rundt Longyearbyen. Mange historier ble det av politifolk som på ulikt vis forsøkte å «geleide bjørnen ut av Longyearbyen». Som regel endte det heldigvis bra.

Det forebyggende isbjørnarbeidet vi hadde ansvaret for hos Sysselmeisteren, ledet til slutt til et forslag om strengere lov- og rammeverk. Dette for å ivareta isbjørnens behov bedre i møte med en stadig voksende turisme. Dette var en vanskelig avveining, og forslaget møtte naturlig nok motstand. Norge har imidlertid et stort ansvar for å forvalte dette flotte dyret slik at også neste generasjoner kan få oppleve Kongen av Arktis. Dette ble for meg avgjørende da vi til slutt anbefalte Miljødirektoratet å stramme inn regelverket, og jeg er glad for at nye regler nå er på plass.

Hvilke minner og lærdommer tok jeg med meg fra jobben som sysselmester på Svalbard

Jeg dro til Svalbard med et ønske om å oppleve noe nytt og annerledes. Jeg kan trygt oppsummere med at ønsket ble oppfylt på alle måter. Natur og flotte mennesker har fylt minneboken til randen. Noen av mine fineste øyeblikk i livet har jeg opplevd på Svalbard. Noen av mine mest krevende øyeblikk som leder har jeg også hatt der. Noen få har jeg delt i denne lille artikkelen.

Jeg har tatt med meg utrolig mye lærdom og gode minner fra tiden på Svalbard. Mye blir litt tydeligere på et slikt sted. Dersom jeg skal gjøre et forsøk å oppsummere det hele i et enkelt budskap blir det nok følgende:

- Vi mennesker blir svært små og sårbare i møtet med naturkreftene når de på kort tid snur fra noe magisk vakkert, til å vise seg fra sin mest brutale side. Dette gjelder over alt, men blir ekstra tydelig i naturen aller lengst nord. Når vi mister ydmykheten og glemmer dette går det fort galt.
- Samholdet mellom mennesker som oppstår på slike spesielle plasser, og alt vi kan få til når vi virkelig klarer å stå sammen, er det sterkeste minnet jeg tar med meg. Svalbards natur bringer folk sammen, det er jeg takknemlig for at jeg fikk erfare og ta med meg i minneboken.
- Som sysselmester, som leder for politiet og for lokal redningssentral fikk jeg oppleve det magiske i dette samholdet, når dette spesielle dugnadslaget stilte opp gang på gang når vi i redningstjenesten trengte dem, og avstanden til fastlandet var som lengst. Når noen var i nød, ble vi sterke sammen. Det glemmer jeg aldri.

9

Heis flagget!

Av Terje Aunevik

| 95

Foto: Privat

Terje Aunevik flyttet til Svalbard i 1998 som hundekjører. Siden da har han hatt en betydelig innflytelse på øyas næringsliv og politikk. Aunevik startet i reiselivsbransjen hvor han bidro til oppstarten av Basecamp Spitsbergen AS. Han etablerte Pole Position Logistics sammen med Lasse Stener Hansen i 2005, hvor han var daglig leder frem til 2023. Han er også medeier og styreleder i Fruene AS, en kaffebar og verdens nordligste sjokoladeri. Aunevik har vært styreleder i Svalbard Næringsforening i ti år og har hatt styreverv i NHO Arktis, inkludert som styreleder, samt i Svalbard Reiselivsråd og diverse oppstartsbedrifter. Politisk er Terje Aunevik inne i sin tredje periode i lokalstyret for Venstre. Han har vært lokalstyreleder siden november 2023 og sitter i Venstres Internasjonale Utvalg. Han har tre barn som alle er vokst opp i Longyearbyen.

Skal tro hva de tenkte de som var samlet ved Skjæringa i Longyearbyen – den 14. august 1925, da justisminister Paal Berg kl. 12 ropte: «Heis flagget!» og med det markerte at Svalbardloven var vedtatt og Svalbard ble en del av kongeriket. Var det muligheten for profitt og velferd for nasjonen? Glede over at den mektige naturen nå var norsk? At vi endelig var blitt en slags kolonimakt?

Eller var det bare en stolthet over at Norge ble større – og at det ble et velbegrunnet påskudd for å ta seg en skikkelig fest i isødet?

Hadde de en anelse om hva dette området egentlig var i størrelse, at landarealet var større enn både Nederland og Belgia, ja, faktisk halvannen gang større enn Danmark?

Kunne de forestille seg at denne suvereniteten, kombinert med fastlandets lange kystlinje, på sikt ville gjøre Norge til, ikke bare en stor havnasjon, men til en arktisk stormakt, i selskap med giganter som USA, Russland og Canada?

Og skal tro om de tenkte tanken, at på denne plassen, litt bortenfor Skjæringa, – i en uberørt natur så røff at begrepet urbefolkning ikke eksisterer, så skulle det hundre år seinere ligge et bemerkelsesverdig velfungerende, og på grensen til surrealistisk urbant familiesamfunn, med et lokalstyre, et rikt næringsliv og et mangfoldig kulturtilbud, helt på høyde med hvilket som helst annet lokalsamfunn i Norge. Jeg tviler.

Flagget heises på Skjæringa 14. august 1925. Navnet «Skjæringa» kommer av at skinnebanesporet fra Gamle Longyearbyen lenger opppe i dalen her skjærer seg gjennom terrenget på sin vei mot havnen nedenfor. Skinnebanesporet er nå for lengst borte og terrenget jevnet ut igjen, men navnet består den dag i dag.

Foto: Adolf Hoel/Norsk Polarinstitutt.

For 100 år siden var Arktis en manning. Og da snakker vi **MANN**, altså i Caps Lock med fet skrift. Familiesamfunn på 78 grader Nord var en utopi.

Som Morgenavisen i Bergen nøkternt kunne fastslå i 1919, året før Svalbardtraktaten ble signert:

«Vi har tvivl om, at Spitsbergen egner sig til Bosted for kvinder og børn. Flere kvinder, – hustruer som har fulgt sine mænd, befinder sig dog paa Spitsbergen, og flere nye verdensborgere har seet dagens lys for første gang deroppe. Men der tør være grund til at søge dette indskrænket eller helt undgaaet, da en indfødt befolkning paa Spitsbergen kunde befrygtes at degenerere under de haarde naturforholde og den lange, mørke vinternat.»

Og det var ikke bare det bergenske kommentariatet som var skeptisk til tanken om familiesamfunn i den barske arktiske natur. Også Store Norskes verkslege var kritisk:

«At opmuntre gifte arbeidere og funktionærer til at ta hustru og børn her oppe burde paa ingen maate ske. Kvinder og børn er i mørketiden mest disponert for anemi.»

Og videre: *«Jeg for min del kjender ingen, som agter at slaa sig ned her for levetiden – det maa i saafald være havarister, som ingen anden utvei har at gripe til.»* (Det skal verkslegen ha: Han var tidlig ute i debatten om livsløpssamfunn, selv om han brukte andre ord enn nå).

Verkslegens melding var klar: *«Jeg vet, at det foresvæver enkelte av selskapets styrende mænd, at her skal grundes en by med konstant befolkning. Foreløbig er dette en utopi.»*

Så man kan si det har vært en viss utvikling!

For selv om det fremdeles er et uttalt mål at Longyearbyen ikke skal være et livsløpssamfunn, så er det i hvert fall nå en «konstant befolkning», der kvinneandelen er i ferd med å passere den mannlige, fødselsraten er stabil og skoleklassene stort sett fulle.

Lokaldemokratiet kom ikke av seg selv. Det startet jo ikke med en stortingsbeslutning – det ble drevet frem av lokalt samhold, god organisering og folkelig vilje.

Svalbardrådet kom på plass i 1981 – og utviklet seg til etableringen av Longyearbyen Lokalstyre i 2002, og med det var verdens nordligste lokaldemokrati et faktum. Basert på en forståelse for, og tillit til, at over tid er demokrati det beste verktøyet vi har for å drive samfunn.

Samfunn som er basert på: Frihet – Medbestemmelse – Samhold – Tillit – og Lov og orden.

Norge bærer på en stolt arktisk historie. Polarheltene er mange, ekspedisjonene ekstreme og bragdene grensesprengende. Det arktiske er en del av vår nasjonale identitet.

Men midt i all denne euforien rundt isflak og isbjørn, finnes det én polarbragd som sjelden får sin plass i rampelyset – og det er at vi har et familiesamfunn og lokalstyre i Longyearbyen.

Se for deg globusen. Sett Nordpolen i sentrum. Plasser fingeren på Longyearbyen. Ta inn over deg hvor hinsides langt nord det faktisk er. Tegn så en sirkel rundt jorda på 78 grader nord. Hva finner du? Kanskje en og annen iglo, muligens et fangstsamfunn – eller militærbaser. Stengt for vanlige folk. That's it.

Svalbard – midtveis mellom det norske fastlandet og Nordpolen.

Kart: Anders Skoglund/Norsk Polarinstitutt.

Men på Svalbard, i Longyearbyen – der finner du altså et herlig familiesamfunn og levende lokaldemokrati, under trygg og stabil norsk suverenitet, preget av åpenhet og internasjonalt samarbeid. Et samfunn der slalåmbakken ligger midt i byen, kulturhuset er overbooket av aktivitet, hvor idretts- og svømmehall omtales som familiens hjem nummer to, der det myldrer av spennende møteplasser og serveringssteder, og biblioteket er åpent nesten døgnet rundt.

Kanskje er det dette som er den største norske polarbragden? Det fortjener i hvert fall både jubileum og flaggheising.

Norges tilnærming til Svalbard har aldri vært preget av trusler, våpenmakt, okkupasjon eller aggressive koloniale ambisjoner. Tvert imot. Det er en historie om oppdagertrang og næringsaktivitet, forskning og kunnskap, dialog og internasjonalt samarbeid. Og om allianser.

På soldagen 8. mars samles barnehagebarna i Longyearbyen for å feire at solen er tilbake etter den lange mørketiden.

Foto: Eva Therese Jenssen/Syselmesteren på Svalbard

I den urolige tiden som var etter 1. verdenskrig ville Norge at en ny folkerettsordning for Svalbard skulle være tuftet på internasjonal enighet, og at ro og stabilitet skulle prege både prosess og tilstedeværelse.

«Lunt i natten ligger byen» heter det i sangen skrevet av Hans Engebretsen, som en hyllest til Longyearbyen – her sett fra Hiorthfjellet i den magiske «blåtimen».

Foto: Tommy Dahl Markussen

Det kan være verdt å dvele litt ved nettopp denne delen av svalbardhistorien: At samspill, dialog, og rettsbasert orden, sikrer fredelig sameksistens og gode samfunn. Også i vår tid.

Kanskje spesielt nå, – i vår urolige tid, – hvor verdiene vi så lett tar for gitt, utfordres.

Vi kjenner vel alle til noen her i verden som burde få en påminnelse om nettopp det.

Svalbard og Longyearbyen ligger der, fredelig og stødig som Hiorthfjellet, midt i det som omtales som en internasjonal hot-spot, midt i det mest arktiske som finnes, bare ligger rolig der – og fungerer.

Svalbardtraktaten har bestått i hundre år, og området forvaltes i den trygge og forutsigbare rammen som norsk lov, Svalbardloven, gir.

Det er et GODT jubileum å feire. Og jeg mener vi i Norge med stolthet kan si:

Heis flagget!

Flagget er heist på Skjæringa 17. mai i år. Og her skal det igjen heises senere i år, den 14. august, for å markere hundreårsdagen for ikrafttredelsen av Svalbardloven og innlemmelsen av Svalbard i Kongeriket Norge.

Foto: Kristin Furu Grøtting

Syssemenn og syssemester gjennom 100 år

Svalbardloven slår fast at det på Svalbard skal være en syssemann, som oppnevnes av Kongen. Syssemann er en eldre betegnelse for kongens fremste ombudsmann i regionen. Fra 1. juli 2021 ble tittelen endret til syssemester.

Johannes Gerckens Bassøe (1925–1935)

Wolmer Marlow (konstituert 1932–1933)

Helge Ingstad (fullmektig 1933–1935)

Wolmer Marlow (1935–1942)

Håkon Balstad (1945–1956)

Odd Birketvedt (1956–1960)

Finn Backer Midbøe (1960–1963)

Tollef Landsverk (1963–1967)

Stephen Stephensen (1967–1970)

Frederik Beichmann (1970–1974)

Leif Eldring (1974–1978)

Jan S. Grøndahl (1978–1982)

Carl A. Wendt (1982–1986)

Leif Eldring (1986–1991)

Odd Blomdal (1991–1995)

Ann-Kristin Olsen (1995–1998)

Morten Ruud (1998–2001)

Odd Olsen Ingerø (2001–2005)

Sven Ole Fagernæs (2005)

Per Sefland (2005–2009)

Odd Olsen Ingerø (2009–2015)

Kjerstin Askholt (2015–2021)

Lars Fause (2021–

